

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANA-
CHAS
2012–2013 m.

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANA-
CHAS

2012–2013 m.

Vilniaus
universiteto
leidykla

VILNIUS, 2014

Studentų rašto darbus rekomendavo:

Prof. dr. *Jonas Čičinskas*

Dr. *Liutauras Gudžinskas*

Doc. dr. *Dovilė Jakniūnaitė*

Doc. dr. *Algimantas Jankauskas*

Prof. dr. *Alvydas Jokubaitis*

Dr. *Vytautas Kuokštis*

Doc. dr. *Nerija Putinaitė*

Doc. dr. *Inga Vinogradnaitė*

Redaktorius

Žilvinas Švedkauskas

ISSN 1822-5195

© Vilniaus universitetas, 2014

TURINYS

Marija Norkūnaitė. Politikos ir religijos atskyrimas arba kodėl liberali utopija ir liks tik utopija? (Šiuolaikinės politinės teorijos) / 7

Martynas Barkauskas, Iveta Paludnevičiūtė, Ieva Petraškevičiūtė, Lukas Račickas, Simonas Algirdas Spurga. Sąjūdžio tapatybės beiėškant: Sąjūdžio tikslų genezė laikraštyje „Atgimimas“ (Socialinių mokslų filosofija) / 29

Lukas Račickas. AV PRG skydo Europoje nesėkmė: Rusijos paranoja ar JAV nepasisėkusios dvišalės diplomatijos atspindys? (Tarptautinių santykių teorijos) / 55

Ingrida Juknevičiūtė, Žydrūnė Tursaitė. Dvigubos pilietybės klausimas Lietuvoje 2013: srovių modelio taikymas (Politikos analizė) / 70

Vytenis Čipinys. Jamesas Madisonas apie frakcionizmą (Demokratijos teorijos) / 84

Radvilė Gečaitė, Eglė Nanevičiūtė, Ieva Petraškevičiūtė, Simonas Algirdas Spurga, Žilvinas Švedkauskas. Savižudybių lygio Švedijoje ir Suomijoje lyginamoji analizė (Lyginamoji politika) / 94

Justinas Lingėvičius. Lietuvos tapatybės metmenys V. Landsbergio Lietuvos projekte (Lietuvos ir Europos tapatybės klausimai) / 144

Vaida Gineikytė. Finansų krizė euro zonoje: pinigų sąjungos finansų krizės ypatybės (Tarptautinė ekonomika) / 160

Zigmantas Devižis. Asmens reikšmė valstybei: Juozo Brazaičio svarstymai apie tautą ir kūrybą (Lietuvos politinės minties istorija) / 183

POLITIKOS IR RELIGIJOS ATSKYRIMAS ARBA KODĖL LIBERALI UTOPIJA IR LIKS TIK UTOPIJA? (Šiuolaikinės politinės teorijos)

MARIJA NORKŪNAITĖ

ĮVADAS

Po Antrojo Pasaulinio karo Europoje ir kitose turtingose valstybėse, tokiose kaip Kanada, Australija ar Naujoji Zelandija, religiniai ryšiai, jungiantys žmones, itin susilpnėjo. Vakarų pasauliui priskiriamuose regionuose pasaulietinės visuomenės sąvoka yra tapusi mažiau ar daugiau universaliai ir plačiai pripažįstama. Tokie reiškiniai, kaip nuolatinė technologinė pažanga, gerėjanti gyvenimo kokybė ir Bažnyčios įtakos teisei, politikai, švietimui, mokslui ar kultūrai mažėjimas, leidžia kalbėti apie tiesioginį ryšį tarp modernizacijos ir sekuliarizacijos.¹ Taip susiklosčiusios aplinkybės verčia klausti, ar Richardo Rorty liberali utopija vis dar tėra tik idealios visuomenės vaizdinys, neįmanomas projektas.

Vienas iš esminių šios utopijos bruožų, ties kuriuo sukoncentruotas šis darbas, – liberali visuomenė, kurioje nelikę nieko sudievinata. Anot R. Rorty, ideali liberali kultūra pasižymi visų sričių sekuliarizavimu. Tai visuomenė, kurioje įsivyravusi Švietėjiška kultūra. Liberalioje utopijoje neturėtų likti nė lašo dieviškumo, jokių jo formų. Tokioje visuomenėje nėra vietos tikėjimu metafiziniais reiškiniais, transcendentinėmis jėgomis, veikiančiomis pasaulį.²

R. Rorty manymu, demokratinėje santvarkoje svarbiausia panaikinti institucijas, kurios įkūnija išnaudojimą ir degradaciją. Esminis tikslas – kurti tolerantišką visuomenę, kuri jungtų žmonės, ugdytų solidarumą, vietoj to, kad skatintų įvairovę ir susiskaldymą. Jis nepripažįsta jokios valdžios, kuri

¹ Jürgen Habermas, „*Europe the Faltering Project*“, Polity Press, 2009. P. 59–60.

² Richard Rorty, „*Contingency, irony, and solidarity*“, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 45.

būtų kilusi ne iš svarstymų, piliečių diskusijos metu gimusių susitarimų tarp visų visuomenės narių.³ O religija turėtų būti išstumta iš viešosios erdvės. Įprotis, politinėje diskusijoje iškelti religinius argumentus, turėtų virsti neigiamai vertinamu bruožu.⁴ To priežastys slypi tame, jog religija liberalų kaltinama laisvės ribojimu, o Dievo idėja laikoma kilusia iš iracionalios žmogaus prigimties. Religija prilyginama iliuzija pagrįstai prievartai, klaidinančiai žmogų, verčiančiai jį siekti tikslo, kuris galbūt net neegzistuoja.⁵ Religija taip pat neleidžia tikintiesiems visiškai laisvai dalyvauti politinėje diskusijoje, nes religinės normos iš anksto padiktuoja jiems viziją, kaip turi atrodyti šios diskusijos rezultatas.⁶ Negalima pamiršti ir to, jog pliuralistinėje visuomenėje nesutarimai, susiję su religinėmis, moralinėmis ar filosofinėmis nuostatomis, yra sunkiausiai sprendžiami.⁷ Siekiant sukurti santvarką, kurioje neliktų prievartos, laisvos diskusijos suvaržymų, o konfliktai būtų nuraminti, visuomenė, anot liberalų, turėtų būti sekuliarizuota.

Šių dienų moderniame pasaulyje aiškiai juntamos pastangos išstumti religines nuostatas iš politinės diskusijos, paliekant jas grynai asmeniniu kiekvieno žmogaus reikalu. O liberalioje utopijoje dieviškumo iš viso neturėtų likti nė lašo. Tačiau tuomet iškyla klausimas, ar iš viso įmanomas metafizinių nuostatų eliminavimas tiek iš viešosios, tiek iš privačios gyvenimo sferų. Šiame darbe bus bandoma ieškoti atsakymo į šį klausimą, pirmiausia analizuojant priežastis, kodėl religinės nuostatos negali būti pašalintos iš viešosios sferos, atsigręžiant į modernios valstybės ir paties liberalizmo šaknis bei galiausiai pažvelgiant į privačią gyvenimo sritį, susijusią su tikėjimu.

³ J. Habermas, *“Europe the Faltering Project”*. P. 14.

⁴ R. Rorty, “Religion as Conversation-Stopper”, in Richard Rorty, *Philosophy and Social Hope*, Penguin, New York, 1999. P. 168–169. Cituota iš: M. J. Perry, *“Under God? : religious faith and liberal democracy”*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003, p. 39.

⁵ I. Berlin, *„Vienovė ir įvairovė. Žvilgsnis į idėjų pasaulį“*, Amžius, Vilnius, 1995. P. 294; 300.

⁶ J. Habermas, *“Europe the Faltering Project”*. P. 14.

⁷ J. Rawls, *„Politinis liberalizmas“*, Eugrimas, 2002. P. 60.

1. KODĖL NEĮMANOMAS RELIGIJOS IR POLITIKOS ATSKYRIMAS?

1.1. Privataus ir viešojo žodynų atskyrimo galimybė

Vienas iš liberalios utopijos bruožų – privataus ir viešojo galutinių žodynų atskyrimas. Pastangos suvienyti šiuos du žodynus pasirodė besančios bevaisės, todėl reikia nustoti mėginti suderinti savikūrą ir politiką. R. Rorty liberalioje utopijoje liberalo ironiko galutinio žodyno dalis, susijusi su viešąja sritimi, niekada nesutaps su kita jos galutinio žodyno dalimi.⁸ Tačiau iškyla klausimas, ar įmanomas visiškai šių dviejų žodynų atskyrimas. Tuo pat metu iškyla ir esminė problema – ar tokia liberali utopija iš viso įmanoma, jei religinės nuostatos, kurios modernioje visuomenėje vis dar išlieka gajos, negali būti visiškai eliminuotos iš viešosios erdvės.

J. Rawlsas teigia, jog jokia visuminė ir moralinė doktrina negali būti pripažinta visų piliečių, todėl ji negali tarnauti kaip visuomenės pagrindas. Anot jo, politinė koncepcija negali būti metafizinė, nes ji turi būti pripažįstama visų piliečių, kurie išpažįsta skirtingus tikėjimus, vadovaujasi skirtingomis vertybėmis ir turi skirtingas gėrio sampratas. Todėl visi visuminiai moraliniai ir filosofiniai įsitikinimai neturi būti pasitelkiami svarstant politines problemas.⁹ Tačiau nepaisant to, pats autorius pripažįsta, jog politinį teisingumą turi papildyti ir kitokios vertybės.¹⁰ J. Rawlsas sutinka, jog tam tikrais atvejais religiniai svarstymai gali būti panaudojami norint paremti politinę koncepciją. Piliečiams keliamas tik vienas reikalavimas: jų išsakomi svarstymai, taip pat ir religiniai, turi sutapti su viešuoju protu (*public reason*).¹¹ Taigi pats J. Rawlsas, reikalavęs atskirti religines doktrinas nuo politikos, pripažįsta, jog tam tikri fundamentalūs politiniai klausimai negali būti išspręsti nesiremiant kitomis vertybėmis, nepasitelkiant kitų, ne tik politinių, argumentų.

⁸ R. Rorty, „Contingency, Irony and Solidarity“, p. 120.

⁹ J. Rawls, „Politinis liberalizmas“, p. 65.

¹⁰ Ten pat, p. 75.

¹¹ James P. Sterba, „Rawls and religion“, kn. *The idea of a political liberalism: essays on Rawls*, sud.: Victoria Davion and Clark Wolf, „Rowman and Littlefield“, 2000. P. 34–35.

Nors tikėjimas ir žinojimas yra atskiri vienas nuo kito, jų koegzistencija neišvengiama. Pastaroji pasireiškia sprendžiant ypatingos svarbos ir itin jautrius socialinius klausimus, tokius kaip bioetika ar klausimus, susijusius su eutanazija ar abortų legalizavimu. J. Habermas įsitikinęs, jog tikintys piliečiai turi didesnę potencialą ir galimybes pagrįsti savo argumentus sprendžiant moralinius klausimus.¹² Dėl šios priežasties, sekuliarizuotų visuomenių politinėje arenoje religijos įtaka ne mažėja, tačiau priešingai, netgi auga. Religinės organizacijos vis labiau įsijaučia į interpretuotojų vaidmenį formuojant viešąją nuomonę ypatingos svarbos klausimais. Religines bendruomenes atstovaujančios organizacijos perima šią funkciją iš kitų organizacijų, nes šios sugeba lengviau apeliuoti į žmonių moralines nuostatas.¹³

Negalima neatkreipti dėmesio į faktą, jog kai kurie klausimai ir išskylančios problemos yra tokios kontraversiškos, jog konfliktas yra neišvengiamas, nepaisant to, ar skirtingų šalių išsakomi argumentai yra religiniai, ar ne.¹⁴ Kita šio aspekto pusė – ne tik eiliniai piliečiai, tačiau ir įstatymų leidėjai dažnai negali išvengti religiniais įsitikinimais grindžiamų argumentų, nes išskylančios problemos dažnai būna moralinės jau pačia savo prigimtimi.¹⁵ Nicholas Wolterstorff'as išsakydamas kritiką nuostatai, reikalaujančiai visiško viešojo ir privataus žodynų atskyrimo, teigia, jog reikalausti žmonių susilaikyti nuo rėmimosi savo religinėmis ar moralinėmis nuostatomis, kurios dažnai yra įsišaknijusios jų tikėjime, svarstant ir sprendžiant politinius klausimus, yra neteisinga ir nešališka. Anot šio autoriaus, tikintiesiems grįsti priimamus sprendimus, liečiančius fundamentalius klausimus, savo religiniais įsitikinimais yra ne alternatyva, bet vienintelis įmanomas pasirinkimas. Rėmimasis šiais įsitikinimais yra vienintelis jų pripažįstamas kelias siekiant gyvenimo pilnatvės ir vientisumo. Tikintiesiems religija nėra atskiras pasaulis, egzistuojantis atskirai nuo socialinio ar politinio gyvenimo. Jiems pastarieji sudaro

¹² M. Reder and J. Schmidt, "Habermas and religion", kn. *An awareness of what is missing., Faith and Reason in a Post-secular age*, Polity Press, Cambridge, 2010. P. 6.

¹³ J. Habermas, "Europe the Flattering Project", p. 63–65.

¹⁴ M. J. Perry, "Under God? religious faith and liberal democracy", Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003, p. 40.

¹⁵ Ten pat, p. 30.

vieną visumą. Draudimas šiems žmonėms viešojoje diskusijoje remtis savo religiniais įsitikinimais yra ne kas kita, kaip jų laisvės, praktikuoti savo tikėjimą visiškai nevaržomai, pažeidimas. Jei jie bus priversti priimti sprendimą tokiais svarbiais klausimais, kaip tais, liečiančiais teisingumą ar konstitucinius pagrindus, jie be abejonės remsis savo religiniais įsitikinimais. Tuo tarpu sprenddami šalutines, mažiau svarbias problemas, jie gali priimti sprendimą remiantis kitu, ne religiniu pagrindu.¹⁶

Neįmanoma moralinių, religinių ar filosofinių įsitikinimų panaikinti iš viešojo gyvenimo, nes fundamentalių klausimų atžvilgiu, galinčių sukelti neatšaukiamas pasekmes, ypač tokių, kurie jau vien savo turiniu apeliuoja į asmens moralę, tikintieji negali spręsti nesivadovaudami savo religiniais įsitikinimais. Kokį sprendimą jie bepriimtų, jis bus įtakotas religinių ar moralinių nuostatų. Netgi jei šios sutaps su pasaulietinio proto padiktuotu argumentu, šis sutarimas bus pasiektas tik todėl, kad jam pritariama dėl skirtingų priežasčių. Dar vienas galimas tokio eliminavimo rezultatas – išsakomas tas pats religinis argumentas, kuris paprasčiausiai universalizuojamas. Nei vienu, nei kitu atveju, religiniai įsitikinimai neišnyksta iš politinės arenos. Jie tegali būti universalizuoti ar sutapti su pasaulietiniais argumentais. Šis ir prieš tai išsakytas N. Wolterstorffo požiūris yra visiškai priešingi J. Rawlso teigiamai versijai, tačiau suponuoja dar vieną problemą, iškylančią norint eliminuoti religiją iš politinės diskusijos.

Liberalai pripažįsta, jog moderni visuomenė yra pliuralistinė, kuriai būdingas platus spektras visuminių doktrinų, siūlančių tinkamo gyvenimo modelį. Neįmanoma, jog visi visuomenės nariai pritartų kuriam nors vienam modeliui, todėl visuomenė, grindžiama kuria nors viena tinkamo gyvenimo samprata, nebūtų liberali. Tai reikštų, jog dalis piliečių, nepritariančių ar nepripažįstančių propaguojamo tinkamo gyvenimo modelio būtų diskriminuojami.¹⁷ Tačiau šioje vietoje liberalai pamiršta, jog demokratija implikuoja

¹⁶ Audi and Wolterstorff, "Religion in Public Square", p. 104–105, cituota iš *The idea of political liberalism: essays on Rawls*, sud.: Victoria Davion and Clark Wolf; "Rowman and Littlefield", 2000. P. 39.

¹⁷ Ch. Taylor, „Susipynę tikslai: Liberalų – komunitarų ginčas“. Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija. Antologija*. Pradai, Vilnius, 1998. P. 529–530.

kiekvieno piliečio ar jų grupės teisę viešojoje diskusijoje kalbėti ta kalba, kuri jiems yra pati prasmingiausia, ir naudoti tuos argumentus, kurie jiems suteikia daugiausiai pasitikėjimo. Draudimas diskusijoje savo nuostatas grįsti religiniais įsitikinimais būtų netoleruotinas piliečio kalbos varžymas ir tokia pat diskriminacija. Būtent pliuralistinėje visuomenėje, kurioje neegzistuoja jokia religinė bendruomenė, turinti išskirtinę teisę kalbėti už visus, teisė išsakyti savo mintis, kurios dažnu atveju yra įtakotos ir suformuluotos religiniu diskursu, įgyja tikrąją prasmę.¹⁸ Jau minėtas N. Wolterstorff'as taip pat teigia, jog liberali demokratija nenustato jokių suvaržymų piliečių naudojamiems argumentams viešojoje diskusijoje, nei jokių suvaržymų priežastims, skatinančioms juos priimti vienokius, o ne kitokius, politinius sprendimus. Anot jo, pati liberalios demokratijos sąvoka jau garantuoja piliečiams teisę spręsti ir veikti taip, kaip jie mano kad yra tinkama.¹⁹ Siekdami išvengti net mažiausios visuomenės dalies diskriminacijos liberalai vietoj to legitimuoja savotišką cenzūros variantą. Kaip kitaip, ne cenzūros vardu, galima įvardyti reikalavimą riboti savo viešąjį žodyną, jį visiškai atskirti nuo privataus, o argumentus universalizuoti taip, kad jie būtų suprantami visiems piliečiams, nesvarbu tikintiems ar ne.

Atsižvelgiant į išsakytus argumentus, galima teigti, jog tol, kol žmonės vadovausis religinėmis nuostatomis, jos neišnyks ir netgi neturėtų išnykti iš viešosios dimensijos. Tam, kad liberali utopija būtų įmanoma, religija visų pirma turėtų išnykti iš privačios gyvenimo sferos – žmonės turėtų nustoti tikėti.

1.2. Išskylanti grėsmė tarpusavio solidarumo jausmui

Keliaudamas po Jungtinės Amerikos Valstijas Alexis de Tocqueville pastebėjo vienai svarbiausių laisvių gresiantį pavojų. Šią laisvę jis įvardijo kaip minties laisvę, o veiksnys, keliantis didžiausią grėsmę ir ją varžantis, yra ne kas kita kaip demokratija. Ši grėsmė kyla ne dėl institucijų, kurios įvardijamos kaip

¹⁸ Ch. Taylor, "A Secular Age", The Belknap Press of Harvard University Press, London, 2007. P. 532.

¹⁹ Audi and Wolterstorff, "Religion in Public Square", P. 145, 147. Cituota iš M. J. Perry, *Under God? : religious faith and liberal democracy*, Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2003, p. 46.

liberaliausios iš visų tuometiniame pasaulyje, tačiau dėl pačios mąstymo transformacijos, kuri prasideda demokratinėje visuomenėje.²⁰

Kiekvieno mąstymo sąlyga yra intelektualiniai mainai, skirtingų minčių, išsakomų skirtingų žmonių, trintis. Mąstant apskritai daroma prielaida, jog asmuo, su kuriuo diskutuojama, arba skaitomas autorius kalba tiesą, juo pasitikima. Šis kylantis pasitikėjimas pasireiškia tuo, jog minėtajam pašnekovui ar skaitomam autoriui leidžiame keisti savo minčių kryptį ar netgi pačią mūsų pasaulio interpretaciją.²¹ Tuo tarpu demokratinėje visuomenėje, kurioje visi asmenys tampa lygūs, kurioje neegzistuoja natūrali didybė ar pranašumas, kuriuos įtakotų išsilavinimas, kilmė ar turtas, vieno asmens įtaka kito asmens minčių kryptčiai nyksta. Kai žmonės nebegali daryti įtakos vienas kito mąstymui, jiems telieka remtis savo pačių pasaulio vertinimu, laikant pastarąjį artimiausiu tiesai. Nepripažįstant kitų žmonių pranašumo, jų vertinimų ir įrodymų nelaikant vertais dėmesio ar pagrindžiančiais kažkokią tiesą, žmonės nustoja vienas kitu pasitikėti. Tokiu būdu, neliekant savitarpio pasitikėjimo ir nykstant bet kokiems ryšiams, laikantiems žmones išvien, demokratija tirpdo pačią visuomenę.²²

Tačiau P. Manent pabrėžia, jog toks atsisakymas išklausyti į kitų žmonių išsakomus argumentus nėra kelias vedantis į savarankišką individualų mąstymą. Priešingai – tai naikina visas jį skatinančias aplinkybes. Autorius iškelia klausimą, kaip įmanoma, jog demokratinės visuomenės narys, būdamas izoliuotas ir silpnas, neįtakojamas pranašesnių minčių, iš tiesų galėtų įgyti pasitikėjimo savimi ir pats savo veiksmams suteikti prasmę. Tokios visuomenės narys suvokia, kad „jis toks pats naudingas kaip ir kiti, tačiau ir

²⁰ Alexis de Tocqueville, *“Democracy in America”*, ed. J.P. Mayer and Max Lerner, trans. G. Lawrence, New York, 1966, p. 394. Cituta iš: Pierre Manent, *An intellectual history of liberalism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, p. 110.

²¹ Pierre Manent, *“An intellectual history of liberalism”*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, p. 110.

²² Alexis de Tocqueville, *“Democracy in America”* ed. J.P. Mayer and Max Lerner, trans. G. Lawrence, New York, 1966, p. 394. Cituota iš: Pierre Manent, *An intellectual history of liberalism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, p. 110.

kiti tokie pat naudingi kaip ir jis“. Galiausiai toks žmogus ne tik kad nustoja pasitikėti kitais, bet nebegali pasitikėti ir pačiu savimi.²³

Nutraukiant visus žmones rišančius ryšius, liberalioje visuomenėje be viso to siekiama apriboti ir žmonių viešąjį žodyną. Tokiu būdu Alexis de Tocqueville pastebėta grėsmė įgyja dar didesnę apimtį. Demokratinėje visuomenėje, kurioje nesvarbi žmogaus praeitis, jo protiniai sugebėjimai ar kilmė, visuomenėje, kurioje nėra nieko jungiančio, iš žmonių atimama galimybė viešojoje diskusijoje savo argumentus grįsti jiems daugiausiai reikšmės turinčiais ir daugiausiai pasitikėjimo keliančiais argumentais, kylančiais iš jų religinių ar moralinių įsitikinimų. Tai slopina ne tik jų pasitikėjimą kitais visuomenės nariais, bet ir savimi pačiu bei savo išsakomais argumentais.

Tačiau liberalai ironikai, tiki, jog tam, kad žmonės vienytųsi, reikalinga ne bendra kalba, bet jautrumas kitų skausmui, kančiai ir pažeminimui. O šis jautrumas ir kančios baimė jau egzistuoja. Taip pat pabrėžiama, jog žmonių tarpusavio solidarumas yra visai ne dalijimasis bendra tiesa ar koks nors bendras tikslas, tačiau jis remiasi savanaudiška kiekvieno viltimi, jog tavo pasaulis nebus sugriautas.²⁴

Tačiau iškyla klausimas, ar įmanoma, jog visuomenėje, susidedančioje iš daugybės žmonių, nepažįstančių, netgi nemačiusių ir galbūt nematysiančių, vienas kito, žmonių, kurie yra tokie svetimi, jog jų padėtis ir gyvenimas nesukelia vienas kitam jokių emocijų, užuojauta ir kančios baimė stimuliuotų abstraktų solidarumo jausmą, be kurio neišsilaikytų jokia demokratinė visuomenė. Piliečiai, atliekantys teisės aktų leidėjų ar valdžios deleguotojų vaidmenį, privalo naudotis savo teisėmis bendrauti ir dalyvauti ne tik siekdami savo asmeninio gėrio, bet ir bendrojo visuomenės gėrio, nuo kurio taip stengiasi pabėgti liberalai. Šis abstraktus solidarumas, imponuojantis siekti ne tik asmeninės, bet ir viešosios gerovės, reikalauja ypatingo įsipareigojimo ir motyvacijos, kuri neegzistuoti vien tik skatinama jautrumo skausmui ir įstatymų.²⁵

²³ P. Manent, p. 110.

²⁴ R. Rorty, *“Contingency, Irony and Solidarity”*, p. 92.

²⁵ Jozeph Cardinal Ratzinger and Jurgen Habermas, *“Dialectics of secularization. On reasons and religion”*, edited by F. Schuller. Ignatius Press, San Francisco, 2006. P. 30.

Abstraktus solidarumo jausmas, kurį užtikrinti turi teisė, piliečių tarpe atsiranda ne todėl, kad šie sutinka su Konstitucijos ir įstatymų diktuojamais principais kaip esminiais dalykais. Teisė ima stimuliuoti tarpusavio solidarumą tik tuomet, kai teisingumo principai įauga į visuomenę ir įsiskverbia į konkrečios kultūros etines orientacijas. Piliečiai nuoširdžiai laikosi įstatymų ir kitų teisės aktų tuomet, kai šie susilieja su etinėmis ir kultūrinėmis visuomenės gyvenimo programomis, taip pat kai šie yra kilę iš specifinio istorinio konteksto. O tai reiškia, jog įstatymai, palaikantys solidarumo jausmą, yra kilę iš tokio konteksto, kuris labai dažnai yra susiformavęs būtent tautinio, religinio ar kitokio identiteto formavimosi pasėkoje, lėmusio tam tikrų etikos normų susiformavimą konkrečioje visuomenėje.²⁶

Tačiau liberalai atsisako matyti visus šiuos dalykus – bendruomenę, tautą, istoriją, kultūrinį tapatumą ir tuo labiau bendrąjį gėrį.²⁷ Jie ignoruoja tą faktą, jog žmonės riša kažkas daugiau nei savanaudiška viltis. Daugeliui tikinčiųjų demokratinių valstybių skatinama nuostata, jog visuomenės nariai turi rūpėti vienas kitam, kad kiekvienas asmuo yra svarbus, išskirtinis ir neliečiamas, neturėtų jokios reikšmės, jei ši nuostata taip pat nebūtų grindžiama jų pačių įsitikinimais, diktuojamais konkrečios konfesijos normų.²⁸ Religijos sąlygotas žmones vienijantis ryšys bei skatinamas solidarumo jausmas paprasčiausiai išnyktų sekuliarizavus visas gyvenimo sritis. O ištirpus visuomenei neberekėtų ir liberalios utopijos, grindžiamos liberalia visuomene.

1.3. Fundamentalumo baimė

Istorinė patirtis, tokia kaip dviejų Pasaulinių karų pergyvenimas, genocidas, terorizmas ir kitos pasaulį sukrėtusios katastrofos, lėmė tai, jog vienas sparčiausiai plintančių reiškinių šių dienų pasaulyje, ypač tarp apsišvietusių europiečių, – bet kokio stipresnio nacionalizmo ar religinio jautrumo, bent

²⁶ Joseph Cardinal Ratzinger and Jurgen Habermas, p. 34–35.

²⁷ Alvydas Jokūbaitis, „Liberalizmo ir demokratijos konfliktas“, *Politologija* 53(1), 2009. P. 14.

²⁸ M. J. Perry, „*Under God: religious faith and liberal democracy*“, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003, p. 29.

menkiausios radikalizmo užuomazgos, baimė.²⁹ Šios istorinės patirtys lėmė tai, jog Europoje įtariai žiūrima net tik į radikalius tikinčiuosius, bet ir į drąsiai ir viešai savo religinius įsitikinimus išsakančius asmenis. Būdvardis „fundamentalus“ vartojamas siekiant apibūdinti asmenį ir jo vykdomą veiksmų programą, kuria siekiama, kad jo įsitikinimai ir nuostatos būtų pritaikytos ir įgyvendintos politikoje, nepaisant to, ar jos yra visuotinai pripažįstamos, ar ne. Deja, tačiau šis reiškinyje ypač dažnas religinėje sferoje.³⁰

Dar senovėje religija buvo naudojama kaip priemonė mobilizuoti žmones.³¹ Net ir šiais laikais, klestint pasaulietinėm valstybėm, konfliktai iš tiesų įsiliepsnoja tik įvilkti į religijos rūbą. Kalbant apie tokius įvykius kaip Viduriniųjų Rytų konfliktas, labiau tinka vartoti „desekuliarizacijos“ terminą, o ne kalbėti apie religijos pasitraukimą iš viešojo gyvenimo.³² Kaip jau buvo minėta anksčiau, jautriausi konfliktai yra tie, kilę dėl žmonių moralinių, religinių ar filosofinių įsitikinimų. Šie įsitikinimai išsiskiria giliai asmens savo paties suvokime, jie leidžia jam save apibūdinti, pagrįsti savo sprendimus, veiksmus ir pasirinktą gyvenimo modelį. Bet koks pasikėsinimas į šiuos įsitikinimus prilygsta žmogaus pasaulio griovimui. Musulmonų vykdomas terorizmas yra puikiai ši teiginį iliustruojantis pavyzdys, nes jis ir yra vykdomas kovojant būtent prieš tradicinio gyvenimo žlugimą.³³ J. Habermas ši reiškinį įvardija kaip besikeičiančią visuomenės sąmonę, įvardydamas ją kaip popasaulietinę (*post-secular*). Šiuos pokyčius sąlygoja ir žiniasklaida, globalius konfliktus nušviečiant religinėmis spalvomis.³⁴ Turint omenyje, jog žiniasklaidos tikslas – iššaukti žmonių emocijas, priversti juos reaguoti, žiniasklaidos užimama pozicija verčia manyti, jog modernioje visuomenėje religiniai argumentai ir jų paskatinti įvykiai vis dar sukelia itin smarkias reakcijas ir yra ypač svarbūs.

Terorizmas – šiame amžiuje atsiradusi nauja naikinanti galia. Šiai jėgai nebereikia milžiniško karo, jos skiriamasis bruožas – priešo nežinomy-

²⁹ Ch. Taylor, „*A secular age*“, p. 522.

³⁰ J. Habermas, „*The Divided West*“, Polity Press, 2006. P. 10.

³¹ Ch. Taylor, „*A secular age*“, p. 515.

³² J. Habermas, „*Europe the Flattering Project*“, p. 62.

³³ J. Habermas, „*The divided West*“, p. 12.

³⁴ J. Habermas, „*Europe the Flattering Project*“, p. 63–65.

bė. Visuomenei žinomi teroristai tėra figūros, retai tarnaujantys daugiau negu kaip reiškinį įkūnijantys simboliai. Terorizmas gali save legitimuoti moraliniais argumentais, o teroristinius veiksmus pateisinti kaip religinės tradicijos ginimą nuo „bedievis Vakarų civilizacijos“. ³⁵ Šis reiškinys labiausiai skatina iškilimą klausimų, kuriais abejojama religijos, kaip gydančios ir apsaugančios jėgos, vaidmeniu, veikiau jau prilyginant ją archajiškai ir pavojingai galiai. ³⁶

Vienas ryškiausių to pavyzdžių, J. Habermaso knygoje „Padalinti Vakariai“ aptariama katastrofa – Rugsėjo 11 – osios įvykiai. Ši katastrofa įrodė, jog terorizmo šaltiniai slypi tame, jog modernybė neišmokė Islamo šalių tapti savi-refleksiškomis valstybėmis ar atskirti religijos, politikos ir pasaulietinio žinojimo. ³⁷ Artimųjų Rytų šalyse religija ir politika žengia koja kojon, tačiau negalima teigti, jog šiose valstybėse tik politiniai veiksniai yra sąlygoti religinių normų. Anot C. Schmitto, kai viena religinė bendruomenė pradeda kovoti su kita religine bendruomene, tai tampa politiniu reiškiniu, nes atsiranda draugo ir priešo perskyra. ³⁸ J. Habermas taip pat pabrėžia, jog religinio fanatizmo formose negalima nežvelgti religinių motyvų. Didžioji dalis teroristų, įvardijamų kaip religiniai fanatikai, yra buvę pasaulietiniai nacionalistai. Būtent nusivylimas naujuoju politiniu režimu, karinėmis reformomis, paskatino jų atsigręžimą į religiją, geresnio gyvenimo viltis siejant su senosiomis politinėmis orientacijomis. ³⁹ Po šių įvykių darosi aišku, jog nebegalima ir toliau stengtis religinius išsireiškimus išstumti iš viešosios dimensijos. Tai, kad religiniai argumentai bus išbraukti iš viešųjų diskusijų grafiko, dar nereiškia, jog šių argumentų paskatinti veiksmai išnyks. Todėl augant ir besiplečiant fundamentaliems religiniams judėjimams, kovojantiems prieš modernųjį pasaulį, ⁴⁰ svarbu religinės kalbos turinį išversti į pasaulietinę

³⁵ Joseph Cardinal Ratzinger and J. Habermas, p. 63–64.

³⁶ Ten pat.

³⁷ J. Habermas, „*The divided West*“, p. 12.

³⁸ Alvydas Jokūbaitis, „*C. Schmitto politinė filosofija*“, Vilniaus Universiteto Tarptautinių Santykių ir Politikos Mokslų Institutas, 2013 05 13.

³⁹ J. Habermas, „*The divided West*“, p. 13.

⁴⁰ J. Habermas, „*Europe the Flatering Project*“, p. 61.

kalbą, padaryti ją suprantamą visiems.⁴¹ Ir nors tai tėra pasiūlymas pritaikyti religinę kalbą viešajai diskusijai, tai įrodo, jog liberalusis pasaulis pagaliau ima suvokti, jog religijos ir toliau egzistuos, todėl religinės kalbos įtraukimas į konstruktyvųjį dialogą yra ne galimybė, bet būtinybė.

Ne religinės nuostatos, iškeltos viešojoje politinėje diskusijoje, turėtų kelti didžiausią nerimą, bet jau greičiau tai, kaip jos būna iškeliamos. Tačiau tą patį galima teigti kalbant ir apie fundamentalius pasaulietinius pasisakymus,⁴² kurie visiškai nevaržomai išsakomi viešojoje erdvėje jau vien todėl, kad yra pasaulietinio proto argumentai. Vis dažniau pasitaikanti nuomonė – manymas, jog religinės patologijos yra pavojingesnės už proto patologijas. Tačiau ši vyraujanti nuomonė toli gražu nėra visiškai teisinga. Juk pasitelkus būtent mokslą kuriami neįtikėtino galingumo ginklai, galintys akimirksniu sunaikinti visą žmoniją.⁴³

Dėl šių priežasčių ne tik religija turi pripažinti natūralaus proto (*natural reason*) viršenybę, paskatintą institucionalizuotų mokslų ir pagrindinių universalių egalitarinių principų, įsitvirtinusių teisėje ir moralėje, kaip teigia liberalai, tačiau ir pasaulietinis protas neturi sau priskirti religinių tiesų teisėjo vaidmens.⁴⁴ Jei mokslas atsisakys atsižvelgti į religines tradicijas, jei jis nesutiks klausytis ir mokytis, mokslas taps naikinančia ir nesuvaldoma jėga.⁴⁵

Siekiant išvengti šio tamsaus ateities scenarijaus, negalima religinių nuostatų izoliuoti nuo politikos, draudžiant jomis grįsti argumentus politinėje diskusijoje. Tai, jog jos bus išstumtos iš viešosios erdvės Vakarų pasaulyje, nereiškia, jog likusi pasaulio dalis pasielgs taip pat. Taip pat ne mažiau svarbu, jog religinė moralė ribotų pasaulietinį protą, užkirstų kelią jo vartimui ne mažiau radikaliu ir sukeliančiu siaubingus padarinius reiškiniu.

⁴¹ M. Reder and J. Schmidt, "Habermas and religion", kn. *An awareness of what is missing. Faith and Reason in a Post-secular age*, Polity Press, Cambridge, 2010. P. 6.

⁴² M. J. Perry, p. 42.

⁴³ Jozeph Cardinal Ratzinger and J. Habermas, p. 78.

⁴⁴ J. Habermas, "An awareness of what is missing", kn. Jorgen Habermas et al., *An Awareness of What is Missing. Faith and Reason in a Post-secular age*, Polity Press, Cambridge, 2010. P. 16.

⁴⁵ Jozeph Cardinal Ratzinger and J. Habermas, p. 78.

2. LIBERALIZMO IGNORUOJAMOS ŠAKNYS

E. W. Bockenforde dvidešimto amžiaus antroje pusėje iškėlė klausimą, ar moderni, laisva ir sekuliari valstybė gali egzistuoti nepriklausomai nuo etinių tradicijų, kurias kuria vietinė prigimtis (*nature*). Dar tiksliau, buvo iškeltas klausimas, kaip gali egzistuoti tokia valstybė, kuri remiasi normatyvinėmis prielaidomis, kurių ji pati garantuoti negali.⁴⁶ Šis klausimas suponuoja modernios valstybės, kaip „paauglio“, išaugusio iš tam tikro istorinio konteksto bei etinių tradicijų, atsiradusių dėl tam tikrų religinių nuostatų ar pasaulėžiūros, vaizdinį, kuris, pasisėmęs iš šio šaltinio viską, kas tik įmanoma, siekia išsivaduoti iš šių tradicijų pančių, skelbdamas neutralitetą bet kokios pasaulėžiūros atžvilgiu.

P. Manent knygoje „Intelektuali liberalizmo istorija“ pabrėžia, jog Europos politinis vystymasis ir plėtra negali būti suvokiami kitaip, nei sprendimų ir atsakymų istorija į Bažnyčios keliamas problemas. Bažnyčia įvardija savo pagrindinę misiją kaip žmonių vedimą į išganymą. Ir nors jos teikiamas gėris siejamas su dvasiniu pasauliu, o šis pasaulis jos nedomina, tačiau ši misija suponuoja Bažnyčios teisę ir pareigą numatyti viską, kas galėtų kelti pavojų šios misijos vykdymui, ir to išvengti. Visi žmonės turi teisę rinktis tarp gėrio ir blogio, tame tarpe ir valstybių valdovai, galintys įsakyti pavaldiniams imtis veiksmų, keliančių pavojų jų išganymui, arba leidžiantys patiems valdiniams laisvai imtis tokių veiksmų. Dėl šios priežasties Bažnyčia įgijo pareigą prižiūrėti žmonių veiksmus. Istorijos bėgyje pasaulietinių Europos valstybių valdovai tapo atskaitingi Popiežiui, o Bažnyčia tapo aukščiausiąja valdžia. Siekiant įveikti šią jėgą pasaulietinėje Europos dalyje buvo priimami instituciniai sprendimai, iššaukiantis Bažnyčios reakciją ir naujas problemas, o pastarosios vėl reikalaudavo naujų sprendimų ir atsakymų. Šis Europos politinis vystymasis, priklausomas nuo religijos, P. Manent buvo įvardytas kaip teologinė – politinė problema (*theological-political problem*).⁴⁷

Tačiau ką tik aptarta problema nėra vienintelis argumentas, leidžiantis teigti, jog šių dienų moderni valstybė nebūtų įmanoma jei ne istorinis religinis kontekstas. Liberalai teigia, jog jų principai yra pagrįsti ne gėrio, bet

⁴⁶ Joseph Cardinal Ratzinger and J. Habermas, p. 21.

⁴⁷ P. Manent, p. 4–5.

teisės etika. Pirmenybė teikiama įstatymas, o vienintelis bendrasis gėris, kurį jie galbūt galėtų pripažinti – tai teisės viršenybė.⁴⁸ Šią viršenybę ir pačius įstatymus, kaip sąlygojančius solidarumo jausmą ir palaikančius tvarką visuomenėje, liberalai teisina kaip kažką, kylančio iš pačios žmogaus prigimties. Šis argumentas suponuoja teiginį, jog jei egzistuoja visiems bendra moralė, įkūnyta įstatymuose, religija tampa nereikalinga. Jos, kaip visuomenę vienijančio veiksnio, funkciją atlieka įstatymai, kurie tuo pačiu apsaugo nuo religijos skatinamų įsitikinimų susidūrimo ir konfliktų.⁴⁹ Tokios reikšmės suteikimas įstatymas leidžia atsirasti nuostatai, jog konstitucinėje valstybėje negali būti jokios valdžios, kuri būtų kilusi iš kažko pirmesnio nei įstatymai. Tačiau nepaisant šios nuostatos, demokratijos esmę sudaro ir kita sąlyga – valdžios ir įstatymų legitimacija, teisėtumas, pagrįstumas. Tai reiškia, jog konstitucinei sistemai yra būtina religija ar kita „palaikanti jėga“ tam, kad būtų garantuojamas jos įkūrimo pagrįstumas ir su šiais įstatymais būtų tapatinamasi bei jų savanoriškai laikomasi.⁵⁰ Vadinasi, jei įstatymų pagrįstumas yra priklausomas nuo iki-politinių etinių įsitikinimų, egzistuojančių tautinėse arba religinėse bendruomenėse, padiktuotų vietinių tradicijų, kultūrinių gyvenimo programų ir toje bendruomenėje pripažįstamo tinkamo gyvenimo modelio, jie nėra grynai autonomiškai principai, pripažįstami visų racionaliai mąstančių visuomenės narių. Patys įstatymai, bet kokios modernios valstybės pagrindas ir demokratinės valdžios šaltinis, yra atsiradę pasėkoje etinių tradicijų ir religinių nuostatų. Negalima nepastebėti, jog tie patys įstatymai yra žmonių kūrinys. Kūrinys, užgimęs konkrečioje visuomenėje, konkrečiame istoriniame kontekste, susiformavusiame dėl bendruomenės tautinio, religinio ar kitos rūšies identiteto.⁵¹

Bendras religinis pagrindas, tradicijos, etika ir kalba atlieka ne tik tarpusavio solidarumo ir socialinių klijų vaidmenį. Būtent kalbą, konkretų Vakarų pasaulio žodyną, galima laikyti veiksniu, lėmusiu modernios valstybės ir paties liberalizmo užgimimą.

48 Ch. Taylor, „*Susipynę tikslai: Liberalų – komunitarų ginčas*“, p. 529–530.

49 Jozeph Cardinal Ratzinger and J. Habermas, p. 65–69.

50 Ten pat, p. 27–35.

51 Ten pat.

R. Rorty teigia, jog žmonės kuria tiesas kurdami kalbą. Kalba nerodo pasaulio tokio, koks jis yra. Kalba tėra pasaulio aprašymas, o paties pasaulio deskripcijos yra žmogaus kūrinys.⁵² Tačiau nepaisant to, jog kalba yra kuriama žmonių, ji taip pat yra istorinis atsitiktinumas. Todėl jeigu moraliniai poreikiai yra tapatūs kalbos poreikiams, tuomet žmogus, tvirtai laikydamasis savo moralinių įsitikinimų, paprasčiausiai identifikuoja save su šiais atsitiktinumais.⁵³

Tačiau Frydrichas Nyčė knygoje „Anapus gėrio ir blogio. Ateities filosofijos preliudija“ pasako, jog „atskiros filosofinės sąvokos nėra atsitiktinės, jos rutuliojasi ne kiekviena skyrium, bet tarpusavio sąryšyje ir yra viena kitai giminingos“.⁵⁴ Filosofinės sąvokos yra priklausomos nuo aplinkos, kuri jas supa, nuo konkretaus kontinento, kuriame jos gimsta. Sąvokos, anot Nyčės, yra sistemingos ir giminingos, todėl to paties kontinento filosofai, kad ir kokie nepriklausomi vienas nuo kito besijaustų, juda ta pačia trajektorija. Kalbinė giminytė ir bendra gramatikos filosofija lėmė tai, jog Vakarų pasaulio interpretacija niekada nesutaps su kito, tarkime musulmonų, pasaulio vaizdavimu. Vienoda filosofinių sistemų seka būdinga tik tam konkrečiam kontinentui, su tik jam būdinga fauna.⁵⁵ Toliau vystant šią mintį galima mąstyti, jog moderni valstybė, kuri nerandama kitame, ne Vakarų pasaulyje, net negalėjo išsivystyti kitame kontinente. Jei mąstymas nėra kažko naujo atradimas, o tėra pakartotinis pažinimas, pats liberalizmas yra seno žodyno, šiuo atveju religinio, kuris buvo dominuojantis senojoje Europoje, pakeitimas nauju. Liberalizmo filosofija nebūtų ir nėra atsiradusi kontinente, kuriam būdinga kitokia filosofinė sistema.⁵⁶

Pastarąją teiginį sustipriną C. Schmitto idėja, jog visos svarbiausios modernios valstybės sąvokos tėra sekuliarizuotos teologinės sąvokos, vartojamos

⁵² R. Rorty, „Contingency, Irony and Solidarity“, p. 9.

⁵³ Ten pat, p. 60.

⁵⁴ F. Nyčė, „Anapus gėrio ir blogio. Ateities filosofijos preliudija“. Kn. Rinktiniai raštai, Mintis, Vilnius, 1991. P. 334.

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Alvydas Jokūbaitis, „Liberalizmas kaip forma corrupta: atsakymas recenzentams“, *Politologija*, 36(4), 2004. P. 165.

be teologinių rėmų.⁵⁷ Tauta, visuomenė ir kitos kartinės modernios valstybės sąvokos yra tokia pati fikcija, kaip ir Dievo sąvoka, kurio, kaip ir tautos, niekas nėra matęs. Tą patį galima pasakyti apie demokratinės visuomenės valdžią, kylančią iš nematomos jungtinės personos. Visos šios sąvokos nepriklauso jusliniam pasauliui, tačiau turi politinę prasmę.⁵⁸

Taigi tiek liberalizmo, tiek modernios valstybės atsiradimas buvo sąlygotas konkretaus žodyno ir filosofinės sistemos, susiformavusios Vakarų pasaulyje, kuriam būdingas specifinis istorinis kontekstas bei etinės tradicijos, užgimusios religinėse ar jau vėliau tautinėse bendruomenėse. Bėgdami nuo savo šaknų, siekdami eliminuoti religines nuostatas iš viešosios diskusijos, liberalai nesugeba pabėgti nuo religinių sąvokų, kurios sekuliarizuojamos ir pritaikomos viešojoje sferoje. Netgi įstatymai, bet kokios valdžios šaltinis, yra priklausomi nuo „palaikančios jėgos“, turinčios laiduoti jų pagrįstumą. Moderni valstybė ir liberalizmas, pasisėmę iš religijos, šiuo atveju Krikščionybės, viską, kas leido jiems atsirasti ir susiformuoti, panoro išsižadėti ir išstumti religines nuostatas ir paskelbė neutralitetą jų atžvilgiu.

3. KODĖL VISIŠKAS NUDIEVINIMAS NEĮMANOMAS

M. O. Gauchet knygoje „Nudievinatas pasaulis: politinė religijos istorija“ kalba apie religijos pabaigą. Tačiau ši pabaiga nereiškia visiško religijos išnykimo – jos likučiai turbūt niekada neišnyks iš asmeninės žmonių gyvenimo sferos. Gauchet kalba apie funkcinę religijos būtinybę, apibūdinusią jos turinį, determinavusią formas ir paspartinusią plėtrą, kuri buvo absorbuota civilizacijos mechanizmu. Religijos pabaiga reiškia galių, turėtų iki šiol, praradimą. Kalbėdamas apie Krikščionybę Gauchet pabrėžia, jog tai, kas šiuo metu šiame tikėjime vis dar gyva, neturi nieko bendro su aplinkybėmis, lėmusiomis šios konfesijos atsiradimą, bei su sąlygomis, lėmusiomis galimybę jai reikštis ir

⁵⁷ Alvydas Jokūbaitis, „C. Schmitto politinė filosofija“, Vilniaus Universiteto Tarptautinių Santykių ir Politikos Mokslų Institutas, 2013-05-13.

⁵⁸ Alvydas Jokūbaitis, „Politika ir mistika“, *Politologija*, 58(2), 2010. P. 39.

plėstis. Tačiau religijos mirtis, išsilaisvinimas iš jos pančių, buvo įmanomas tik surandant jai pakaitalus.⁵⁹

Ir vis dėlto, Antanas Maceina pripažįsta, jog įmanoma, jog žmogus netikėtų į Dievą. Tačiau anot jo „ontologinio bedieviškumo nėra ir būti negali“.⁶⁰ Nusisukus nuo Dievo ir visa ko centru padarius žmogų, įmanoma Jį išvartyti, netgi nužudyti. Tačiau įvykdęs dievažudystę žmogus būtinai pajus tuštumą. Tokią begalinę tuštumą, kurios pakelti nepajėgs. Ta tuštuma ir bus veiksnys, skatinantis vėl leistis į Dievo paieškas.⁶¹

Analizuoti pastarąjį teiginį leidžia Ch. Taylor'o mintys, išsakytos knygoje „Sekuliarus amžius“. Anot šio autoriaus, Vakarų pasaulio modernybė ir jos sukelti padariniai tapo leliamiu veiksniu, sąlygojusiu nusivylimą gyvenimu, sutvarkytu grynai imanentiškai, išplitimą visuomenėje. Žmonės ėmė ieškoti tiesioginės patirties, kylančios iš šventumo. Jie ėmė siekti betarpiškumo, spontaniškumo ir gilesnio dvasingumo. Įsivyravo tikėjimas, jog turi egzistuoti kažkas daugiau, negu kad socialinės ir individualios sėkmės padiktuoti apibrėžimai. Šis „kažko daugiau“ noras lygi šiol buvo paskata atsigręžti į religiją. Dabar šis noras įgyvendinamas individualių pastangų būdu.⁶²

Tokio tipo individualios paieškos vadinamos „dvasingumu“ ir yra priešpastatomos „institucinei religijai“. Šis supriešinimas yra sąlygotas Bažnyčios skelbiamo autoriteto.⁶³ Galima manyti, jog bėgdami nuo „institucinės religijos“ autoriteto, žmonės stengiasi pabėgti nuo jiems užmetamų pančių. P. Manent teigia, jog nors Bažnyčia tvirtina suteikianti visišką laisvę žmonėms su žemiškais reikalais tvarkytis taip, kaip jiems atrodo tinkama, tuo pat metu ji nori įtvirtinti teokratiją, reguliuodama jų veiksmus, o šį reguliavimą grįsdama pareiga vesti žmoniją į išganymą.⁶⁴ J. Habermas taip pat pabrėžia kitą priežastį, sudarančią galimybes kurti religijos, kaip narvo,

⁵⁹ M. O. Gauchet, *“The disenchantment of the world: a political history of religion”*, translated by Oscar Burge, Princeton University Press, 1997. P. 4–6.

⁶⁰ A. Maceina, „Cor Inquietum“, kn. *Raštai III*, Mintis, Vilnius, 1990. P. 601.

⁶¹ Ten pat, p. 601–605.

⁶² Ch. Taylor, *“A secular age”*, p. 506.

⁶³ Ten pat, p. 508.

⁶⁴ P. Manent, p. 4–5.

vaizdinį. Kaip jau buvo minėta anksčiau, tikinčiųjų priimami sprendimai ir veiksmai yra determinuoti aiškių direktyvų, išdėstomų religinėse normose, koks turi būti pasiektas diskusijos rezultatas. Dėl šios priežasties, tikintieji negali įsiklausyti į jiems oponentų išdėstomus argumentus, nepaisant kokio racionalūs jie bebūtų, ir į juos atsižvelgti.⁶⁵ Nors pastarajame teiginyje kalbama apie tikinčiųjų suvaržymus, pasijaučiančius dalyvaujant viešojoje diskusijoje, pastarieji taip pat aiškiai juntami individualių dvasingumo paieškų srityje. Religija nuolat stengiasi užbėgti už akių šioms paieškoms, diktodama konkrečias elgesio normas ir nustatydama varžančius limitus.⁶⁶ Šie suvaržymai atbaido žmones, dvasingumo paieškas įvardijančius kaip „savo kelio paieškas“, „savęs ieškojimą“.⁶⁷

Ši „dvasingumo“ kultūra yra įtakota autentiškumo etikos, todėl visas dėmesys skiriamas individui ir jo kelio į vientisumą (*wholeness*) paieškoms. Šios paieškos grynai individualios, tačiau tai jas paverčia kasdienėmis ir paviršutiniškomis.⁶⁸ Šis individualumas griaua visas sienas tarp skirtingų religinių grupių,⁶⁹ tačiau pastarųjų griovimas sąlygoja bendruomenių nykimą. Religiniai skirtumai tampa mažiau aktualūs ir jiems nebeskiriama tiek daug dėmesio, tačiau kartu nyksta ryšiai, jungę bent jau vienos ir tos pačios religijos atstovus. Išlieka tik paskiri, dvasingumo ieškantys individualistai. Civilizacijai, kurios visuomenė ir kultūra buvo veikiamą tikėjimo (Taylor'as pabrėžia Krikščionybę), nykstant, vis sunkiau priversti žmones vienyti. Ryšiai, kurie skatintų formuoti stiprų politinį ar grupės identitetą, – nutrūkė. Vienintelis veiksnys, priverčiantis žmones susivienyti – išorės veiksmų keliama grėsmė.⁷⁰

Anot Ch. Taylor'o, sekurializmas vis dar išlieka tik ganėtinai mažos visuomenės dalies *credo*.⁷¹ Analizuojant šį teiginį galima kalbėti ne tik apie

⁶⁵ M. Reder, J. Schmidt, „Habermas and Religion“, kn. J. Habermas et al., *An awareness of what is missing. Faith and Reason in a Post-secular age*, Polity Press, Cambridge, 2010. P. 4–5.

⁶⁶ Ch. Taylor, „A secular age“, p. 508.

⁶⁷ Ten pat, 506.

⁶⁸ Ch. Taylor, „Secular age“, p. 508.

⁶⁹ Ten pat, p. 513.

⁷⁰ Ten pat, p. 514–515.

⁷¹ Ten pat, p. 520.

„dvasingumą“, bet ir dar vieną moderniam pasaulyje paplitusį reiškinį – taip vadinamuosius „niekam nepriklausančius tikinčiuosius“ (*believing without belonging*). Nepaisant to, jog jie nutolę nuo tradicinių konfesijų, jie vis dar laiko save jų dalimi. Jie išlaiko pagrindinius tikėjimo bruožus bei nominalius ryšius su Bažnyčia, tačiau jau nebeidentifikuoja savęs su ja, nebepraktikuoja visų jos tradicijų. Nepaisant to, jie nenori galutinai nutraukti ryšių, siejančių jų su Bažnyčia.⁷² Šie modernioje valstybėje atsirandantys ir plintantys reiškiniai leidžia manyti, kad tikėjimo ilgesys ir troškimas vis dar gajus, nepaisant kai kurių nesuderinamų modernybės ir religijos bruožų.⁷³

Vakarų pasaulio modernybė ir jos per du amžius sąlygoti padariniai leido įsivyrėti nuostatai ir supratimui, jog visuomenė yra pliuralistinė, sudaryta iš daugybės žmonių, turinčių skirtingas moralines, filosofines ar religines nuostatas, dėl to negalintį pasiekti sutarimo dėl tinkamo gyvenimo modelio ar kokio nors bendrojo gėrio. Dėl šios priežasties, liberalų manymu, religija ir kitos visuminės doktrinos turėtų būti eliminuotos iš politinės koncepcijos. Ši kultūra, grindžiama individo teisėmis ir religijos išstūmimu iš politinės arenos, sąlygoja tokio reiškinio kaip „dvasingumas“ atsiradimą. Liberalioje visuomenėje, kuri laikoma individų asociacija,⁷⁴ žmonės individualumą perkelia ir į asmeninę gyvenimo sferą. Net į tą, susijusią su tikėjimu aukštesnėmis jėgomis. Įsivyravusios individualios paieškos naikina bendruomenės ir traukia žmones iki šiol rišusius religinius ryšius. Tokiu būdu patenka į uždarą ratą – pliuralizmas gimdo pliuralizmą. Netgi norint suvienyti visuomenę, siekiant jos nariams įdiegti bendrumo jausmą ar identitetą, tai padaryti yra be galo sunku ar netgi neįmanoma, nes jų dvasingumas, kuris lygi šiol vienijo, darosi vis labiau ir labiau atitrauktas nuo ryšio su politine visuomene.⁷⁵ Tačiau netgi nepaisant to, metafizinės nuostatos niekur neišnykta ir vargu ar išnyks. O tol kol pastarosios bus gajos privačioje gyvenimo sferoje, jų išstumti iš viešosios diskusijos taip pat neįmanoma.

⁷² Ten pat, p. 515.

⁷³ Ten pat, p. 530.

⁷⁴ Ch. Taylor, „*Susipynę tikslai: Liberalų – komunitarų ginčas*“, p. 529–530.

⁷⁵ Ch. Taylor, „*A secular age*“, p. 516.

IŠVADOS

R. Rorty kuriamoje liberalioje utopijoje visos gyvenimo sritys turėtų būti sekuliarizuotos. Šioje visuomenėje nebūtų nieko sudievinata – nei pasaulio, nei asmens. Šiuolaikinės modernios valstybės jau laikomos pasaulietinėmis, nes religinės nuostatos yra išstumiamos iš politinės arenos. Susiklosčiusi situacija suponavo klausimą, ar įmanomas religijos išstūmimas ne tik iš asmeninės dimensijos, tačiau visų pirma, iš viešosios diskusijos, kurioje sprendžiami politiniai klausimai.

Liberalų teigimu, nėra tokios visuminės doktrinos, kuriai galėtų pritarti visi visuomenės nariai. Visuomenė yra pliuralistinė, todėl tam, kad neišvengiami susidūrimai būtų nuraminti, religinės, moralinės ir filosofinės nuostatos turi būti išstumtos iš viešosios dimensijos. Tačiau taip teigiant, neatkreipiamas dėmesys į tai, jog tiktiesiems vadovavimasis religinėmis nuostatomis yra vienintelis įmanomas būdas dalyvauti viešojoje diskusijoje. Jie nepajęgs atsakyti religinių nuostatų, nes jų religinis, politinis ir socialinis pasauliai sudaro vieną visumą. Reikalavimas nesivadovauti religinėmis nuostatomis politinėje diskusijoje būtų netoleruotinas jų kalbos varžymas.

Negalima pamiršti ir to, jog besitransformuojantis mąstymas demokratinėje visuomenėje jau pats savaime traukioja ryšius, vienijančius visuomenę. Žmonės tampa nutolę, svetimi, nepasitikintys vienas kitu ir netgi savimi. Todėl tikėjimas, jog socialiniai klijai, laikantys visuomenę išvien tėra jautrumas skausmui ir teisė, yra abejotinas. Daugeliui tikinčiųjų demokratinų valstybių skatinimas būti geru kitiems nereikštų nieko, jei šis skatinimas nebūtų užkoduotas jų išpažįtamo tikėjimo normose. O teisė, kad ši palaikytų solidarumo jausmą, turėtų išsiskirti į etines ir kultūrines visuomenės programas, kurios susiformavo bendruomenėje dėl religinių, tautinių ar kitokių tradicijų.

Visuomenėje egzistuojanti fundamentalizmo ir radikalizmo baimė, sąlygota istorinių patirčių, yra dar viena priežastis, dėl ko įtariai žvelgiama į viešai išsakomus religinius argumentus. Tačiau tokie reiškiniai kaip terorizmas įrodo, jog religija iš politinės arenos neišnyko, todėl religinė kalba turi būti įtraukta į konstruktyvų dialogą. Tuo tarpu mokslo patologijos gali būti tokios pat radiklios ir naikinančios kaip religinis fundamentalizmas,

todėl pastarasis taip pat turi mokytis iš religinių tradicijų, kad netaptų dar baisėsne naikinančia jėga.

Konkrečiau žodynas ir filosofinės sistemos, susiformavusios Vakarų pasaulyje, kuriam būdingas specifinis istorinis kontekstas, etinės tradicijos, leidžia kalbėti apie liberalizmą ir modernią valstybę kaip apie „paauglį“, siekiantį pabėgti nuo savo šaknų. Vienoda filosofinių sistemų seka, būdinga tik Vakarų pasauliui, lėmė, jog nei liberalizmas, nei moderni demokratinė valstybė nesukūrė kituose kontinentuose. O siekdami pašalinti religines nuostatas iš viešosios diskusijos, liberalai net nesugeba pabėgti nuo religinių sąvokų, kurios sekularizuojamos ir pritaikomos viešojoje sferoje. Netgi įstatymai, bet kokios valdžios pagrindas, kuriems suteikiama absoliuti viršenybė, yra priklausomi nuo „palaikančios jėgos“, be kurios nebūtų laiduojamas jų pagrįstumas.

Šios priežastys įrodo, jog religija ne tik kad neturėtų būti eliminuota iš viešosios dimensijos, tačiau ir tai, jog paties liberalizmo ir modernios valstybės atsiradimas nebūtų įmanomas, jei ne Krikščionybė ir jos sąlygotas žodynas. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį ne tik į viešąjį gyvenimo sferą, tačiau ir į privačią.

Nors M. O. Gauchet kalba apie religijos pabaigą, žmonės niekada nenustos ieškoti Dievo. Net ir nužudę Dievą, žmonės pajus tokią tuštumą, jog ši taps stimulu leisti į naujas paieškas. Liberalizmas, grindžiamas individualizmu, bei visuomenėje egzistuojančio pliuralizmo pripažinimas lėmė tai, jog iš Bažnyčios, turėjusios išskirtinį statusą, šis buvo atimtas. O tai sąlygojo tokio reiškinių kaip „dvasingumas“ atsiradimą. Pastarasis, grindžiamas autentiškumo etika, traukioja net menkiausius visuomenėje užsilikusius ryšius. Šis reiškinys griaua sienas tarp konfesijų, tačiau tuo pat metu, naikina bendruomenes. Galiausiai patenkama į uždara ratą – pliuralizmas gimdo pliuralizmą, tačiau „kažko daugiau“ siekis ir ilgesys niekur neišnyksta.

Atsižvelgus į visus argumentus peršasi išvada, jog R. Rorčio kuriama liberali utopija ir liks tik utopija, idealios visuomenės vizija. Religija ar kitos metafizinės nuostatos niekada neišnyks iš asmeninės žmonių gyvenimo sferos, o būtent dėl šios priežasties religijos išstūmimas iš viešosios dimensijos vargu ar įmanomas. Nepaisant to, jog pasaulietinė kultūra dominuoja,

Krikščionybės, Islamo ar Budizmo kultūros vis dar gyvuoja. O tai, jog visų žmonių vienovė neįmanoma reiškia ir tai, jog Vakarų racionali tradicija lygiai taip pat, kaip ir visuminės doktrinos, vienija tik dalį žmonių.

PROF. DR. ALVYDO JOKUBAIČIO KOMENTARAS:

Įdomu būtų sužinoti, kas yra pagrindiniai studentų rašto darbų almanacho skaitytojai? Tikriausiai studentai. Tačiau Marijos Norkūnaitės darbas gali būti įdomus ne tik jiems. Jį verta skaityti visiems, kurie drįsta save vadinti liberalais ir postmodernistais. Amerikiečių filosofas Richardas Rorty mėgo įrodinėti, kad yra liberalus utopistas, o ne liberalizmo teoretikas. Marija įgyvendino netikėtai paprastą uždavinį – ji įrodė, kad Rorty iš tikrųjų yra liberalas. Perskaitęs jos darbą, pradedi suprasti, kad Rorty norėjo kažko daugiau, negu tik būti utopistas. Jis norėjo slapta, po liberalios utopijos priedanga, skelbti ateizmą. Marijai pavyko demaskuoti šią amerikiečių filosofo kontrabandą. Rorty 2007 metais buvo pažadėjęs atvykti į TSPMI. Jis tikrai būtų pasidžiaugęs tokiais oponentais kaip Marija.

SAJŪDŽIO TAPATYBĖS BEIEŠKANT: SAJŪDŽIO TIKSLŲ GENEZĖ LAIKRAŠTYJE „ATGIMIMAS“ (Socialinių mokslų filosofija)

MARTYNAS BARKAUSKAS, IVETA PALUDNEVIČIŪTĖ,
IEVA PETRAŠKEVIČIŪTĖ, LUKAS RAČICKAS,
SIMONAS ALGIRDAS SPURGA

1. ĮVADAS

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – visuomeninis judėjimas, atsiradęs Michailo Gorbačiovo vykdomo „Persitvarkymo“ metu. Veiklą pradėjęs kaip bent jau oficialiai Gorbačiovo pertvarką remianti pilietinė organizacija, Sąjūdis ilgainiui tapo vienu pagrindinių veiksmų, lėmusių nepriklausomos Lietuvos atsiradimą. Klausimai dėl šio judėjimo pobūdžio ir tapatybės netyla iki šiol. Pastaroji nemaža dalimi siejasi su Sąjūdžio tikslais ir siekiais, kurie turėtų atspindėti Sąjūdžio spaudoje – ypač laikraštyje „Atgimimas“, kuriame detalai aprašoma judėjimo veikla, jo idėjos. Mūsų darbe šis leidinys yra tyrimo objektas, juo remiantis bus bandoma atsakyti į klausimus, susijusius su Sąjūdžio tapatybe, tikslais ir jų vystymusi.

2. TYRIMO PROBLEMA

Mokslinių tyrimų, tiriančių politinių Sąjūdžio tikslų vystymąsi, nėra daug. Vis tik įvairių skirtingų požiūrių bei nuomonių Sąjūdžio atžvilgiu netrūksta. Oficialiai Sąjūdis nepriklausomybės siekį deklaravo 1989 metų vasario 16 dieną, tačiau Sąjūdžio spaudoje jau iki tol buvo kalbama apie nepriklausomybės galimybę. Kita vertus, nebėra aišku, ar deklaruotas nepriklausomybės siekis buvo tvirtas ir galutinis taškas Sąjūdžio *radikalėjimo* eigoje, ar po jo sekė tolesnis politinių tikslų vystymasis. 1989 metų liepos 19 dieną Romualdas Ozolas kalbėjo: „Mes remiame Respublikos vadovybės teigiamus norus,

bet pažymime jos neryžtingumą“ (Kalindraitė, 2008: 26). Vadinasi, visiškas atsiribojimas nuo sovietinės valdžios po nepriklausomybės kaip politinio tikslo paskelbimo nebuvo pasiektas. Dar daugiau, nėra aišku ir tai, nuo kada šis tikslas tapo pagrindiniu, su kokiais kitais tikslais jis buvo susijęs ir kurie siekiai buvo deklaruojami kaip apibrėžiantys LPS ideologiją. Sąjūdžio tapatybės, jo tikslų ir siekių klausimo iškėlimą skatina keletas viešajame bei moksliniame diskurse vyraujančių nuomonių.

Vytauto Landsbergio teigimu, nepriklausomybės siekis Sąjūdyje buvo įsisąmonintas nuo pat judėjimo įsikūrimo (Landsbergis, 1998). Pasak jo, iki Sąjūdžio Lietuvos politinis gyvenimas buvo oficialus ir valdiškas, o su LPS Lietuva atgijo politiškai. A. E. Sennas rašo, kad jau 1988 metais pagrindinis politinių diskusijų klausimas buvo valstybingumas. Jo teigimu, „dvasinės revoliucijos, įvykusios Lietuvoje, svarbiausias požymis – spartus lietuvių sąmoningumo ir pasitikėjimo savimi didėjimas“ (Senn, 1993: 11). Atrodytų, kad Sąjūdis jau nuo pat pradžių turėjo koncentruotis ties gana aiškiais politiniais tikslais, visų pirma – nepriklausomybės siekiu.

Klausimai dėl pastarojo teiginio teisingumo kyla pažvelgus į Sąjūdžio santykius su Lietuvos Laisvės Lyga. Pastaroji propagavo „nepertraukiamą dviejų magiškų žodžių – „okupacija“ ir „nepriklausomybė“ – kartojimą“ (Radžvilas, 1992: 10). LLL kaltino Sąjūdį pernelyg dideliu konformizmu ir nuosaikumu, kai šis bandė atkovoti įvairias laisves ir nuolaidas neakcentuodamas radikalesnių tikslų, pavyzdžiui – nepriklausomybės siekio (Ilgūnas, 2000). Sąjūdžio leksikoje kurį laiką figūravo tarybinio žargono terminas „ekstremistas“, tapęs priekaištu LLL. Tuo stebėtis nederėtų, nes Sąjūdis gimė „legalioje aplinkoje ir daug kuo skyrėsi nuo pogrindžio organizacijų patirties“ (Balžytė et al., 2000: 140).

Č. Baužos teigimu, iniciatyvinę grupę subūrė „ne Laisvės ir Nepriklausomybės idealai“, nors pažiūrų skirtumai Sąjūdyje išliko vienoje idėjinėje patriotinėje programoje (Bauža, 2002: 271). Nidos Vasiliauskaitės pozicija yra dar radikalesnė: Sąjūdžiui labiausiai rūpėjo „lietuvybė“ ir „kapitalizmas“, o „demokratija, asmens laisvė ir žmogaus teisės“ Sąjūdžiui nebuvo svarbūs (Vasiliauskaitė, 2010). Anot Tomo Venclovos, Sąjūdžio laikais „sovietinė sistema buvo atmesta pirmiausia ar net išimtinai dėl to, kad ji, daugumos

nuomone, kėlė mirtiną pavojų tautai“ – Sąjūdis pirmiausiai rėmėsi tautiškumo šūkiais (Venclova, 2010). Taigi, remiantis šiais pastebėjimais būtų galima teigti, kad Sąjūdis labiausiai siekė tautiškumo skatinimo ir išsaugojimo, o jo prioritetas buvo lietuvybė, lietuvių tauta. Tokiu būdu politinis valstybingumo, nepriklausomybės siekis galėjo būti antrinis, toli gražu ne pats svarbiausias. Kita vertus, jis galėjo sietis su laisvės reikalavimu – gali būti, kad Sąjūdis valstybingumą neišvengiamai siejo su tautiškumu.

Tautiškumo svarbą kvestionuoja Justino Dementavičiaus įžvalgos: pasak jo, Lietuvos istoriografijoje „tautiniai Sąjūdžio elementai nėra patys svarbiausi“, o mintys apie nepriklausomybę Sąjūdžiui nebūtinai turėjo sietis su tautiškumo klausimu gvildinimu (Dementavičius, 2011: 219). Kiti autoriai teigia, kad Sąjūdžio iškilimo metu gajausios buvo pertvarkos idėjos, viešumo plėtimas bei ekonominio savarankiškumo siekis. Galima pastebėti, kad kapitalizmo, laisvos rinkos ar ekonominio suvereniteto idealai buvo ne ką mažiau svarbūs. Sąjūdžio ekonomistai pamažu iš tarybinių valdžios institucijų perėmė iniciatyvą svarstant ūkio reformos klausimus. Laikytasi nuomonės, kad nepakeitus nuosavybės valdytojo statuso, kartu ir turto priklausomybės, negalėjo būti ir kalbos apie suverenumą (Blažytė et al., 2000).

Vadinasi, tautiniai ar net politiniai valstybingumo tikslai nebūtinai yra tai, kas galėtų apibrėžti Sąjūdį ir jo siekius. Kai kurie autoriai pabrėžia, jog išsilaisvinimo pradžioje nebuvo politinės sąmonės, tuometinė sistema buvo priimama kaip realija ir žmonės negalėjo suprasti laisvės ir valstybingumo vertės. Pasak Č. Laurinavičiaus, didesnė Lietuvos dalis sovietinę sistemą priėmė kaip realiją. Žmonės neturėjo „galimybių įvertinti Lietuvos turėto valstybingumo reikšmės, nei apskritai laisvės ir demokratijos kaip vertybių“ (Laurinavičius, 2008: 19). Politinė sąmonė Lietuvoje nebuvo išugdyta, „nebuvo sukurta politinės veiklos žodyno“ (Laurinkus, 1998: 31). Anot Marko Kramero, daugelį lietuvių Atgimimo pradžioje būtų patenkinusi platesnė autonomija (Kramer, 2004). J. Dementavičius prideda, kad gyvavimo pradžioje viena pagrindinių Sąjūdžio idėjų buvo kova prieš sovietinę biurokratiją (Dementavičius, 2011).

Vytauto Radžvilo teigimu, „po pusės amžiaus okupacijos sukurti masinį judėjimą buvo galima tik į pirmą vietą iškeliant daugumai krašto žmonių

skaudžias ir todėl suprantamas kasdienio gyvenimo problemas, o ne operuojant smarkiai pamirštos ir pozityvaus turinio tada dar akivaizdžiai stokojusios nepriklausomybės šūkais“ (Radžvilas, 1992: 9). Pasak jo, „nostalgišką nepriklausomos Lietuvos viziją pakeitė realių dabarties problemų analizė“ (*Ten pat*: 10). Vadinasi, Sąjūdis savo veiklos nepradėjo nuo griežtų politinių tikslų išsikėlimo, o galbūt siekė tam tikros socialinio gyvenimo demokratizacijos ar ūkinės veiklos liberalizavimo. Pasak Mečislovo Laurinkaus, iš pradžių Sąjūdžio pobūdis buvo pilietinis, o pirmieji judėjimo tikslai koncentravosi ties aplinkosauga ir žmogaus teisėmis (Laurinkus, 1998). Tačiau vėliau, ypač per SSRS Liaudies deputatų rinkimus, Sąjūdis tapo politiniu judėjimu, kėlusiu politinius tikslus. Sąjūdžio politiniai siekiai turėjo keistis bėgant laikui, ir vieni tikslai turėjo keisti kitus. Demokratija, žmogaus teisės, laisva rinkta, tautiškumas, laisvė, nepriklausomybė – visi šie dalykai yra svarbūs moderniai liberaliajai demokratijai. Kyla neaiškumų bandant suprasti, ar visus juos bandė aprėpti Sąjūdis, davęs pradžią Lietuvos valstybės atsiradimui.

Pati Sąjūdžio tikslų ir prioritetų kaita turi sudaryti keblumų bandant ištirti judėjimo tapatybę. Tai, kokiais tempais radikalėjo Sąjūdis, kokius tikslus jis bandė išsikelti ir kaip tie tikslai keitėsi, padeda apsibrėžti tai, kokią Lietuvą regėjo ši organizacija. Tokiu būdu būtų galima nustatyti gaires atsakant į tokius klausimus, kaip: 1) kokie buvo Sąjūdžio veiklos prioritetai, 2) kaip šie prioritetai kito. Tyrimas papildys mokslinę literatūrą, tiriančią Atgimimo laikotarpį Lietuvoje bei praplės žinias apie posovietinę Lietuvos transformaciją.

3. TYRIMŲ (LITERATŪROS) APŽVALGA

Kalbant apie Sąjūdžio veiklą, galima išskirti kelis šaltinius, kuriuose nagrinėjamas šio judėjimo radikalėjimo ir tikslų vystymosi kelias. Vienas kertinių straipsnių – „Politinės Sąjūdžio istorijos matmenys“ (Radžvilas, 1992), paskelbtas laikraštyje „Akiračiai“ 1992 metais. Jame yra apžvelgiama Sąjūdžio pozicija nepriklausomybės atžvilgiu, taip pat yra įvardijami jo santykiai su LLL ir LKP. Apie pirmąsias Sąjūdžio intencijas kalba Nerija Putinaitė moksliniame straipsnyje „The Good vs. „The Own“: Moral Identity of the

(Post-)Soviet Lithuania“ (Putinaitė, 2008). Sąjūdis atsispyrė nuo metaforiškos retorikos – tiesiogiai kalbėti apie nepriklausomybę nebuvo drįsta.

Svarbi yra Reginos Kalindraitės knyga „Sąjūdžio bylojimai : 1989–1992 metų užrašai“, kurioje sudėtos įvairios Sąjūdžio veikėjų kalbos bei pasisakymai, ištraukos iš interviu, pateikta chronologinė Sąjūdžio įvykių raida (Kalindraitė, 2008). Visa tai padeda atsekti tam tikrus Sąjūdžio politinės minties etapus. Apie Sąjūdį ir jo politiškumo genezę įvairių išvalgų pateikiama ir „Lietuvos istorijos“ XII tomo I dalyje „Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki kovo 11-osios“. Joje aptariamos įvairios Sąjūdžio veiklos aplinkybės bei pabrėžiama, jog Sąjūdžio veiklos pradžioje nebuvo politinio aspekto, o visuomenė bijojo radikalių transformacijos sunkumų.

Ypač reikšmingas yra Justino Dementavičiaus straipsnis „Sąjūdžio tapatybės bieškant: sovietinės reflektyviosios modernybės bruožai Lietuvoje“ (Dementavičius, 2011). Autorius pabrėžia, jog Sąjūdis susitelkė ypatingomis sąlygomis, kurios jau leido kritikuoti sovietinį režimą, bet dar neleido kalbėti apie nepriklausomybę. Kyla klausimas, kaip Sąjūdžiui pavyko po savo vėliava suburti tokį Lietuvos mastais milžinišką skaičių žmonių. Keliami prielaida, jog beprecedentį visuomenės susibūrimą lėmė daugialypė Sąjūdžio programa, t. y. tautinės valstybės siekimas nebuvo vienintelis tikslas telkęs to meto bendruomenę. Iš pradžių Sąjūdžio aktualizuojamos temos apėmė tokias sritis: *aplinkosauga, religija, tautinės mažumos, socialinės problemos, ekonomika, kultūra, švietimas, politinės reformos*. Pastarosios pradėtos kur kas sparčiau plėtoti po steigiamojo Sąjūdžio suvažiavimo 1989 m. birželį. Šiame straipsnyje taip pat pateikta vienerių metų „Atgimimo“ turinio analizė, patvirtinanti Sąjūdžiui tikslų daugialypiškumą. Būtent dėl to ši publikacija yra ypač reikšminga mūsų tyrimui.

Ne ką mažiau vertinga yra Lietuvos istorijos instituto išleista knyga „Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas“ (Bauža, 2002). Joje įvairūs autoriai žvelgia į Sąjūdį iš skirtingų perspektyvų, ypač svarbūs straipsniai – apie Sąjūdžio taktikos evoliuciją ir jo raidos tendenciją. Nemažai dėmesio skiriama Sąjūdžio santykiams su LKP aptarti – galima daryti išvadą, kad tarp dviejų struktūrų vyravo ne tik įtampa, bet ir bendradarbiavimas, vertės Sąjūdį elgtis nuosaikiai. Taip pat Sąjūdžio idėjų, programų kaita, lavravimo

kryptys bei judėjimo svarba visuomenėje aprašyta D. Blažytės, V. Ilgevičiūtės ir V. Kašauskienės straipsnyje „Lietuvos persitvarkymo sąjūdis – tautinės sąmonės atgaiva“ (Anušauskas, 2000).

Užsienio autorius, vienas pirmųjų iš šalies pateikęs požiūrį į Sąjūdžio veiklą – A. E. Sennas, knygoje „Bundanti Lietuva“ rašęs apie Lietuvos visuomenės vystymąsi ir brendimą Atgimimo laikotarpiu (Senn, 1992). Reikėtų pastebėti, kad autoriaus požiūris yra ganėtinai idealistinis: knygoje rašoma, kad Sąjūdis lėmė pakankamai staigią dvasinę revoliuciją Lietuvoje, ir žmonės gana greitai pasidarė kultūriškai ir politiškai sąmoningi. Nemaža dalis lietuvių autorių yra kur kas kritiškesni. Marko Kramerio straipsnyje „The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union“ tegiama, kad išsivadavimo judėjimai Baltijos šalyse sąmoningumą įgijo palaipsniui (Kramer, 2004). Tokia nuomonė tam tikra dalimi skiriasi nuo A. E. Senno knygoje dėstomų minčių.

Apskritai galima teigti, kad dauguma literatūros šaltinių kalba apie tai, jog Sąjūdis ne iš pat pradžių identifikavo save kaip politinių tikslų reiškėją – svarbus buvo ir angažavimasis ties socialinėmis, visuomeninėmis problemomis. Vadinasi, Sąjūdis turėjo būti daugialypis judėjimas, aprėpęs didelį spektrą tikslų, reikalingų posovietinei transformacijai. Taras Kuzio pabrėžia, kad sėkminga posovietinė transformacija yra įmanoma tik tada, kai ji vyksta keturiais lygmenimis: ekonominiu, demokratizacijos, valstybingumo ir tautiškumo (Kuzio, 2001). Ši „keturgubos“ transformacijos teorija yra ypatingai svarbi šiam tyrimui. Apie ją bus plačiau rašoma teorinio pagrindo dalyje.

4. TYRIMO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

Pagrindinis mūsų tyrimo tikslas yra ištirti Sąjūdžio tikslų genezę: tai, nuo ko buvo pradėta, ir tai, kaip šie tikslai keitėsi.

Tam, kad jis būtų pasiektas, išsikėlėme tris pagrindinius uždavinius. 1. Patikrinti, ar ir kaip Sąjūdžio spaudoje atsispindėjo „keturgubos“ reformų siekis: rinkos liberalizavimas, demokratizacija, valstybingumas ir tautiškumas. 2. Ištirti, kaip šie siekiai keitėsi bėgant laikui. 3. Ištirti Sąjūdžio požiūrį į

ketvirtąją transformacijos lygmenį – tautiškumo programos kūrimą. Sieksime išsiaiškinti tai, ar ir kaip tautiškumą Sąjūdis siejo su valstybe, valstybingumu.

4 tyrimo klausimai (pagrindinis ir šalutiniai)

Pagrindinis mūsų tyrimo klausimas: Kokia buvo Sąjūdžio tikslų genezė? Šis klausimas yra susijęs su Sąjūdžio tikslų nustatymu bei jų kaita.

Šalutiniai klausimai:

1. Ar galima Sąjūdžio reformų ir tikslų programą vadinti „keturguba“, apimančia rinkos liberalizaciją, demokratizaciją, valstybingumą bei tautiškumą? Šis klausimas atsiremia į teoriniame pagrindė aprašytą „keturgubos“ posovietinės transformacijos teoriją, kuri šiame tyrime padės nustatyti, kuriuos transformacijos aspektus Sąjūdis laikė svarbiais.
2. Kokia buvo Sąjūdžio tikslų, susijusių su posovietine transformacija, kaita? Šis klausimas svarbus tuo, kad jis padės mums pamatyti dinamišką, o ne statinę vaizdą – Sąjūdžio tikslai bus nustatyti laiko perspektyvoje.
3. Ar Sąjūdis tautiškumą siejo su valstybingumu, t.y. ar etninę tautą jis laikė neatskiriamą nuo valstybingumo kūrimo? Šis klausimas padės išsiaiškinti, ar Sąjūdis valstybės viziją grindė tautinių jausmų, nacionalinio identiteto puoselėjimu?

5. TEORINIS PAGRINDAS IR TEZĖS

Kalbant apie teorinį pagrindą, pradėti reikėtų nuo Taraso Kuzio iškerto keturgubos transformacijos modelio. Taras Kuzio savo straipsnyje „Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?“ teigia, kad, kalbant apie posovietinių šalių transformaciją (perėjimą į demokratinį režimą), būtina pabrėžti keturis jos lygmenis. Jie apima 1) rinkos liberalizaciją, 2) valstybės institucijų demokratizaciją, 3) valstybingumo klausimo iškėlimą bei 4) tautiškumo sklaidos problematiką (*nation-building*). Visi keturi lygmenys yra neatskiriami nuo svarstymų apie Rytų ir Vidurio Europos šalių tapimą suvereniomis valstybėmis. Nepaisant to, jog jų turinys skiriasi, šie lygmenys yra tarpusavyje susiję bei apibūdina vientisą transformacijos procesą. Tai ypač

pabrėžtina kalbant apie 3) ir 4) lygmenis, kurie abu yra būtini sėkmingai demokratijai. Galima svarstyti, ar Sąjūdis kalbėjo apie visus keturis būsimos transformacijos lygmenis. Tai padėtų apibrėžti, kokią Lietuvos viziją Sąjūdis turėjo ir kuriuos procesus, prieštaravusius sovietiniam režimui, Sąjūdis laikė kaip svarbiausius Lietuvai.

Anot Taraso Kuzio, valstybingumo ir tautiškumo klausimas buvo itin svarbus faktorius posovietinio regiono transformacijos periodu. Ilgą laiką politikos mokslų teoretikai didele dalimi ignoravo šiuos du aspektus ir kaip transformacijos esmę visų pirmą išskirdavo rinkos liberalizavimo tendencijas kartu su politinio režimo demokratizacija. Taip buvo todėl, kad daugumoje demokratinų transformacijų iki tol (pavyzdžiui, Lotynų Amerikoje arba Pietų Europoje) vyko būtent šiais dvejais lygmenimis. Kalbėdami apie pokomunistinių valstybių transformaciją teoretikai tikėjosi, jog lygiai tas pats įvyks ir šiame regione. Bet, kaip paaiškėjo vėliau, svarbų vaidmenį suvaidino minėti valstybingumo, o kai kur (pvz. Jugoslavijoje, toje pačioje SSRS, taigi ir Lietuvoje) ir tautiškumo aspektai, todėl pasidarė aišku, kad iki tol turėtas dvigubos transformacijos apibrėžimas buvo per siauras aiškinant pokomunistinę transformaciją. Dvigubą transformaciją čia turi keisti „trigubos“ ar net „keturgubos“ transformacijos apibrėžimas, kaip teigia pats autorius. Staigus išsivadavimas iš sovietinių režimų buvo įmanomas tik tose šalyse, kur buvo stiprus tautinis identitetas, kuris leido suvokti sovietinį režimą kaip kažką svetimo. Pokomunistiniame pasaulyje tai buvo įmanoma tik ten, kur egzistavo stiprus pilietinis nacionalizmas: centro-rytų Europoje, Baltijos šalyse ir vakarų Ukrainoje.

Tautiškumo dimensijos svarbą pokomunistinėje transformacijoje pabrėžia ir Rod Hague knygoje „Comparative Government and Politics“. Joje keliama hipotezė, kad viena iš komunizmo žlugimo priežasčių buvo tai, jog šiam režimui trūko tautinės charakteristikos. Jis nepritaipo ir nesugebėjo užgožti nacionalinių Rytų Europos valstybių sentimentų. Šioje vietoje svarbus yra ir Pierre'o Manento veikalas „Demokratija be tautų“, kuriame nurodoma, kad visų pirma tautinė valstybė yra tinkamiausia terpė funkcionuoti liberaliajai demokratijai.

Tai, kad transformacija vyko keliais lygmenimis, padėtų paaiškinti Česlovo Laurinavičiaus atsakymą į klausimą, kodėl Lietuvos spaudoje kurį laiką vyravo stagnacija, kai Rusijoje viešojo erdvė jau buvo sąlyginai laisva. Pasak jo, „jeigu Rusijoje pertvarka buvo suprantama kaip visuomeninės politinės sistemos reorganizacija, tai Lietuvoje tikra pertvarka galėjo būti dviguba – keičianti ne tik santvarką, bet ir valstybę“. (Laurinavičius, 2008: 31).

Pagrindinė tezė, kurią iškeliame savo darbe, yra ta, kad Sąjūdžio spaudoje, mažėjant kalbėjimui apie rinkos liberalizavimą ir režimo demokratizaciją, didėjo valstybingumo ir tautiškumo siekių pabrėžimas.

Antroji tezė. Didėjant nuorodų į valstybingumo siekį, vis daugiau buvo kalbama ir apie etninį – nacionalinį tautiškumo klausimą: valstybingumas buvo siejamas ne su pilietine, bet su tautine bendruomene.

Pirmoji tezė remiasi keliais istoriniais faktais. 1988 metų birželio 24 dieną R. Ozolas kalbėjo: „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis žymi naują persitvarkymo vyksmo etapą. Kaip vieną iš pagrindinių jo tikslų mes matome demokratinę, viešumo ir suvereniteto, piliečių pagrindinių teisių, laisvių ir pareigų bei socialinio teisingumo įgyvendinimą, pagalbą visuomenei sprendžiant persitvarkymo uždavinius“. Nuo demokratizacijos tikslų pereita prie tautiškumo programos: rugpjūčio 17 d. LTSR oficialiai pripažįsta trispalvę vėliavą ir Tautišką giesmę. Galiausiai, 1989 metų birželio 18 dieną Sąjūdis priėmė pareiškimą dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo raidos (Balžytė et al., 2000: 143). Antroji tezė daugiausia remiasi skyriaus pradžioje nurodytais autoriais.

6. METODOLOGIJA

6.1. Tyrimo objektas

Mūsų tyrimo objektas – Sąjūdžio leistas laikraštis „Atgimimas“. Šis leidinys pasirinktas todėl, kad jis pateikdavo ne tik žinių ar naujienų, bet ir apžvalgų, analitinių bei teorinių straipsnių. Tai leidžia susidaryti kiek platesnį Sąjūdžio programos vaizdinį, aprėpiantį tai, kas vyko judėjimo viduje.

Chronologinės mūsų imties ribos: 1988 rugsėjo 18 d. (kada buvo išleistas pirmasis „Atgimimas“) – 1990 kovo 7 diena (paskutinis laikraštis iki nepri-

klausomybės paskelbimo). Tiriamų laikraščių skaičius 1988 metais – 13, 1989 – 48, 1990 – 10. Iš viso – 71 numeris.

Tyrimui laikraštis „Atgimimas“ pasirinktas manant, jog jame publikuota informacija gali būti laikoma atspindinti Sąjūdžio tapatybę, tikslus ir jų genezę. Tokia prielaida daroma turint omenyje, jog šis laikraštis iki 1989 metų 26-ojo numerio buvo leidžiamas kaip Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio informacinis biuletenis. Nors nuo minėto 1989 metų 26 numerio iki 1990 metų 13 numerio „Atgimimas“ Žurnalistikos enciklopedijoje jau įvardijamas kaip nepriklausomas savaitraštis (Burneikienė (sud.), 1997), pažvelgus į 26 ir 27 numerių (kuriuos pagal Žurnalistikos enciklopediją būtų galima laikyti lūžio tašku) redakcinių kolegijų ir redakcijų sudėtis akivaizdu, jog esminių pokyčių neįvyko: redakcinės kolegijos grafose minimos tos pačios Antano Buračo, Virgilijaus Čepaičio, Broniaus Genzelio, Vytauto Landsbergio, Justino Marcinkevičiaus, redaktoriaus Romualdo Ozolo bei Zigmo Vaišvilos, o redakcijoje Audriaus Ažubalio, Astos Ambrazaitienės, Lino Medelio, redaktoriaus pavaduotojos Audronės Urbonaitės, Stasio Ungulaičio, Dalios Žilaitytės, Laimos Žiukienės, pavardės.

Tai, kad „Atgimimas“ siejosi su Sąjūdžiu, nurodo ir redakcijos narių asmeninis įsitraukimas į judėjimo veiklą. Analizuojamu 1988–1990 metų laikotarpiu savaitraščio redakcijos vadovais dirbo Romualdas Ozolas bei Linas Virginijus Medelis. „Atgimimo“ steigėjas R. Ozolas 1988–1990 metais buvo Lietuvos Sąjūdžio Inicijatyvinės grupės narys, Sąjūdžio Seimo Tarybos vicepirmininkas. L. Medelis taip pat aktyviai dalyvavo LPS veikloje, buvo pirmojo suvažiavimo delegatas (Burneikienė (sud.), 1997). Akivaizdu, jog abi asmenybės (ypač – R. Ozolas) buvo svarbios figūros Sąjūdžiui aptariamam laikotarpiui.

Nemažiau svarbu peržvelgti ir kitų redakcinės kolegijos narių figūravimą Sąjūdžio veikloje 1988–1990 metais. Jie visi be išimties buvo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai. Antanas Buračas – Sąjūdžio socialinių klausimų komiteto pirmininkas, pirmojo ir antrojo LPS seimų narys, rengęs įvairius jo dokumentus. Virgilijus Čepaitis – Sąjūdžio atsakingas sekretorius (1989–1990 m.), buvo siunčiamas į Maskvą kaip Sąjūdžio atstovas, diskusijose dėl Lietuvos ateities atstovavęs judėjimo poziciją. Bronislovas Genzelis – Sąjūdžio Seimo tarybos narys, nuo 1989 m. kovo 26 d. buvo išrinktas TSRS liaudies

deputatu, jos Seniūnų tarybos nariu ir Sąjūdžio remiamu deputatų Maskvoje koordinatoriumi. Vytautas Landsbergis – Sąjūdžio Tarybos pirmininkas. Justinas Marcinkevičius – Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys. Zigmas Vaišvila – Sąjūdžio Seimo ir Tarybos narys.

Dėmesį reikėtų atkreipti ir į tai, kad tiriamo laikotarpio „Atgimimuose“ galima rasti oficialius Sąjūdžio dokumentus: pavyzdžiui, įstatus (1989 m. balandžio 7 d., Nr. 27), pareiškimus, pozicijas, rezoliucijas (1989 m. balandžio 14 d., Nr. 28), raginimus remti išskirtinai Sąjūdžio kandidatus rinkimuose į TSRS liaudies tarybos deputatus (1989 kovo 10 d., Nr. 23).

Apibendrinus, „Atgimimą“ galima laikyti gana patikimu šaltiniu, atspindinčiu Sąjūdžio poziciją: a) „Atgimimas“ pradėtas leisti kaip Sąjūdžio informacinis biuletenis, b) laikraščio redakcijos bei redakcinės kolegijos sudėty aptariamam laikotarpiui (1988–1990 metais) kito nežymiai, c) leidinyje pateikiami oficialūs Sąjūdžio dokumentai, d) vyriausieji redaktoriai ir redakcinės kolegijos nariai buvo vieni pagrindinių Sąjūdžio veikėjų.

Be to, Laimos Nevinskaitės disertacijoje „Viešosios erdvės transformacija Lietuvoje 1988–2000 m.: laikraščių atvejis“ teigiama, jog Sąjūdžio metais Lietuvoje buvo jaučiamas viešosios erdvės išsiplėtimas. Tuo metu buvo susiklosčiusios tokios politinės, ekonominės ir socialinės sąlygos, kurios leido viešajai erdvei priartėti prie savo idealo, t.y., būti aktualiai ir sėkmingai atspindėti visuomenėje vykstančius procesus. Disertacijoje taip pat yra nagrinėjamas Sąjūdžio laikotarpio laikraščių tiražas. Jo padidėjimą galima susieti su Matthew Loveless straipsniu „Media Dependency: Mass Media as Sources of Information in the Democratizing Countries of Central and Eastern Europe“, kuriame teigiama, kad spaudos paklausa transformaciniu laikotarpiu smarkiai išaugo (Loveless, 2008).

Jerome Aumente et al. straipsnyje „Eastern European journalism : before, during and after communism“ teigiama, kad transformacijos laikotarpiu viešojoje erdvėje yra energingai palaikoma demokratijos idėja. Ken Rogerson straipsnyje „The Role of the Media in Transitions from Authoritarian Political Systems: Russia and Poland since the Fall of Communism“ pabrėžiama, kad tranziciniu laikotarpiu spauda aktyviai gina ne tik demokratijos, bet ir nacionalines idėjas.

Taigi laikraštis „Atgimimas“ gali būti laikomas pakankamai patikimu tyrimo objektu, atspindėjusiu Sąjūdžio poziciją, laikmečio procesus bei turėjusiu palaikymą bei skaitomumą tarp Lietuvos gyventojų.

6.2 Tyrimo metodas

Mūsų tyrimo metodas – kiekybinė turinio analizė, pateikianti statistinius duomenis apie tai, kaip dažnai su posovietine transformacija susijusios sąvokos buvo vartojamos ir kaip keitėsi jų vartojimo dažnis bėgant laikui.

Kiekybinė turinio analizė pasirinkta dėl savo stipriųjų savybių, kurių reikia norint atlikti platų, išsamų, ilgalaikį praeities įvykių nagrinėjantį, į socialinį pasaulį nesikišantį ir (ar) pakartotinį itin gausios socialinės komunikacijos bei socialinių prasmų turinio tyrimą. Pagal K. Krippendorff turinio analizės taikymo kryptį klasifikaciją, mūsų tyrimas būtų priskiriamas lingvistinių išraiškų – kalbos ir jos vartojimo ypatumų tyrimui (Krippendorff, 1980). Kiekybinė turinio analizė geriausiai tinka ten, kur analitiškai, t. y. visumą skaidant į analizės ir stebėjimo vienetus, tiriama daugybė objektų, statistiškai tikrinamos teorijos ir hipotezės, sudaromas griežtas tyrimo planas, siekiama objektyvumo, faktiškumo, patikimumo ir tikslumo. Būtent tokiais metodologijos kanonais yra pagrįstas ir mūsų tyrimas. Jo metu naudojome „QDA Miner“ programinę įrangą, pasižyminčią nemažu skaičiumi galimybių atlikti kokybišką turinio analizę.

Mūsų pasirinkti prasminiai vienetai, suskirstyti pagal kiekvieną iš mus dominančių kategorijų:

Prasminių vienetų sąrašas:

Kategorijos	Prasminiai vienetai
Demokratija	Lenininis socializmas / lenininiai principai*
	Politinis suverenitetas*
	Respublikos suverenitetas / suvereni respublika*
	Socialinis teisingumas*
	Demokratija / demokratinis / demokratiškas
	Demonstracija
	Ekologija / ekologinis
	Federacija / federacinis

Kategorijos	Prasminiai vienetai
<i>Demokratija</i>	Ignalina KGB Mitingas Rinkimai Savikontrolė Spaudos laisvė Viešumas Černobyliis Žmogaus teisės Žmogaus laisvės
<i>Rinkos ekonomika</i>	Akcinė bendrovė Ekonominis suverenitetas / suverenumas / savarankiškumas* Mišri nuosavybė* Privati nuosavybė* Respublikos nuosavybė* Bankas Bankrotas Kapitalizmas / kapitalistinis Komeracija / komercinis Kooperacija / kooperacinis Kreditas Liberalizacija Konkurencija / konkurencingas Nuosavybės santykiai Prekyba UAB Valiuta Rinka Ūkiskaita
<i>Tautiškumas</i>	Istorinė tiesa* Kultūrinis suverenitetas* Molotovo – Ribentropo paktas Tautinė valstybė* Tautinė giesmė Tautos suverenitetas / Tautos apsisprendimas* Etniškumas / etninis Genocidas „Lietuva Brangi“ Lietuvių tauta Lietuvių kalba Valstybinė kalba

Kategorijos	Prasminiai vienetai
<i>Tautiškumas</i>	Patriotiškumas / patriotinis Tautos kelias / Tautos valia Lietuvos vėliava / Tautos vėliava / Valstybinė vėliava / Trispalvė Tremtiniai Tėvynė
Valstybingumas	Laisva Lietuva / Lietuvos laisvė / Laisvė Lietuvai* Lietuvos suverenitetas / suvereni Lietuva* Lietuvos valstybė* Suvereni valstybė / valstybės suverenitetas* Nepriklausomybė / nepriklausomas Okupacija Parlamentas / parlamentaras Respublikos ribos Valstybingumas

* Pažymėtos sąvokos susideda bent iš dviejų žodžių. Kiekvienas jų 1) turi būti tame pačiame sakinyje; 2) negali būti nutolęs nuo kito daugiau nei per 2–5 žodžius.

Būtina pastebėti, kad dauguma prasminių vienetų yra atsirinkti peržvelgus „Atgimimo“ numerius ir įvertinus juose vyraujančią kalbėjimą. Prasminių vienetų pasikartojimo dažnį laikėme nuoroda į tai, kokių tikslų siekė Sąjūdis. Pavyzdžiui, dažną prasminių vienetų, esančių *demokratijos* kategorijoje, pasikartojimą laikėme įrodymu, kad Sąjūdis siekė demokratizacijos ir su ja susijusių tikslų.

Kiekybinės turinio analizės metu siekėme atsižvelgti į programos rastų prasminių vienetų kontekstą. Tai mums leido padaryti pati programinė įranga: kiekvienas terminas (prasminis vienetas) joje yra patogiai vaizduojamas parodant ir jo kontekstą – šalia esantį tekstą. Taigi atrastus prasminius vienetus atsirinkome ne mechanškai, o atsižvelgsime į jo nešamą prasmę – į tai, ar jis iš tikrųjų atitinka mūsų pasirinktą kategoriją. Taip pat nekodavome kai kurių su tyrimo tematika nesusijusių skilčių, pavyzdžiui, skelbimų.

Kai kuriems prasminių vienetų pasirinkimams būtinas pagrindimas, tad dalį jų siekėme paaiškinti, pasitelkę konkrečias citatas bei pastebėjimus, paaiškinančius termino prasmę.

Prasminis vienetas	Paaikškinimas
Lenininis socializmas / lenininiai principai	Kategorija: <i>Demokratija</i> . Atgimimo metu lenininis socializmas toli gražu nebuvo keiksmazodis, bent jau viešajame kalbėjime. Iš tiesų, jis buvo priešinamas tam komunizmui, kurį sukūrė Stalinas, Chruščiovas ar Brežnevas. Apie lenininį socializmą buvo kalbama kaip apie pirminę, demokratiškesnę komunizmo versiją: „Buvo paneigti visi lenininiai socializmo principai, įskaitant tautų apsisprendimo teisę ir taikų skirtingos santvarkos šalių sambūvį.“ („Protesto mitingo Lietuvoje, Vingio parke, 1988 m. rugpjūčio 23 d. stenograma“, <i>Atgimimas</i> , 1988 rugsėjo 16 d., 7–16, 7)
Politinis suverenitetas	Kategorija: <i>Demokratija</i> . Politinio suvereniteto sąvoka buvo traktuojama kaip teisinis, politinis savarankiškumas, demokrati- nių reformų pradžia TSRS viduje: „Viskas prasideda nuo politinio, teisinio suvereniteto. Jei nėra teisinio, tai neįmanomas ir ekono- minis suverenitetas.“ (Pokalbis su Anatolijumi Gobanovu, <i>Atgimi- mas</i> , 1989 birželio 19, 6)
Respublikos suverenitetas / suvereni respublika	Kategorija: <i>Demokratija</i> . Šis terminas reiškė Tarybinės Lietuvos respublikos suverenitetą SSRS sudėtyje: „Pakilusi ant kokybiškai aukšte laiptelio, visuomenė ims vaisingiau funkcionuoti suma- žėjus centro diktatui, išplėtus demokratiją ir stiprinus sąjunginės respublikos suverenumą.“ („Ar galėtų Maskva mums pasiūlyti nepriklausomybę?“, <i>Atgimimas</i> , 1989 kovo 10 d., 5–6, 5)
Socialinis teisingumas	Kategorija: <i>Demokratija</i> . „Mes kovojame dėl to, kad būtų iš pa- grindų destabilizuotas visas visuomenės gyvenimas, dėl socialinio teisingumo, dėl tautų ir žmogaus teisių, kurias yra pripažinusi tarptautinė teisė.“ („Kreipimasis į Tarybų Sąjungos demokratines jėgas“ <i>Atgimimas</i> , 1989 gegužės 12 d., 3)
Demonstra- cija / mitin- gas	Kategorija: <i>Demokratija</i> . Režimo demokratizacija siejosi su susibūrimų, mitingų laisve: „Būtina skatinti greičiau tirti lietuvių ir kitų TSRS tautų genocidą klasių kovos priedanga, taip pat jėgos vartojimą prieš taikias demonstracijas 1988–1989 m.“ („Laiškas Michailui Gorbačiovui“ <i>Atgimimas</i> , gegužės 23 d., 6)
Federacija / federacinis	Kategorija: <i>Demokratija</i> . Federacijos terminas buvo naudo- jamas kalbant apie režimo demokratizaciją, autonominių teisių išsikovojimą: „Visiems vienodai aišku, kad būtina atkurti lenininę suverenių valstybių federacinės sąjungos sampratą. Respublikos turi savarankiškai tvarkyti ir valdyti savo ūkį taip, kad jis lenkintų visų pirma svarbiausius žmonių interesus.“ („Kas naujo aiškinan- tis ekonominius suverenumo pagrindus“, <i>Atgimimas</i> , 1988 rugsėjo 16 d., 4–5, 4)

Prasminis vienetas	Paaikškinimas
Ignalina	Kategorija: <i>Demokratija</i> . Galimybė protestuoti prieš Ignalinos AE III-iojo bloko statybą buvo suvokiama kaip demokratijos išraiška: „Rašoma taip pat apie tautinės vėliavos, himno legalizavimą, tautos rūpestį dėl Ignalinos AE ir kitus dalykus. Pažymima, kad Lietuvoje dabar realybe tampa tai, kas dar prieš metus buvo laikoma ekstremizmu ir griežtai draudžiama.“ („Tautų apsisprendimo vykdymas“, <i>Atgimimas</i> , 1989 gegužės 6, 12)
Rinkimai	Kategorija: <i>Demokratija</i> . „Rinkimai – Tautos valios pasireiškimas. Lietuvos Parlamento ateitis – mūsų rankose“ („Rinkimų išvakarėse“, <i>Atgimimas</i> , 1989 liepos 28 d., 3)
Žmogaus teisės, žmogaus laisvės	Kategorija: <i>Demokratija</i> . „Ši intervencija buvo kiekvienos tautos apsisprendimo teisės, natūralaus demokratijos, laisvės siekimo bei Žmogaus teisių neregėtas pažeidimas“ (Lietuva be suvereniteto? LKP be ateities? <i>Atgimimas</i> , 1989 rugsėjo 29 d., 7)
Istorinė tiesa, Molotovo–Ribentropo paktas, genocidas, tremtiniai	Kategorija: <i>Tautiškumas</i> . Panagrinėjus „Atgimimo“ laikraščius galima daryti išvadą, kad klausimai, susiję su istorine žala lietuvių tautai, Antrojo pasaulinio karo, stalinizmo laikotarpiais siejosi su tautiškumo, nacionalinio identiteto dimensija. Apie Stalino nusikaltimus, trėmimus, Molotovo – Ribentropo paktą kalbama visų pirma kaip apie pačios tautos tragediją, jos „pažeminimą ir nacionalinės kultūros griovimą“ („Protesto mitingo Lietuvoje, Vingio parke, 1988 m. rugpjūčio 23 d. stenograma“, <i>Atgimimas</i> , 1988 rugsėjo 16 d., 7–16, 12.). Apie visa tai buvo rašoma jau pirmuosiuose „Atgimimo“ numeriuose, kai valstybingumo temos dar nebuvo drįsta gvildinti atvirai, o istorinės tiesos išsakymas reiškė stalinizmo, bet ne pačios tarybinės santvarkos atvirą pasmerkimą.
Lietuvių kalba	Kategorija: <i>Tautiškumas</i> . Kalba – tai, kas apibrėžia tautą. Aki-vaizdu, kas Sąjūdžio laikotarpiu buvo skatinama didžiuotis savo kalba, patyrusia svetimos kalbos priespaudą: „Seniausia indoeuropiečių kalbų šeimoje, lietuvių kalba privalo išlikti ori ir teisinga. Tik taip ir ji, ir tie, kurie ja kalba, pelns ir pagarbą, ir šlovę.“ („Galimybė buvo! Ar galutinai ją praradome?“, <i>Atgimimas</i> , 1988 lapkričio 22 d., 2–3, 2)
Tėvynė	Kategorija: <i>Tautiškumas</i> . Meilė Tėvynei buvo suvokiama kaip visų pirma tautinio identiteto dalis, prisirišimas prie savos kultūros, savojo krašto: „Širdimi ir protu vis labiau suvokiame žodžių Tėvynė, Tauta esmę ir prasmę. Tai sinonimai, tai neįkainojamas žmogaus turtas.“ („Lietuvos Atgimimui – paminklinę arką“, <i>Atgimimas</i> , 1989 sausio 13 d., 6)

Prasminis vienetas	Paiškinimas
Tautos suverenitetas / Tautos apsisprendimas	Kategorija: <i>Tautiškasumas</i> . Tautos suverenitetas ir jos apsisprendimas siejosi su lietuvių tautos orumu, garbe, teisėmis: „Kartu Sąjūdis laikosi požiūrio, kad tautinis lygiateisiškumas gali būti įgyvendinamas tik visų tautų atstovams pripažįstant lietuvių tautos apsisprendimo teisę, [...] pažįstant ir gerbiant lietuvių, istoriją, kultūrą ir kalbą.“ („Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programos matmenys“, <i>Atgimimas</i> , 1988 spalio 15 d., 7)
Privati nuosavybė	Kategorija: <i>Rinkos ekonomika</i> . Privati nuosavybė yra neatsiejamu nuo rinkos ekonomikos: „Teiginys, kad privačios nuosavybės buvimas nesuderinamas su mūsų visuomene, yra ne kas kita, kaip dogma, ir tai matyti iš to, kad daugumas mūsų kooperatyvų faktiškai yra privačios įmonės.“ („Be šeimininko, bet su „marksistiniu“ požiūriu“, <i>Atgimimas</i> , 1989 liepos 17 d., 26–39, 5)
Ekonominis savarankiškumas, respublikos nuosavybė, ūkiskaita	Kategorija: <i>Rinkos ekonomika</i> . Ekonomiškai savarankiška Lietuva, vedanti savo ūkiskaitą (savarankiškai tvarkanti finansus), buvo pirmas žingsnis į rinkos reformas. Visa tai turėjo gerinti šalies ekonominę padėtį ir paruošti ją kapitalistiniams santykiams.
Bankas	Kategorija: <i>Rinkos ekonomika</i> . Išskiriant banko sąvoką, siekiama parodyti, kad kapitalistinėje valstybėje tai yra būtina sąlyga normaliam rinkos ekonomikos funkcionavimui: „Normalioje valstybėje bankas, ar jis būtų komercinis, kooperatinis ar valstybinis, turėtų vykdyti visas operacijas su užsieniu. Tarp šių bankų būtų konkurencija.“ („Be valiutos nenurimsim“, <i>Atgimimas</i> , 1989 gegužės 2 d., 21–34, 4)
Kooperacija / kooperacinis	Kategorija: <i>Rinkos ekonomika</i> . Kooperacija – labiau kapitalistinis darinys, rinkos ekonomikos elementas: „Štai 1987 m. priimta TSKP Programa praktiškai jau pasenusi. Pavyzdžiui, joje teigiama, kad ekonominis pagrindas — bendraliaudinė nuosavybė, o mes jau einame į kooperaciją ir toliau.“ („LKP: atkurti, atgaivinti, sukurti?“, <i>Atgimimas</i> , 1989 gegužės 23 d., 20–33, 4)
Konkurencija / konkurencingas	Kategorija: <i>Rinkos ekonomika</i> . Konkurencija yra rinkos ekonomikos reguliavimo mechanizmas, sietas su ekonomine pažanga: „Tik visiška veiksmų laisvė, kuri įmanoma ekonominės nepriklausomybės sąlygomis, leis sukurti ekonominę sistemą, valdomą rinkos dėsnių, dirbančią optimaliomis sąlygomis, plėtoti konkurenciją, kaip pagrindinę pažangos varomąją jėgą.“ („Ekonominė nepriklausomybės strategija“, <i>Atgimimas</i> , 1989 liepos 28 d., 27–40, 3)

Prasminis vienetas	Paiškinimas
Valiuta	Kategorija: <i>Rinkos ekonomika</i> . Ekonominiai pokyčiai buvo neatskiriami nuo savos valiutos įsivedimo: „(...) be savarankiškos valiutos ekonominis savarankiškumas, suverenitetas yra tik mitas“ („Kam kelti paniką?“, <i>Atgimimas</i> , 1989 kovo 31 d., 2)
Lietuvos valstybė, nepriklausomybė	Kategorija: <i>Valstybingumas</i> . Terminas Lietuvos valstybė buvo naudojamas kalbant apie Lietuvos valstybingumo pagrindų kūrimą: „Lietuva ruošiasi kardinaliai valstybinių institucijų reformai, t. y. atkurti nepriklausomos valstybės struktūras. Jau mąstoma apie valstybės valdymo modelį, savivaldą, administracinę padalijimą.“ („Dvi dienos, kurios pakeitė Lietuvą“ <i>Atgimimas</i> , 1989 lapkričio 29 d., 4)
Suvereni valstybė	Kategorija: <i>Valstybingumas</i> . Suverenos valstybės terminas iš esmės skyrėsi nuo suverenos respublikos termino: „Rengiant suverenos valstybės konstituciją, negalima vadovautis iš stalinizmo paveldėta suvereniteto samprata, kuri yra susiaurinta iki TSRS srities vykdomosios valdžios“ (<i>Atgimimas</i> , 1989 sausio 29 d., 1)
Okupacija	Kategorija: <i>Valstybingumas</i> . Okupacija – bet kokio valstybingumo panaikinimas: „Valstybės atkūrimas, susijęs su okupacinės kariuomenės išvedimu, mūsų už teritoriją ir Lietuvos Respublikos tarptautiniu pripažinimu [...]“ (LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui V. Astrauskui“, <i>Atgimimas</i> , 1989 vasario 3 d., 4)

7. „ATGIMIMO“ TURINIO ANALIZĖ

7.1. Empiriniai duomenys

1. Pirmasis „Atgimimo“ numeris pasirodė 1988 metų rugsėjo 16 dieną. Tik ką buvo praėjęs Sąjūdžio istorijai ypač svarbus įvykis – rugpjūčio 23 d. Vilniuje, Vingio parke apie 150 tūkst. žmonių dalyvavo LPS organizuojamame mitinge, pasmerkusiame Molotovo – Ribentropo paktą ir stalinistinę agresiją. Numeris buvo išleistas dar prieš steigiamąjį suvažiavimą, įvykusį lygiai po 2 mėnesių.

Laikraštyje išspausdinta mitingo metu sakytų kalbų stenograma. Kalbose gausu apeliavimo į patriotinius jausmus, nepasitenkinimo stalinizmu, reišku-

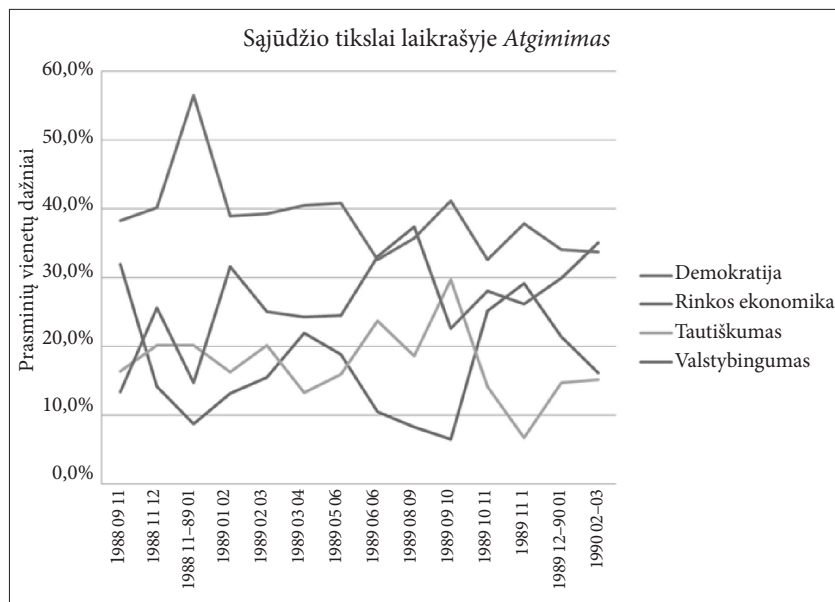
sių siaubingas pasekmes lietuvių tautai. Reikalaujama viešumo, suverenumo atstatymo, demokratinių reformų. Vis tik apie nepriklausomybę dar nebuvo kalbėta atvirai: „(...) Stalino pamintą Tarybų valdžią tik dabar mėginame atkurti“ („Protesto mitingo Lietuvoje, Vingio parke, 1988 m. rugpjūčio 23 d. stenograma“, *Atgimimas*, 1988 rugsėjo 16 d., 7–16, 14). Visa tai patvirtina ir pirmojo numerio turinio analizė: prasminiai vienetai, susiję su **demokratija**, buvo paminėti 82 kartus (45,1 % visų prasminių vienetų paminėjimų), **tautiškumu** – 54 kartus (29,6%), **valstybingumu** – 29 kartus (15,9%).

Šiuos rezultatus galima palyginti su paskutiniojo „Atgimimo“ numerio (71-ojo) mūsų imtyje turinio analizės rezultatais. Šis numeris buvo išleistas 1990 metų kovo 7 dieną, prieš pat nepriklausomybės paskelbimą, jame atvirai kalbama apie Lietuvos valstybingumo galimybes. Jau pirmajame puslapyje, po Gedimino pilies piešiniu, didžiulėmis raidėmis užrašyta: „Pasiimkite į nepriklausomybę ir mus“, atvirai kalbama apie derybas su Michailu Gorbačiovu dėl Pabaltijo respublikų nepriklausomybės. Nepriklausomybės siekį patvirtina ir turinio analizės rezultatai: **valstybingumas** paminėtas 93 kartus (38,6% visų prasminių vienetų), **demokratija** – 70 (29%), **tautiškumas** – 37 (15,4%).

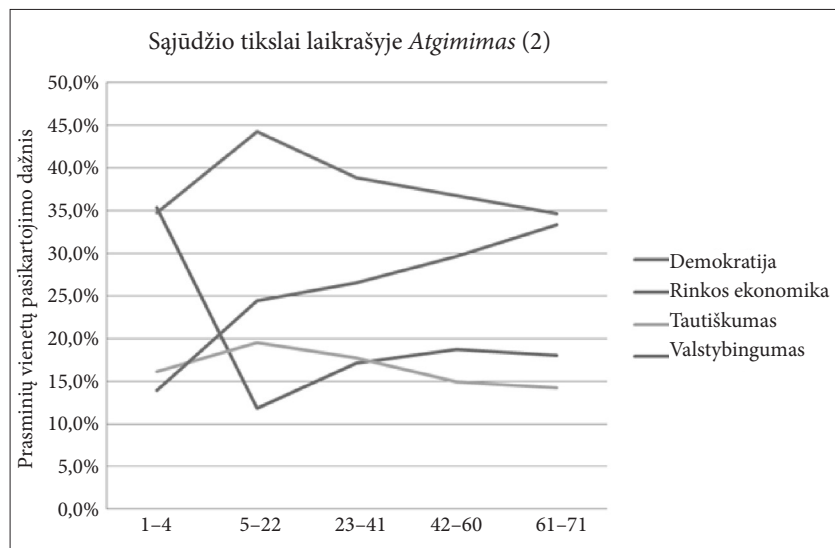
2. Siekdami pamatyti Sąjūdžio tikslų raidą, „Atgimimo“ laikraščius suskirstėme į 14 analizės grupių. Į vieną grupę pateko penki laikraščiai (išimtis – paskutinioji grupė, į ją pateko šeši laikraščiai). Kiekviena analizės grupė reiškia tam tikrą laikotarpį: pavyzdžiui, pirmieji penki numeriai apima 1988 metų rugsėjo – lapkričio mėnesius, vėlesni penki numeriai – tų pačių metų lapkričio – gruodžio mėnesius ir t.t.

Taip į 14 analizės blokų išskirtų laikraščių turinio analizę atskleidė tokią Sąjūdžio tikslų kitimo dinamiką (1 grafikas).

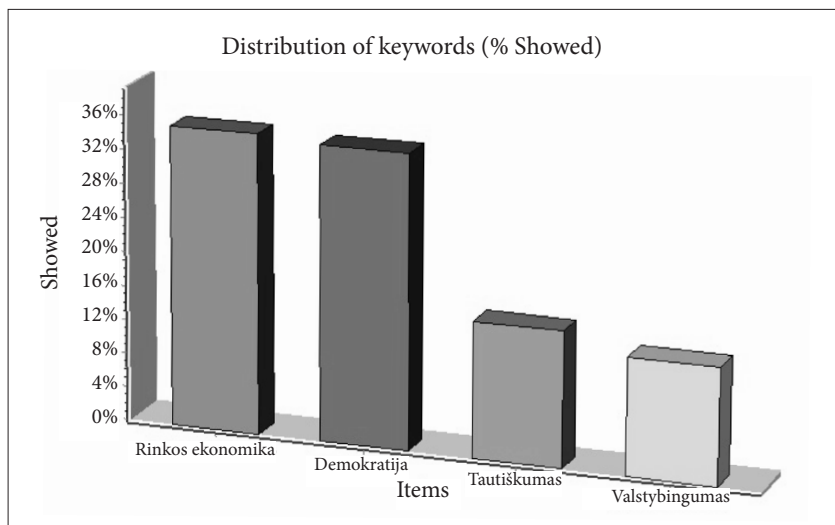
Iš šio grafiko galima daryti išvadą, jog mūsų tyrinėjamu laikotarpiu Sąjūdžiui labiausiai rūpėjo režimo demokratizacija. Tik 1989 metų vasarą (kuomet įvyko Baltijos kelias) ir prieš pat nepriklausomybės paskelbimą „Atgimime“ valstybingumas, nepriklausomybė minimi dažniau nei režimo demokratizacijos klausimai: 1990 metų vasario – kovo mėnesiais prasminiai vienetai, susiję su **valstybingumu**, paminėti 648 kartus (35,1% visų prasminių vienetų paminėjimų), **demokratija** – 621 (33,7%).

1 GRAFIKAS

2 GRAFIKAS

3 GRAFIKAS

3. Norėdami atlikti reprezentatyvesnę turinio analizę, nagrinėjamame laikotarpyje išskyreme keturis lūžinius įvykius, aiškiai atspindinčius laikraštyje „Atgimimas“: a) nuo 5-ojo numerio (išleisto 1988 metų lapkričio 4 dieną) pradedamos skelbti ir aptarinėti steigiamojo LPS suvažiavimo, įvykusio tą pačią metų spalio 23 dieną, stenogramos – suvažiavimas ženkliai sustiprino Sąjūdžio pozicijas, išryškino jo tikslus; b) nuo 23-iojo numerio (1989 metų kovo 10 d.) pradedama kalbėti apie rinkimus į SSRS Liaudies deputatų suvažiavimą, vykusius 1989 metų kovo 26 d. – pastaruosius rinkimus Lietuvoje laimėjo Sąjūdžio remti kandidatai; c) 42-ajame numeryje (1989 metų rugpjūčio 18 dieną) pasirodo LPS Seimo pareiškimas, reikalaujantis pripažinti okupacinį Lietuvos statusą; laikraštis pasirodė prieš pat Molotovo – Ribentropo pakto penkiasdešimtąsias metines rugpjūčio 23 dieną ir tą pačią dieną įvykusį Baltijos kelią; d) 61 numeris (1989 metų gruodžio 29 d.) išėjo iškart po XX-ojo LKP suvažiavimo, vykusio gruodžio 19–20 dienomis – jo metu Lietuvos Komunistų partija atsiskyrė nuo TSKP.

Tokiu būdu pavyko išskirti penkias stambesnes „Atgimimo“ numerių grupes: nuo 1 iki 4, nuo 5 iki 22, nuo 23 iki 41, nuo 41 iki 60 ir nuo 61 iki 71.

Šioms grupėms atlikta turinio analizė atskleidžia kiek aiškesnes tendencijas (2 grafikas).

Įdomu tai, jog pirmuosiuose keturiuose „Atgimimo“ numeriuose, išleis-tuose iki steigiamojo Sąjūdžio suvažiavimo, dažniausi kartojosi prasminiai vienetai, priskirti **rinkos ekonomikai** (339 paminėjimai, 35,3% visų prasmi-nių vienetų paminėjimų), tuo tarpu apie **valstybingumą** užsiminta tik 134 kartus (13,9%) (3 grafikas).

Kita vertus, paskutiniai 10 „Atgimimo“ numerių apie **valstybingumą** kalbėjo kur kas daugiau: su pastaruoju susiję prasminiai vienetai pasikartojo 1045 kartus (33,3% visų prasminių vienetų pasikartojimų), su **demokratija** – 1085 kartus (34,6%), **rinkos ekonomika** – 564 kartus (18 %), **tautiškumu** – 446 kartus (14,2%).

7.2 Rezultatų analizė

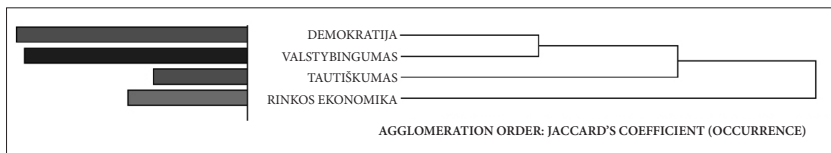
Pagrindinė tezė, kurią iškėlėme savo darbe, buvo ta, kad Sąjūdžio spaudoje, mažėjant kalbėjimui apie rinkos liberalizavimą ir režimo demokratizaciją, turėjo didėti valstybingumo ir tautiškumo siekių pabrėžimas. Mūsų tyrimas šią tezę gali patvirtinti tik iš dalies. Žvelgiant tiek į 1-ąjį, tiek į 2-ąjį grafikus galima teigti, kad prasminių vienetų, priskirtų demokratijos kategorijai, pasikartojimo dažnis bėgant laikui nežymiai mažėjo, o su valstybingumu susijusių prasminių vienetų – didėjo. 2-ajame grafike vaizduojami duomenys byloja, jog apie rinkos ekonomiką bėgant laikui buvo kalbama vis rečiau, nors 1-asis grafikas atskleidžia, kad kalbėjimas apie ekonomines reformas tam tikrais laikotarpiais buvo itin svarbus.

Atlikus papildomą tyrimą paaiškėjo, kad „Atgimime“ bėgant laikui žodį „suverenitetas“ keitė žodis „nepriklausomybė“. Tai dar kartą patvirtina vis didėjusį valstybingumo siekį Sąjūdžio veikloje: *suverenitetas* turėjo setis su demokratinėmis reformomis, o *nepriklausomybė* – su valstybingumą atsta-tančia Lietuva. Pavyzdžiui, pirmuosiuose penkiuose „Atgimimo“ numeriuose „suverenitetas“ paminėtas 90 kartų, o „nepriklausomybė“ – 39. Kita vertus, paskutiniuose šešiuose numeriuose žodis „suverenitetas“ paminėtas 28 kartus, o „nepriklausomybė“ – 325.

Antroji mūsų tyrimo tezė teigė, kad, didėjant nuorodų į valstybingumo siekį, „Atgimime“ vis daugiau buvo kalbama ir apie etninį – nacionalinį tautiškumo klausimą: valstybingumas buvo siejamas ne su pilietine, bet su tautine bendruomene. Akivaizdu, kad ši su T. Kuzio teorija susijusi tezė nebuvo patvirtinta: remiantis turinio analizės duomenimis, tautiškumo dimensijos svarba, artėjant nepriklausomybei, netapo svarbesnė, ir užėmė palyginus ne tokią svarbią vietą Sąjūdžio programoje. Tai patvirtina ir turinio analizės programos pagalba atlikta klasterinė analizė.

Klasterinė analizė leidžia pamatyti, kurios mūsų išskirtos prasminių vienetų kategorijos „Atgimime“ yra minimos kartu ir yra susijusios tarpusavyje. Pasitelkus klasterinę analizę galima sugrupuoti tam tikras kategorijas į atskiras grupes, taip atskleidžiant skirtingų kategorijų panašumus.

Visų „Atgimimo“ numerių klasterinė analizė sudarė tuos pačius klasterius. Pavyzdžiui, paskutiniųjų dešimties numerių klasterinė analizė rodo tokius rezultatus:

Iš šių rezultatų matome, kad pirmajame klasterių sudarymo etape į vieną klasterį yra sujungiamos „demokratijos“ ir „valstybingumo“ kategorijos. Tai reiškia, kad Sąjūdžiui nepriklausoma Lietuvos valstybė visų pirma turėjo sietis ne su tautiškumu, pabrėžtu nacionalinio identiteto stiprinimu, o su demokratinėmis reformomis.

7.3 Rezultatų patikimumas

Atlikta kiekybinė „Atgimimo“ laikraščio turinio analizė jokių būdu negali būti laikoma visiškai tikslu paties Sąjūdžio tikslų, tapatybės įvardijimu:

1. Tyrimo rezultatai priklauso nuo to, kokie prasminiai vienetai bus parinkti kiekvienai išskirtai kategorijai, o prasminių vienetų atrankos procesas

yra subjektyvus, priklausomas nuo tyrėjo. Kiekvienai kategorijai galima priskirti ir kitokius prasminius vienetus, be to, tyrimo rezultatai priklauso ir nuo atrinkto prasminių vienetų kiekio. Būtina paminėti ir tai, kai kurie žodžiai gali būti priskiriami kelioms kategorijoms.

2. Tyrimo metu buvo skenuojami „Atgimimo“ laikraščiai. Tam, kad būtų galima atlikti turinio analizę, skenuotus laikraščius reikėjo konvertuoti į „Word“ formatą, o konvertavimo metu buvo prarasta nedidelė dalis turinio: kai kurių žodžių konvertavimo programa nesugebėdavo atpažinti.
3. Prasminių vienetų kartojimosi dažnis ar klasterinė analizė nebūtinai nurodo, koks iš tikrųjų buvo „Atgimime“ spausdintų straipsnių turinys ar jų prasmė. Šiuos dalykus iš esmės atskleisti gali tik gilesnė kokybinė analizė, aiškiai kontekstą matantis ir vertinimus pateikti galintis tyrėjas. Kiekybinė turinio analizė negali tinkamai ištirti dalykų, a) apie kuriuos nėra užsimenama tiesiogiai, b) kurie yra papasakojami kitokiais, tyrėjo nenumatytais žodžiais, c) kurie, nors ir yra minimi, neturėtų būti įtraukti į analizę, nes iš tikrųjų kalba apie tai, kas nėra susiję su analizės objektu. Visa tai reiškia, kad kiekybinei turinio analizei nėra „įkandamas“ ironiškas, metaforiškas kalbėjimas, taip pat – aiškus konteksto pajautimas.
4. Laikraštis „Atgimimas“ nebūtinai atspindėjo Sąjūdžio poziciją: a) laikraštį neabejotinai ribojo sovietinė cenzūra, o apie tai, kokie iš tikrųjų buvo Sąjūdžio veikėjų motyvai, galėjo ir nebūti išdrįsta parašyti; b) laikraštis galėjo atspindėti viso labo tekstų autorių ar redakcijos poziciją, tačiau tai nereiškia, jog ji buvo glaudžiai susijusi su paties judėjimo pozicija; c) tai, kas būdavo užrašoma savaitiniame laikraštyje, galėjo būti tik nedidelė dalis to, kas iš tikrųjų vyko.

Apibendrinus galima teigti, kad tyrimas tik apytiksliai apibrėžia tai, kas buvo svarbu Sąjūdžiui. Kiekybinė turinio analizė galėtų būti atskaitos taškas kokybiniam tyrimui.

8. IŠVADOS

Kiekybinė laikraščio „Atgimimas“ turinio analizė atskleidė, kad:

1. Beveik visais laikotarpiais nuo 1988 metų rudens iki pat nepriklausomybės paskelbimo svarbiausias Sąjūdžiui buvo režimo demokratizacijos siekis.
2. Rinkos reformos Sąjūdžiui buvo svarbios tik tam tikrais laikotarpiais: ypač iki steigiamojo suvažiavimo 1988 metų rudenį bei 1989 metų lapkričio – gruodžio mėnesiais, detaliau svarstant ekonominio savarankiškumo klausimus.
3. Bėgant laikui, ryškėjo Lietuvos nepriklausomybės, valstybingumo siekis, galų gale tapęs pagrindiniu tikslu, pakeitusiu režimo demokratizaciją.
4. Tautiškumas, tautinio identiteto puoselėjimas nebuvo pats svarbiausias Sąjūdžio prioritetas, o valstybingumas Sąjūdžiui siejosi visų pirma su režimo demokratizacija.

Nors tyrimo rezultatai galima abejoti, jie bando paneigti tai, kad Sąjūdžiui labiausiai rūpėjo „kapitalizmas“ ar „lietuvybė“: turinio analizė atskleidė, kad judėjimas ilgą laiką labiausiai siekė demokratinį permainų, žmogaus teisių pripažinimo, laisvų rinkimų, galų gale – nepriklausomos Lietuvos. Kita vertus, Sąjūdžio programą, remiantis T. Kuzio terminais, galima pavadinti „keturguba“ – nagrinėjamais laikotarpiais Sąjūdis siekė su visais keturiais įvardintais transformacijos lygmenimis susijusių tikslų.

Šis darbas gali tapti atspirties tašku tolimesniems kokybiniais tyrinėjimams. Kokie buvo Sąjūdžio veikėjų motyvai? Ar iš tikrųjų demokratija, žmogaus teisės buvo patys svarbiausi Sąjūdžio veikėjams? Kodėl būtent režimo demokratizavimas, o ne visų pirma tautiškumo, lietuvybės puoselėjimas buvo svarbiausi Sąjūdžiui? Į šiuos klausimus turėtų pabandyti atsakyti ateities moksliniai darbai.

DOC. DR. INGOS VINOGRADNAITĖS KOMENTARAS:

Šis tyrimas pasiūlo apgalvotą ir pagrįstą atsakymą į klausimą, kokie buvo Sąjūdžio veiklos prioritetai ir kaip jie keitėsi. Tai geras kiekybinės turinio analizės metodo taikymo pavyzdys – šis metodas nėra taikomas mechaniškai, tačiau nuosekliai siejamas su pagrindiniais tyrimo tikslais ir tyrimo prielaidomis, malonu skaityti, kaip nuosekliai ir reflektuojant galimus tyrimo ribotumus analizuojami duomenys. Svarbiausia tai, kad perskaičius šį tyrimą galima ne tik pasisemti idėjų, kaip atlikti turinio analizę, bet taip pat rasti įdomių klausimų tolesniems tyrimams.

JAV PRG SKYDO EUROPOJE NESĖKMĖ: RUSIJOS PARANOJA AR NEPASISEKUSIOS DVIŠALĖS DIPLOMATIJOS ATSPINDYS? (Tarptautinių santykių teorijos)

LUKAS RAČICKAS

ĮVADAS

2013 m. kovo mėnesį JAV gynybos sekretorius Chuck'as Hagel'is paskelbė, jog JAV atšaukia priešraketinės gynybos sistemos Europoje paskutinės fazės vystymą. Oficialiai toks svarbus JAV sprendimas grindžiamas reikiamybe persiorientuoti strategiškai – vis didesnė grėsmė kyla iš Šiaurės Korėjos, kuri jau kurį laiką testavo didesnio nuotolio balistines raketas ir taip pat visai neseniai, šių metų vasario mėnesį, sėkmingai atliko atominės bombos bandymą. Todėl, vienas dalykas, jaučiant šią grėsmę, iš JAV pusės norima stiprinti turimus priešraketinės gynybos pajėgumus Aliaskoje, kitas dalykas, minėtos sistemos Europoje vystymas nuo nulio reikalautų itin daug lėšų, o jos sėkmė dėl bandymų stokos nėra visiškai užtikrinta. Tačiau tai yra oficialiai deklaruojamos šio komplekso vystymo nutraukimo priežastys.

Niekas negali paneigti, kad galimai svarbų vaidmenį priimant tokį sprendimą suvaidino ir Rusijos veiksnys. Ko gero, geriausiai tokias prielaidas iliustruojantis vaizdiny galėtų būti 2012 m. lapkričio mėnesį vykusioje saugumo konferencijoje Seule nugirstas pokalbis tarp JAV prezidento ir Rusijos ministro pirmininko. JAV prezidentas Barakas Obama netyčia į įjungtą mikrofoną pasakė Dmitrijui Medvedevui, jog „jis turės daugiau lankstumo derintis priešraketinės gynybos klausimu, kai bus perrinktas naujai kadencijai“. Taigi, Rusijos nepasitenkinimas galėjo būti mažų mažiausiai bent jau viena iš priežasčių, nulėmusių JAV sprendimą nebevystyti šios sistemos Europoje.

Taigi, didžiausias paradoksas šiuo atveju yra tas, jog dėl sistemos, kuri oficialiai dar George W. Busho administracijos buvo įvardinta kaip priemonė,

tiesiogiai orientuota JAV ir jos sąjungininkių apgynimui nuo vienos iš niekšiškų valstybių (*rogue-states*) – Irano keliamos grėsmės (tai, beje 2009 m. savo kalboje Prahoje dar kartą pakartojo ir naujai išrinktas prezidentas Obama), atšaukimo didele dalimi yra „kalta“ tam tikra prasme pašalinė valstybė – Rusija. Todėl pagrindinis klausimas, į kurį bus stengiamasi atsakyti šiame darbe yra: *kodėl ir kaip* Rusija PRG skydą, orientuotą į Irano neutralizavimą, projektavo kaip grėsmę jos pačios nacionaliniam saugumui ir kaip bandymą užgožti jos turimus karinius pajėgumus?

Kad atsakyčiau į jį, naudosiusi konstruktyvistine saugumo logika besivadovaujančių tarptautinių santykių teoretikų, – Ole Waever ir Barry Buzan įžvalgomis apie saugumą. Pirmoje dalyje trumpai aptarsiu svarbiausius įvykius PRG skydo Europoje klausimus, įvykusius nuo pat 2007-ųjų. Kitose dalyse, remdamasis jau minėtų autorių darbais ir saugumizavimo teorijos modeliu, bandysiu atsakyti į anksčiau suformuluotą savo darbo klausimą.

SVARBIAUSIŲ ĮVYKIŲ CHRONOLOGIJA

2007 m. tuometinio prezidento Busho administracija 2008-ųjų metų gynybos biudžetui paprašė 310 mln. dolerių sumos pradėti projektuoti ir dislokuoti žemyninio pagrindo priešraketinės gynybos sistemą Europoje, kuri, anot jos, turėjo „padėti apginti JAV pajėgas, dislokuotas Europoje, šios šalies draugus bei sąjungininkus šiame regione, o taip pat ir pačias JAV nuo ilgojo nuotolio balistinių raketų grėsmės, kylančios konkrečiai iš Irano“.⁷⁶ Buvo planuota, kad šios sistemos pagrindą sudarys 10 gaudomųjų naikintuvų (*interceptors*), dislokuotų Lenkijoje, o taip pat du radarai – vienas, fiksuotas, – Čekijoje, o kitas – transportuojamas – kurioje nors iš šalių, esančių arčiau Irano.⁷⁷

Iškart reikėtų pastebėti, kad tai buvo išskirtinai JAV iniciatyva, o ne, tar-kime, bendras NATO šalių susitarimas. Iš tikrųjų, manoma, kad Bushas nuo pat pradžių sąmoningai nekėlė šio dalyko reikiamybės per NATO platformą,

⁷⁶ Hildreth, Steven A & Ek, Carl. *Long-Range Ballistic Missile Defense in Europe*. Congressional Research Service, 2009. P. 1.

⁷⁷ Ibid.

mat ten, tikima, konsensusą būtų buvę pasiekti sunkiau, nei per dvišalius susitarimus su atskiromis dviem NATO šalimis. Tačiau vėliau net ir aljanso gynybos ministrai sutarė, kad priešraketinė gynyba yra reikalinga (tiesa, tai nereiškė, jog kalbama vien apie JAV planus), o tai Bushas galėjo suprasti kaip žalią šviesą jo siūlymams.⁷⁸ Tačiau įdomu tai, kad Busho administracija netgi pareiškė, kad tiek gaudomųjų naikintuvų, tiek radaro veikimu ir funkcionavimu rūpintųsi išskirtinai amerikiečių personalas, o pačios JAV turės pilną įsakymų galią šioje sistemoje.⁷⁹

Rusai, nuo pat pradžių sužinoję apie amerikiečių planus rytinėje Europos dalyje rengti priešraketinės gynybos skydą, itin jautriai reagavo į šią žinią. Kremliaus vyriausiasis atstovas Dmitrijus Peskovas tikino, jog rusai yra nusivylę, kadangi apie šiuos planus jie niekuomet nebuvo informuoti iš anksto, o pats prezidentas Putinas visuomet tikėjosi dialogo ir derybų tokiais, itin svarbiais Europos ir pasaulio stabilumui, strateginiais klausimais.⁸⁰

Nors amerikiečiai nuo pat pradžių tikino, jog skydas neturi absoliučiai nieko bendro su Rusija, rusai nesugebėjo to matyti kitaip, kaip tik grėsmės. Rusijos gynybos ekspertai, pasisakę priešraketinės gynybos klausimais, neturėjo abejonių, kad tokiai sistemai pasirinkta geografinė vieta išduoda, jog tikrasis tokios sistemos taikinyis yra ne Iranas, bet Rusija. Buvo manoma, jog grėsmės iš Irano yra tik išsigalvotos, pridengiant tikruosius ketinimus.⁸¹

Amerikiečiams nesutikus bendradarbiauti su rusais, kurie pasiūlė tokiems poreikiams pasinaudoti Azerbaidžane esančiu radaru (amerikiečiai sveikino tokį pasiūlymą, tačiau jie jį matė tik kaip savo planų papildymą, o ne visišką pakaitalą)⁸², rusų baimė ir nuogąstavimai, kaip galbūt buvo galima tikėtis, neilgai trukus pasikeitė į gana aštrią šios valstybės pareigūnų retoriką ir net vykdomą atgrasinimo politiką prieš JAV ir pačią Europą. Rusija, iš pradžių pagrasinusi Iskander raketomis Kaliningrade, vėliau įspėjo prie ES

⁷⁸ Ibid, p. 16.

⁷⁹ Ibid, p. 6.

⁸⁰ <http://www.guardian.co.uk/world/2007/apr/11/usa.topstories3>.

⁸¹ Ibid.

⁸² http://www.spacewar.com/reports/Russia_Gives_Up_Ukraine_Missile_Radars_US_Says_Azerbaijan_No_Substitute_For_Poland_999.html.

sienos dislokuosianti ir trumpojo nuotolio branduolines raketas. Tam, kad būtų to išvengta, buvo iškelta vienintelė sąlyga – atsisakyti ambicingų JAV planų dėl priešraketinės gynybos skydo. Tokiais žingsniais buvo bandoma įtikinti Europą, jog ne JAV, ir ne kas kitas, labiausiai kentės tokio žingsnio pasekmes.⁸³ Situacija darėsi vis labiau įtempta, o kai kurie akademikai netgi manė, jog akivaizdžiai vis labiau didėjanti įtampa dvišaliuose santykiuose gali lengvai iššaukti naująjį Šaltąjį karą, ar net rimtesnes pasekmes visoje tarptautinėje sistemoje.⁸⁴

Į baltuosius rūmus 2009 m. atėjus naujam prezidentui iš priešingos politinės stovyklos, buvo tikimasi ir tam tikrų pasikeitimų JAV saugumo politikoje. Tie pasikeitimai netrukus įvyko, mat buvo nuspręsta užsiimti kiek nuosaikesne užsienio politika, šiek tiek apribojant iki tol vykusį visapusišką priešraketinės gynybos sistemos plėtojimą. Tiesa, Obama savo kalboje Prahoje balandžio 5 d. leido suprasti, kad Iranas, jo supratimu, vis dar yra grėsmė, kurios sumažinimui Busho administracijos užsibrėžtos priemonės yra tinkamos.⁸⁵ Tačiau lapkričio mėn. jis paskelbė atsisakantis konkrečiai Busho planų ir pakeičiantis juos kitais, anot jo, labiau tinkamais susidoroti su šia problema dabartinėmis aplinkybėmis.⁸⁶ Tačiau, iš principo, problema, rusų akimis, nedingo – amerikiečiai neatsisakė planų visiškai, kaip kad rusai buvo pareikalavę ne vieną kartą, sustabdyti savo saugumo vizijos rytų Europoje įgyvendinimą. Tačiau, kaip žinia, prieš keletą mėnesių amerikiečiai visiškai atsisakė planų dėl priešraketinės gynybos, motyvuodami tai strateginės situacijos pasikeitimu.⁸⁷

Apibendrinant, nors JAV savo planais siekė stabdyti potencialią grėsmę, kylančią iš *rogue-states*, o labiausiai – iš Irano, nebuvo apsieita neįsivieliant į ginčus su, tam tikra prasme, trečiąja šalimi – Rusija. Per visą šį laikotarpį jos

⁸³ <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1569495/Russia-piles-pressure-on-EU-over-missile-shield.html>

⁸⁴ <http://www.ipsnews.net/2008/01/qa-39us-missile-system-could-re-start-cold-war-or-worse39/>.

⁸⁵ <http://www.thebulletin.org/web-edition/columnists/joshua-pollack/getting-back-to-basics-missile-defense>.

⁸⁶ <http://www.fpri.org/enotes/201104.carafano.missiledefense.html>.

⁸⁷ <http://www.csmonitor.com/USA/Military/2013/0328/Why-is-the-US-shifting-its-missile-defense-out-of-Europe>.

didžiulis pasipiktinimas dėl to, jog amerikiečiai neatsižvelgia į jos interesus, o vėliau net ir grasinimus panaudoti karinę jėgą, viešojoje erdvėje skambėjo taip dažnai, jog galėjo pasirodyti taip, tarsi jau pradinės JAV intencijos buvo nukreiptos visai ne į Iraną, o iš tikrųjų į Rusiją. Tiesa, patiems rusams iš esmės taip ir atrodė. Jie manė, kad tikrasis JAV siekis yra tokiu būdu susilpninti rusų karinę galią, o tai, savo ruožtu, reikštų grėsmę pačiai valstybei ir jos nacionaliniam saugumui ir interesui. Taigi, visai ne be reikalo kyla klausimas, kodėl rusai sugrėsmino PRG skydą Europoje, nukreiptą į pavojų, kurį kelia Iranas?

Bandydamas atsakyti į šį klausimą pasinaudosiu įžvalgomis, kurias apie saugumą pateikia vadinamosios Kopenhagos mokyklos autoriai – Barry Buzan ir Ole Waever.

SAUGUMO DILEMOS IR JŲ SPECIFIKA KAIP PRIEMONĖ SUGRĖSMINIMUI AIŠKINTI

Pirmasis būdas bandyti paaiškinti jautrią Rusijos reakciją į JAV planus steigti priešraketinės gynybos sistemą Europoje, yra aiškinimas per tam tikrus objektyvius veiksnius, šiuo atveju, tokius kaip ginklavimasis ar karinių technologijų inovacijų plėtojimas, kurie vienaip ar kitaip paveikia saugumo dilemą, jos specifiką tarptautinėje sistemoje.

Galime sutikti, kad nacionalinė gynyba užima prioritetinę vietą valstybių sąmonėje. Kaip pastebi Buzan, „karinės grėsmės sudaro tradicinių rūpesčių nacionaliniu saugumu branduolį. Karinė akcija gali grasinti visiems valstybės komponentams, kadangi gali deformuoti, sugadinti ir suskaldyti fizinę bazę bei smarkiai pažeisti ekosistemą. Jos pasekmė gali būti institucijų iškraipymas ar sugriovimas bei valstybės idėjos nuslopinimas, sunaikinimas ar ištrynimasis.“⁸⁸ Todėl nieko keisto, jog paprastai gynybos politikai ir kariniams klausimams yra teikiamas išskirtinis dėmesys.

Kitavertus, gali būti teigiama, jog JAV planai iš principo neturėjo visiškai jokių puolimo intencijų – priešraketinės gynybos sistema rytų Europoje orientuota į gynybą nuo išorinių grėsmių, o ne į galios didinimą ir tam

⁸⁸ Buzan, Barry. *Žmonės, valstybės ir baimė*. Vilnius: Eugrimas, 2009. P. 161.

tikrus ekspansinius ir agresyvius puolimo planus. Tačiau, nors teorijoje yra pakankamai aiški skirtis tarp puolimo bei gynybos, tai yra itin sudėtingas dalykas praktikoje. Iš esmės bet koks ginklas gali būti panaudojamas ir gynybai, ir puolimui.⁸⁹ Ko gero, ypatingai tai galioja modernios ginkluotės atveju, kai konvencinės ginklavimosi priemonės keičia vis pažangesnės karinės technologijos, tarp jų ir balistinių raketų dislokavimas bei didinimas. Jeigu daug anksčiau karinės grėsmės galėjo būti aiškiai įžvelgiamos, pvz. priešienų mobilizuojamais kariniais daliniais, šiuo metu tas grėsmės įžvelgti ir numatyti yra ypatingai sunku. Kaip pastebi tas pats Buzan, „problema ta, jog jeigu efektyvi strateginės gynybos sistema yra kuriuo nors metu kombinuojama su puolamaisiais pajėgumais, gynyba gali tapti itin stipriu puolimo papildymu. Puiki analogija šioje vietoje yra gynybos bei puolimo derinimas, kurią atspindi kalavijo ir skydo kombinacijos vaizdinys.⁹⁰ Taigi, toks karinės ginkluotės dvilypumas apsunkina tikrųjų kitos šalies intencijų identifikavimą. Darosi neaišku, kaip nusakyti skirtumą tarp elgsenos, kuria siekiama pakeisti karinę pusiausvyrą (galios varžybas) ir elgsenos, kuria norima paprasčiausiai išlaikyti karinį *status quo* (saugumo varžybas).⁹¹

Todėl valstybės, nesugalvodamos, kaip geriau įmanoma išsivaduoti iš klasikinės saugumo dilemos (priemonės, kuriomis šalys stengiasi didinti savo saugumą, verčia jaustis nesaugiomis kitas šalis⁹²), traktuoja kitų valstybių veiksmus pagal blogiausią įmanomą scenarijų. Todėl tos pačios intencijos, kurias visuomet yra sunku įžvelgti, yra vertinamos tik pagal galimybes (*capabilities*), o atsargumas verčia įtariai žvelgti į deklaruojamus bet kokius gerus ketinimus.⁹³ Valstybės nenori rizikuoti gauti daug žalos, būdamos pernelyg pasyvios ir abejingos tam tikriems grėsmės ženklams. Panašu, tas bent iš dalies pasireiškė ir rusų mąstyme. Rusijos užsienio reikalų ministras

⁸⁹ Buzan, Barry. *An Introduction to Strategic Studie: Military Technology and International Relations*. The Macmillan Press Ltd, London: 1987.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Buzan, p. 380.

⁹² Jervis, Robert. *Cooperation Under the Security Dilemma*. World Politics, vol. 30, No. 2: 1978. P. 169.

⁹³ Buzan, p. 381–382.

Sergejus Lavrovas teigė: „Mums yra sakoma, kad PRG skydas nėra nukreiptas į Rusiją. Tačiau dar Bismarckas sakė, jog kariniuose reikaluose, reikia vertinti ne intencijas, bet galimybes (*capabilities*). <...> Nebūkime klaidinami, jog PRG problema yra tik dvišalių santykių reikalas, – iš tikrųjų tai – visos Europos reikalas. Nesuvokiama, kodėl Europos Sąjunga žiūri į tai pro pirštus.“⁹⁴

Lavrovo pasakyti žodžiai leidžia kai ką persvarstyti. Panašu, jog objektyvūs veiksniai, tokie kaip: valstybių kariniai pajėgumai, jų mastas, taipogi ginkluotės specifika ir jų plėtojimasis, kurie vienaip ar kitaip lemia saugumo dilemos specifiką, paaiškina tikrai vieną medalio pusę, kai kalbame apie rusų reakciją į PRG skydą Europoje. Jeigu priimame prielaidas, kurias teikia ta pati klasikinė saugumo dilema, suvokiame, kad tai nepaaiškina, kodėl kitos to paties regiono valstybės, nesančios tame pačiame kariniame bloke kaip ir JAV, pavyzdžiui – Austrija, Ukraina, kai kurios Skandinavų ar Balkanų valstybės – netraktuoja to kaip grėsmės jų saugumui, kariniams pajėgumams. Kodėl, Lavrovo žodžiais kalbant, Europa žiūri į tai pro pirštus? Ir kodėl netgi tas pats Iranas, panašu, nesureagavo į tokius planus taip aršiai, kaip Rusija? Akivaizdu, kad objektyvūs veiksniai situaciją paaiškina tik iš dalies, todėl būtina kreipti dėmesį į tai, kodėl rusai jautriau nei kitos regiono valstybės reaguoja į tokius karinius JAV veiksmus.

SAUGUMIZAVIMO TEORIJA

Tam, kad atsakyčiau į iškeltus klausimus, pasitelksiu jau minėtos Kopenhagos mokyklos pateikiamą saugumizavimo teoriją.

Į klausimą, kas daro kažkokį dalyką tarptautine saugumo problema, Ole Waever atsako, jog saugumas visuomet susijęs su išgyvenimu, todėl kažkokia problema turi būti pristatoma kaip kelianti referentiniam objektui (paprastai, bet nebūtinai tik – valstybei, teritorijai, visuomenei) egzistencinę grėsmę. Ypatingas saugumo grėsmių pobūdis pateisina išskirtinių priemonių naudojimą tam, kad su jomis būtų susidorota. Tradiciškai, sakydami „saugumas“ valstybės atstovai deklaruoja nepaprastą padėtį ir tarsi įgauna teisę

⁹⁴ Lavrov, Sergey. *The Future of European Cooperation: a View from Moscow*. UNECE Discussion Papers Series No. 2008.3, August 2008. P. 4.

pasitelkti bet kokias priemones, kurios padėtų užtvirti kelią tolesniam šios grėsmės plėtojimu. ⁹⁵ Taigi, tam, kad kažkas taptų grėsme (mano tiriamu atveju – karine), neužtenka to, jog kažkuri iš valstybių staiga paskelbtų dislokuojanti daugiau balistinių raketų arba plėtojanti tą patį priešraketinės gynybos skydą. Tam, kad tai taptų problema, kažkas turi įvardinti tai kaip grėsmę. Tokios valstybės kaip Austrija, Švedija ar Serbija neįvardina JAV PRG sistemos kaip grėsmės, vadinasi, to jie nelaiko egzistencine grėsme savo valstybei, skirtingai nei ta pati Rusija. Taigi, saugumas yra savi-referentinė praktika, o tai reiškia, kad kažkas tampa saugumo problema ne dėl to, jog egzistuoja *reali* egzistencinė grėsmė, bet dėl to, jog tai yra pristatoma kaip tokia problema. ⁹⁶ Analitikui, mėstančiam pagal saugumizavimo logiką reikia ne įvertinti tai, kurios objektyvios grėsmės ištis kelia pavojų tam tikrai šaliai, tačiau suprasti visą procesą, kaip yra konstruojamas bendras supratimas apie tai, kas turėtų būti laikoma grėsme, į kurią privaloma reaguoti kolektyviai. ⁹⁷ Tam, kad saugumizavimo veiksmas įvyktų, beje, reikia ir to, jog „auditorija“, kuriai yra adresuojamas toks perspėjimas dėl grėsmės (vėlgi, šiuo atveju tai yra gerai apibrėžiama valstybės ribomis ir jai priklausančiais piliečiais), taip pat priimtų tai kaip grėsmę. Taigi, skirtingos valstybės skirtingai apibrėžia, kas yra grėsmė, todėl saugumizavimas yra intersubjektyvi ir socialiai konstruojama praktika. Niekas negali pasakyti, jog vienas ar kitas bandymas saugumizuoti yra teisingas ar racionalus, kadangi, nepaisant to, ar jis toks iš tikrųjų yra, jis tampa politiniu faktu su pasekmėmis, kadangi saugumizavimo veiksmas privers veikėjus elgtis kitaip, nei tai būtų vykę kažko nesaugumizavus. ⁹⁸

Taigi, saugumizavimo studijos siekia suprasti, *kas, kokiomis problemomis* (grėsmės) ir *kam* (referentinis objektas) saugumizuoja tam tikrus dalykus. Atitinkamai, mano tiriamu atveju kaip problemą ar grėsmę galime įvardinti PRG skydo Europoje dislokavimą. Kariniame sektoriuje objektas, į kuri dažniausiai referuojama, yra valstybė (rusai bijojo, kad amerikiečiai siekia

⁹⁵ Ole Waever, et. al. *Security. A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers, London: 1998. P. 21.

⁹⁶ Ibid, p. 24.

⁹⁷ Ibid, p. 26.

⁹⁸ Ibid, p. 30.

mažinti rusų karinę galią, o tuo pačiu tai buvo grėsmė ir pačiai valstybei). Galiausiai, kai referentinis objektas yra valstybė, turime labai aiškiai ir formaliai apibrėžtas taisykles, kas gali kalbėti valstybės vardu šiais klausimais. Todėl Rusijoje kaip saugumizuojantys veikėjai reagavo konkretūs valstybės pareigūnai, tokie kaip: Prezidentas, ministras pirmininkas, užsienio reikalų ministras, karininkai ir pan. Kalbant apie tai, ar buvo pasiekta sėkmė saugumizuojant šią problemą, galime pripažinti, kad buvo. Nesėkmingo saugumizavimo atvejų kariniame sektoriuje, kai auditorija (piliečiai) nesuprato saugumizavimo poreikio, istorijoje yra (pvz. Vietnamo karas). Tokios nesėkmės atveju politikai rizikuoja nesulaukti palaikymo per kitus rinkimus ir pan., todėl, žinant Vieningosios Rusijos laikyseną įgyvendinant nuoseklią politiką užsienio politikoje tokiais klausimais kaip JAV PRG skydas, ko gero, galima konstatuoti, kad ši grėsmė auditoriją įtikino.

Šio poskyrio tikslas buvo pabandyti parodyti, *kaip*, pagal saugumizavimo logiką, yra formuojamos tam tikros grėsmės ir kaip toks procesas atrodytų konkrečiai mano tiriamu atveju. Nors į klausimą *kodėl*, nustatant tam tikrus priežastinius ryšius, atsakyti kiek sunkiau, tačiau, pagal to paties Waever pateiktus kriterijus pabandysiu tai padaryti.

KODĖL RUSAMS AMERIKIEČIAI – GRĖSMĖ?

Ole Waever teigia, jog tam tikromis aplinkybėmis pasiekti saugumizavimą yra lengviau, nei kitomis.⁹⁹ Principiniai kintamieji, kurie, anot jo, be karinių pajėgumų, taip pat vaidina nemažą rolę lemiant saugumizavimo sėkmę, yra: (1) geografijs, (2) istorija bei (3) politika.¹⁰⁰ Toliau ir pabandysiu juos išsamiau aptarti, tuo pačiu bandydamas išnagrinėti savo tiriamą atvejį.

Geografija. Geografinis aspektas paremtas paprasta prielaida, kad karinės grėsmės kelia mažesnę pavojų ir yra lengviau atremiamos, kai atstumas tarp valstybių yra didesnis. Šiuo atžvilgiu, PRG skydas kelia grėsmę Rusijai, kadangi JAV parodė beprecedentę iniciatyvą išplėsti savo karinius pajėgumus

⁹⁹ Ibid, p. 57.

¹⁰⁰ Ibid, p. 59.

į kitų valstybių teritoriją, ir ne bet kur, o čia pat, Rusijos kaimynystėje. Nors galima teigti, kad technologinė pažanga ir taip vis labiau mažina geografinio atstumo vaidmenį, PRG skydo Europoje atvejį galime laikyti tam tikru psichologiniu veiksmu, kadangi ši konkreti JAV iniciatyva buvo pradėta praėjus vos keliems metams po paskutinio NATO ekspansijos etapo, kai, vėlgi, čia pat, šalia Rusijos, naujosiomis aljanso narėmis buvo pripažintos Baltijos valstybės, Slovakija, Rumunija ir Bulgarija. Simbolinį vaidmenį šis ekspansijos etapas turėjo dar ir ta prasme, jog į aljansą priimtoms buvusios SSRS okupuotos valstybės bei buvusios Varšuvos pakto narės.

Istorija. Istorija veikia karines grėsmes dėl to, jog praeities patyrimai daro įtaką dabarties suvokimui.¹⁰¹ Karčios istorinės patirties egzistavimas palengvina saugumizavimo procesą, kadangi istorija yra svarbi valstybių tapatybės dalis. Šiuo atveju, JAV ir Rusijos, kaip buvusios SSRS narės ir „vairininkės“, priešprieša, tvyrojusi viso Šaltojo karo metu, neabejotinai padarė įtaką tam, kaip viena kitos veiksmus jos suvokė tiek griuvus SSRS imperijai, tiek ir šiandien. Svarbu plačiau aptarti, kaip būtent tai pasireiškė dvišaliuose šių šalių santykiuose per paskutinius 23 metus.

Nors SSRS žlugo ir buvo tikimasi tam tikrų permainų dvišaliuose Rusijos–JAV santykiuose, anot daugelio mokslininkų, Rusija išlaikė tradiciją matuoti savo sėkmes ir nesėkmes per JAV-centrišką mąstymą.¹⁰² Tačiau negalime teigti, jog ši priešprieša buvo „užprogramuota“ neišvengiamai išlikti po bene svarbiausio XX a. pab. įvykių. Mat iki pat 1993 m., kurie žymėjo Rusijos liberalių jėgų pralaimėjimą dėl tuometinės krizės, JAV modelis buvo laikomas pavyzdiniu Rusijos tobulėjimui, ir Rusija dėjo dideles viltis į naująją pasaulio tvarką, kurioje Vašingtonas su Maskva kartu ją palaikytų. Liberalų pralaimėjimas pakeitė rusų užsienio politiką į labiau tradiciškai realistinę, kurioje ginamas nacionalinis interesas ir plečiama galia bei įtaka.¹⁰³ Tam tikra prasme, rusai turėjo savotišką nuolatinį kompleksą dėl savo prarasto

¹⁰¹ Ibid, p. 60.

¹⁰² Kuchins, Andrew C. *Reset Expectations. Russian Assessments of U.S. Power*. Iš: Cohen, Craig S. *Capacity and Resolve. Foreign Assessments of U.S. Power*. Center for Strategic International Studies, Washington, D.C.: 2011, p. 114.

¹⁰³ Ibid.

didžiosios valstybės statuso. Paskutinio praeito amžiaus dešimtmečio pabaigoje, kai rusų galia dar buvo silpna, o JAV vienpolis dominavimas – savo zenite, rusai ieškojo priemonių apriboti tokią hegemoniją, nes JAV buvo matoma kaip paklaidinta ir ambicinga.¹⁰⁴

2003–2008 m. tokių priemonių tam pasiekti atsirado vis daugiau, – išaugo rusų ekonominė galia, vis labiau buvo išnaudojami energijos ištekliai. Įvyko dar didesnis postūmis, skatinęs rusus ambicingai mąstyti taip, tarsi jų jėga būtų vis labiau auganti, o JAV vienpolis dominavimas – vis labiau besitraukiantis į praeitį.¹⁰⁵ Bene ryškiausia šio laikotarpio iliustracija yra tuometinio Rusijos prezidento Vladimiro Putino 2007 m. Miunchene pasakyta kalba, kurioje jis pabrėžė du aspektus: 1) JAV elgėsi egoistiškai, o ne atsakingai, tvarkant pasaulio reikalus; 2) tarptautinė globalios JAV hegemonijos sistema buvo beišgaruojanti ir pakeista multi-poliarine tarptautine sistema.¹⁰⁶ Kadangi, kaip jau minėta, liberalams patyrus nesėkmę, rusų geopolitinis mąstymas darėsi vis labiau realistiškesnis, ši valstybė mąstė per nulines sumos žaidimą. T. y. kiekvienas JAV veiksmas, bent iš dalies paliečiantis tam tikras Rusijos ambicijas, privalėjo būti kompensuojamas Rusijai kitais būdais, kitaip tai būtų reiškę JAV galios išaugimą, lyginant su Rusija. Galbūt todėl visiškai nieko keisto, kad įtampą dvišaliuose santykiuose vis labiau didino ir Rusijos nepasitenkinimą kėlė tokie dalykai kaip: sprendimas pulti Serbiją be JTO sutikimo 1999 – aisiais, NATO plėtra tais pačiais 1999-aisiais bei 2004-aisiais (dar ir todėl nes buvo prisijungtos buvusios Varšuvos pakto narės) bei kalbos apie Gruzijos ir Ukrainos įtraukimą į jį, įsitikinimai dėl to, jog Vašingtonas vaidina nemažą vaidmenį remiant spalvotąsias revoliucijas 2003–2005 m. Gruzijoje, Ukrainoje ir Kirgizijoje, Kosovo nepriklausomybės rėmimas, na ir galiausiai – vienašališkas JAV sprendimas pasitraukti iš priešraketinės gynybos sutarties (kuris buvo grindžiamas būtinybe plėtoti šią karinę ginkluotę prieš tas pačias *rogue-states*).¹⁰⁷ Rusijai, kuri taip akty-

¹⁰⁴ Ibid, p. 115.

¹⁰⁵ Ibid, p. 116.

¹⁰⁶ Ibid, p. 118.

¹⁰⁷ Mankoff, Jeffrey. *Russian Foreign Policy. The Return of Great Power Politics*. Rowman & Littlefield Publishers, U.S.: 2009, p. 101.

viai siekė susigrąžinti didžiosios galios statusą tarptautinėje sistemoje, toks amerikiečių nesiskaitymas, abejingumas ir arogancija šiame regione, buvo itin skaudūs. Nors dar visai neseniai, 2001 m. rusai parėmė JAV kovoje su Talibanu Afganistane, tokiu bendradarbiavimu iš dalies siekdami susigrąžinti tą patį didžiosios galios statusą, panašu, JAV to nevertino taip, kaip rusai tikėjosi. Busho administracijai 2007 m. sausio mėnesį paskelbus apie planus dislokuoti PRG skydą Europoje, nieko keisto, jog Putino įtarumas, jog JAV siekia aktyviai silpninti Rusijos pozicijas pasaulyje ir regione, dar labiau pasitvirtino. Na, ir bene kritiškiausia padėtis buvo po 2008 m. karo Pietų Osetijoje, po kurio Lenkija dar aktyviau pradėta skatinti ratifikuoti susitarimą dėl PRG komplekso plėtojimo, kas rusams buvo tarsi dar vienas įrodymas, jog jie buvo teisūs dėl amerikiečių planų. Tokioje situacijoje jau tri rusų reakcija bei grasinimai, kuriuos buvo galima matyti poto, iš dalies suprantami ir nebeatrodo tokie paranojiški.

Politika. Politiniai faktoriai, anot Waever, daro įtaką karinėms grėsmėms dviem būdais – per tai, koks vienas kito pripažinimas egzistuoja tarp aktorių, o taip pat per tai, kiek ideologiškai skiriasi dvi valstybės.¹⁰⁸ Ko gero, galime sakyti, kad antrasis faktorius po Šaltojo karo pabaigos ir po liberalios demokratijos bei kapitalizmo iškilimo šiek tiek susilpnėjo. Tačiau verta bent kiek pakalbėti apie antrąjį. Šaltajam karui pasibaigus, toms pačioms post-sovietinėms respublikoms buvo iškeltas tam tikras „civilizacijos standartas“, paliečiantis tokius aspektus kaip demokratija, žmogaus teisės ar ekonomika¹⁰⁹. Kad šalis būtų pripažinta lygiaverte „žaidimo“ dalyve, ji privalėjo atitikti tam tikrus reikalavimus šiose srityse. Šiuo atžvilgiu iš amerikiečių buvo tam tikrų nusivylimų dėl Rusijos transformacijos į demokratinę valstybę su įvairius orientuota saugumo laikysena. Thomas Grahamas, 2005 m. būdamas JAV Nacionalinio saugumo tarybos, rusų reikalų direktoriumi, išvardino šešis prioritetus JAV santykiuose su Maskva, kurie buvo susiję su tam tikrais ekonominiais, saugumo politikos ir panašiais reikalavimais.¹¹⁰ Besibaigiant

108 Ole Waever, et. al., p. 60.

109 Ibid, p. 61.

110 Mankoff, p. 104–105.

Busho kadencijai buvo išpildyti tik tai, kas iš jo, o nesugebėjimas įvykdyti bene svarbiausio – laisvos rinkos demokratijos Rusijoje – buvo pastebimiausia nesėkmė ir, ko gero, padarė daugiausiai įtakos galutinai formuojant JAV suvokimą apie Rusiją. Kaip pasakė pats George W. Bushas: „mes praradome Putiną <...> Jis bijo demokratijos labiau nei kas kitas.“¹¹¹ Savo ruožtu, jau minėtas rusų nepasitenkinimas dėl savitarpiškumo užsienio politikoje stoko, prisidėjo nusivylimu amerikiečiais, kaip partneriais. Rusai, mąstydami grynai realistiškai ir per nulinės sumos žaidimą, tuos pačius JAV reikalavimus matė kaip bandymą primesti savo galią bei interesus prisidengiant kilniais tikslais. Visa ši situacija neprisidėjo prie gero tono nustatymo dvišaliuose valstybių santykiuose.

Apibendrinant, akivaizdu, kad Rusija, kuri dar praeito dešimtmečio pradžioje siekė išskirtinio bendradarbiavimo su galingiausia pasaulio valstybe, per septynerius metus visiškai pakeitė savo poziciją. Būdama silpna Rusija dar matė partnerystę su JAV kaip efektyviausią kelią susigrąžinant savo galią bei įtaką tarptautinėje sistemoje.¹¹² Tačiau tam tikri nusivylimai iš abiejų pusių prisidėjo prie ženklaus dvišalių santykių pabloginimo, vis didesnio tarpusavio pasitikėjimo mažinimo ir skatinimo ir mąstyti vis dar Šaltojo karo laikotarpio kategorijomis.

IŠVADOS

JAV priešraketinės gynybos sistemos steigimo Rytų Europoje planai susilaukė begalės kontraversiškų nuomonių iš skirtingų stovyklų. Nors oficialios priežastys steigti ir plėtoti tokį kompleksą buvo JAV įvardinama didėjanti grėsmė iš vadinamųjų *rogue-states*, ypatingai Irano, Rusija nuo pat pradžių su dideliu įtarumu žiūrėjo į šį projektą, kuris jiems visą laiką atrodė nukreiptas į Rusiją ir jos karinės jėgos mažinimą. Rusijos įtarumas vėliau išaugo net į konkrečius grasinimus karinėmis priemonėmis šalims, kurios išskėstomis rankomis sutiks JAV karinius pajėgumus. Panašu, kad už šio projekto Rusijos

¹¹¹ Ibid, p. 105.

¹¹² Ibid, p. 97.

grėsmės mažinimo veiksnį matė net ir pačios projekto dalyvės – Lenkija ir Čekija, kurios, sutikdamos įgyvendinti JAV planus, tikėjosi sustiprinti savo saugumą bei tam tikrą simbolinį statusą įsileidžiant karinius amerikiečių pajėgumus. Nors oficiali 2013 m. kovo mėnesį įvykusio priešraketinės gynybos sistemos plėtojimo nutraukimo priežastis įvardijama kaip JAV pasikeitę strateginiai interesai, yra nemažai abejonių, jog prie šio sprendimo vis tik, net jei pradinės intencijos iš tikrųjų ir buvo nukreiptos į Iraną, nemažai prisidėjo ir tas pats Rusijos veiksnys.

Į šiame darbe išsiskelėtą klausimą – *kodėl* ir *kaip* Rusija PRG skydą, orientuotą į Irano neutralizavimą, projektavo kaip grėsmę jos pačios nacionaliniam saugumui ir kaip bandymą užgožti jos turimus karinius pajėgumus? – pabandžiau atsakyti naudodamasis konstruktyvistine saugumo logika, kurią pateikia vadinamosios Kopenhagos mokyklos autoriai, kadangi objektyvių veiksmų svarba šią situaciją paaiškina tik iš dalies. Antrąją klausimo dalį aptariau apžvelgdamas pagrindines saugumizavimo teorijas, anot kurios, grėsmės yra konstruojamos intersubjektyviai ir socialiai, – idėjas. Į klausimą *kodėl*, atsakiau išnagrinėdamas visą šią situaciją pagal tris kriterijus, kurie, anot Ole Waever, didina tikimybę sėkmingai saugumizuoti tam tikrą grėsmę.

Rusijos – JAV santykiuose abi šalys šiuo metu yra įkalintos tam tikra prasme retrogradiškame mąstyme ir priešiškame vienas kitos suvokime. Prie to neabejotinai prisidėjo didelė priešprieša, tvyrojusi tarp šalių Šaltojo karo metu. Nesugebėjimas išsivaduoti iš ilgai tvyrojusio abipusio nepasitikėjimo iškart po SSRS žlugimo lėmė, jog kiekvienas veiksmas, nors kiek keliantis abipusį nepasitenkinimą vienas kitu, vis labiau kėlė atskirų valstybių pyktį ir nepasitenkinimą vienas kita. Rusija pyko dėl nesiskaitymo iš JAV pusės įvairiais klausimais bei įtampos kėlime Europos regione, JAV, savo ruožtu, nusivylė Rusijos progresu įsisavinant vakarietiškas, demokratines vertybes, visa ko pasekoje nei viena, nei kita valstybė dar iki dabar sunkiai geba žiūrėti viena į kitą kaip į lygiavertį partnerį. Visa tai lėmė, jog galiausiai Rusijoje saugumizavimo veiksmas, orientuotas į PRG skydą Europoje ir į JAV ambicijas, susilaukė sėkmės bei įtikino auditoriją, kuriai šis veiksmas buvo skirtas.

Gali būti, kad priešraketinės gynybos sistemos Europoje atšaukimas yra pirmas rimtesnis bandymas bandyti atsukti juostelę dvišaliuose santykiuose

ir išspręsti tuos nesutarimus bei nesusipratimus, taip desaugumizuojant viena kitos veiksmus ir stengiantis pasiekti nors kiek nuoširdesnę partnerystę. Žinant tai, kad pasaulyje vis labiau ir vis naujesnėse srityse didėjant įvadinamų grėsmių skaičiui, didžiųjų valstybių bendradarbiavimas yra būtinas, reikia tikėtis, jog pavyks išsivaduoti iš dabar gyvuojančio mąstymo Šaltojo karo kategorijomis, kuris yra akivaizdžiai neadekvatus šiomis dienomis kylantiems iššūkiams kolektyviai spręsti. Tačiau viskas priklausys tik nuo šių šalių noro ir valios keisti esamą mąstymą.

DOC. DR. DOVILĖS JAKNIŪNAITĖS KOMENTARAS:

Tarptautinių santykių ir jų teorijų kurso rašto darbo užduotis – išsirinkti aktualų tarptautinės politikos klausimą ir jį išnagrinėti pasitelkus vieną ar kelias tarptautinių santykių teorijas. Lukas pasirinko tarptautinio saugumo problemą – JAV keitinimus statyti priešraketinės gynybos skydą Europoje ir Rusijos nepasitenkinimą tuo. Darbe išsamiai, nuosekliai yra pristatyta situacija, labai taikliai parodyta, kodėl atvejui suprasti nepakanka taikyti tradicinę saugumo dilemą, ir atskleista, kaip saugumizavimo teorija padeda suvokti šio konflikto prigimtį. Be to, Lukas žengia dar drąsesnį žingsnį, kurį ne visada šios pakraipos teoretikai išdrįsta padaryti – iškelia versijas, kodėl iš Rusijos pusės įvyko saugumizavimo procesas ir ką galėtų reikšti šio projekto sustabdymas dvišaliams JAV ir Rusijos santykiams.

DVIGUBOS PILIETYBĖS KLAUSIMAS LIETUVOJE 2013: SROVIŲ MODELIO TAKYMAS (Politikos analizė)

INGRIDA JUKNEVIČIŪTĖ, ŽYDRŪNĖ TURSAITĖ

ĮVADAS

Seniausia pilietybės samprata atkeliauja dar iš Antikos laikų. Senovės Graikijos polių piliečiais (helenais), laikyti tik konkretaus polio piliečio šeimoje gimę vyrai, atlikę karinę tarnybą bei turintys nuosavybės. Šiuolaikiniame pasaulyje pilietybės samprata yra praplėsta ir suteikta daug didesnei visuomenės daliai. Vis dėlto, kaip ir Antikos laikais, taip ir šiandien, pilietybė simbolizuoja žmogaus teisinius įsipareigojimus savo valstybei. Pilietis yra ne tik pavaldus tam tikros šalies valdžiai, bet kartu yra jos saugomas bei globojamas. Piliečiai yra visuomenės bei valstybės pagrindas, todėl nenuostabu, jog pilietybė yra daugiau nei teisinis statusas – tai moralinis įsipareigojimas, jungiantis valstybę ir jos žmones. Nepaisant to, šių dienų pasaulyje požiūris į pilietybę ir jos išskirtinį statusą kinta. Globalizacijos procesai, tarptautinės teisės įsigalėjimas, žmogaus teisių bei laisvių plėtra lemia poreikį peržvelgti su pilietybe susijusius klausimus.

Lietuvoje galioja bene griežčiausia pilietybės politika visoje Europos Sąjungoje. Tokių pat kategoriškų pozicijų šiuo klausimu laikosi tik Estija bei Liuksemburgas. Norint įgyti Lietuvos pilietybę natūralizacijos būdu, reikia atitikti eilę griežtų reikalavimų: pastaruosius dešimt metų nuolatos gyventi Lietuvos Respublikoje, išlaikyti valstybinės kalbos bei Konstitucijos pagrindų egzaminus, turėti teisėtą pragyvenimo šaltinį ir t. t.¹¹³ Tuo tarpu dviguba pilietybė yra suteikiama remiantis dar reiklesniais kriterijais ir tik įstatymo

¹¹³ Lietuvos Respublikos Pilietybės Įstatymas, <http://www.istatymas.lt/istatymai/pilietybes_istatymas.htm> [žiūrėta 2013 05 23].

numatytais išskirtiniais atvejais.¹¹⁴ Pažymėtina, kad ilgą laiką į dvigubą pilietybę visame pasaulyje žvelgta kaip į nepageidautiną precedentą, tad Lietuvos pozicija šiuo klausimu tilpo į tarptautinių normų rėmus. Vis dėlto, kaip jau minėta, globalizacijos procesams naikinant tradicines valstybių sienas bei pamažu keičiant gyventojų vertybinius įsitikinimus, esama pilietybės politika mūsų šalyje ima kelti vis daugiau problemų, todėl privalo būti peržvelgta.

Pastaruoju metu ypač daug dėmesio dvigubos pilietybės politikai skiriama visoje Europos Sąjungoje. Dalis valstybių narių jau yra įteisinusios dvigubą pilietybę, jų gretas neseniai papildė ir kaimyninė Latvija. Tuo tarpu Lietuvoje taipogi sprendžiami su dvigubos pilietybės įteisinimu susiję klausimai. Lietuvos Respublikos Seimas svarsto galimybę kartu su Prezidento rinkimais, įvyksiančiais 2014 metais, surengti visuotinį referendumą, kuris galėtų padėti išspręsti ilgus metus Lietuvos politinėje arenoje netylančius debatus dėl dvigubos pilietybės įteisinimo.

Šiame darbe, pasitelkiant Nicolaos Zahariadžio patobulintą srovių modelį, siekiama išsiaiškinti, kaip dvigubos pilietybės klausimas pasiekė dabartinį sprendimų priėmimo etapą. Paprasčiau tariant, savo darbe mėginsime žingsnis po žingsnio atsekti, kodėl šis, ilgus metus Lietuvos politinėje arenoje eskaluojamas, klausimas taip ir liko neišspręstas? Dėl kokių priežasčių dabartinė situacija yra palanki galų gale tai padaryti? Atsižvelgiant į tai, kad tyrimo metu galutinai neaišku, ar Seimas priims sprendimą rengti 2014 metų referendumą, išnagrinėjus teorinio srovių modelio teikiamas prielaidas, bus bandoma prognozuoti, ar referendumas iš tiesų įvyks. Apibendrinant, šiuo darbu siekiama ne tik išnagrinėti susiklosčiusias politines aplinkybes dvigubos pilietybės klausimui išspręsti, bet ir, pasitelkus konkretų empirinį atvejį, patikrinti N. Zahariadžio srovių modelio teorijos aiškinamąją galią.

¹¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl teisės aktų, reguliuojančių Lietuvos Respublikos pilietybės santykius, nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. <<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n061113.htm>> [žiūrėta 2013 05 23].

1. TEORINĖ PRIEIGA

Analizuojant dvigubos pilietybės politikos raidą 2012–2013 metais Lietuvoje, mūsų darbe pasitelkiamas Nicolaos Zahariadžio patobulintas daugialypių srovių modelis. Pasiremdamas šiukšliadėžės modeliu, 1995 metais daugialypių srovių teoriją pristatė John Kingdonas. Šiuo modeliu mokslininkas siekė paaiškinti politinės darbotvarkės sudarymo eigą bei alternatyvų priėmimo arba atmetimo procesus. Taigi Kingdonas išskyrė tris sprendimo priėmimo procese egzistuojančias sroves: problemų, sprendimų (*policies*) ir politikos (*politics*). Šių trijų srovių susijungimas suponuoja egzistuojančios politinės problemos aktualizavimą. Kitaip sakant, daroma prielaida, jog tokia dilema susilauks valdžios dėmesio ir bus įtraukta į politinę darbotvarkę.

Nicolaos Zahariadis Kingdono daugialypių srovių modelį modifikuoja ir pritaiko jį ne tik politinių problemų įtraukimo procesui, bet ir viso politikos formavimo (sprendimo priėmimo proceso) aiškinimui. Zahariadžio teigimu, trijų srovių susijungimas yra būtina, tačiau nepakankama sąlyga politikos lango atsivėrimui – trims srovėms susijungus susidaro būtinos, tačiau ne visada pakankamos sąlygos vienokios ar kitokios politikos priėmimui užtikrinti.¹¹⁵

Norint geriau perprasti tyrime taikomą daugialypių srovių modelį, tenka trumpai aptarti kiekvienos srovės įtaką politinių sprendimų priėmimui atskirai. Pirmoji srovė (problemos/ų srovė) paaiškina, kodėl tam tikras politinis klausimas yra svarbus. Savo ruožtu, aktualumas grindžiamas tam tikrais visuomenės gerovės rodikliais, didelio atgarsio sulaukiančiais įvykiais bei pokyčiais valstybėje, visuomenės atsakomąja reakcija į valdžios vykdomą politiką. Antroji, politikos srovė, siejama su parlamente daugumą sudarančių partijų ideologijomis bei visuomenės nacionalinėmis nuotaikomis. Paprasčiau tariant, antroji srovė tampa palanki tam tikro politinio klausimo sprendimui, kai pozicijoje esančių politikų ideologinės linijos bei visuomenės nuomonė tam tikru klausimu sutampa. Paskutinė, sprendimų srovė, yra svarbi nagrinėjant technines tam tikro politinio sprendimo priėmimo galimybes. Jeigu

¹¹⁵ Nikolaos Zahariadis, “Multiple Streams Framework: Structure, Limitations, Prospects”, in ed. Paul A. Sabatier, *Theories of the Policy Process*, Boulder, Oxford: Westview Press, pp. 65–87.

politinis sprendimas neprieštarauja šalies vidaus teisei bei tarptautinės teisės normoms, taip pat atitinka valstybės ekonominius pajėgumus (sprendimui įgyvendinti valstybė turi pakankamai lėšų), valstybės biurokratijos aparate egzistuoja reikalingi mechanizmai sprendimui įgyvendinti, tuomet strateginė srovė yra palanki tam tikram politiniam sprendimui įgyvendinti. Ar visos šios sąlygos iš tikrųjų yra palankios, sprendžia ekonomikos, teisės, politikos sričių specialistai, kitaip dar vadinami politikos verslininkais (*entrepreneurs*). Pastarųjų nuomonės tam tikrais klausimais gali skirtis. Tad kilus klausimui, ar verta remtis jų išvadomis, sprendimus visgi priima asmenys, savo rankose turintys sprendimų priėmimo galią.¹¹⁶

Daugialypių srovių modelį pritaikius dvigubos pilietybės atvejui Lietuvoje, toliau bandoma paaiškinti, kodėl praeityje sprendus šią problemą tinkami politikos priėmimo langai neatsivėrė (kokios srovės trūko, kuri buvo per silpna ir t. t.). Taipogi siekiama įvertinti, ar esamuoju laiku susidariusi situacija yra pakankama dvigubos pilietybės įteisinimui. Darbo pabaigoje, išsiaiškinus, kiek dabartinė situacija atitinka idealųjį daugialypių srovių modelį, galėsime prognozuoti, ar, remiantis pasirinkta teorine prieiga, palankus politinis sprendimas gali būti priimtas – ar 2014 metais vis dėlto įvyks referendumas dvigubos pilietybės klausimui išspręsti.

2. LIETUVOS ATVEJIS

Lietuvoje, kaip ir daugelyje pasaulio valstybių, klausimai, susiję su dviguba pilietybe, yra nepaprastai aktualūs. Globalizacijos procesai, skatinantys spartų individų bei kultūrų mobilumą, verčia permąstyti pilietybių teisinio reguliavimo pamatus. Akivaizdu, kad įvertinusios liberalesnės tvarkos teikiamus privalumus ir trūkumus, nemažai šalių aktyviai keičia ir iš naujo performuoja savo teisinės sistemos principus.¹¹⁷ Ne išimtis ir Lietuva – įvairiomis pataisomis per visą nepriklausomybės laikotarpį be paliovos bandoma patobulinti pilietybės įstatymą. Vis dėlto, šis procesas yra komplikuojamas pagrindinio

¹¹⁶ Daugialypių srovių modelio schemą galima rasti: Nikolaos Zahariadis, p. 71.

¹¹⁷ Marc Morjt Howard, "Variation in Dual Citizenship Policies in the Countries of the EU". *International Migration Review*, 39(3), 2005, 699.

šalies įstatymo nuostatų. Lietuvos Konstitucijoje griežtai nustatyta, kad, išskyrus įstatyme numatytus pavienius atvejus, niekas negali tuo pat metu būti Lietuvos ir kitos valstybės piliečiu.¹¹⁸ Taigi pataisos, leidžiančios dvigubai pilietybei tapti ne itin reta išimtimi, bet paplitusiu reiškiniu, neturi jokių šansų teisiškai įsigalioti.

Visgi 2008 metų birželį Seimas priėmė liberalesnį pilietybės įstatymą, kuriame garantuota galimybė užsienyje gimusiems Lietuvos išeivių vaikams, Europos Sąjungos arba NATO valstybių pilietybę įgyjantiems lietuviams teisėtai turėti du pasus. 2010 metais taip pat mėginta įteisinti platesnę dvigubos pilietybės reglamentavimo koncepciją, papildant ją naujais pasiūlymais – dvigubą pilietybę leidžiant ne tik iki Nepriklausomybės atkūrimo 1990-ųjų kovo 11-osios, bet ir po šios datos išvykusiems lietuviams su sąlyga, kad jie yra ES arba NATO valstybių narių piliečiai. Nepaisant daugumos gyventojų ir išeivių pritarimo, abu Seimo priimti įstatymai vetuoti dėl neatitikimo Konstitucijai bei netoleruotinos Lietuvos išeivių diskriminacijos atsiradimo. Diskusijos netyla ir 2013-aisiais – siūloma kartu su 2014 metais vyksiančiais prezidento rinkimais referendumu atsiklausti tautos nuomonės šiuo klausimu.

Pažymėtina, kad Lietuvoje nėra vienareikšmiško sutarimo, kaip reikėtų spręsti susidariusią situaciją. Visų pirma, nesutariama dėl referendumo rengimo perspektyvų. Taip pat neaišku, kokia turėtų būti dvigubos pilietybės reglamentavimo formuluotė, tačiau 2010-ųjų reformos nesėkmė parodė, kad vienintelis sprendimo kelias šiomis dienomis yra referendumas.¹¹⁹ Taigi, pasitelkus Nicolaos Zahariadžio srovių teorinį modelį, norima giliau išanalizuoti būtent 2010 metų įstatymo reformos eigą. Kaip dvigubos pilietybės įteisinimas tapo viena esminių Lietuvos politinio gyvenimo problemų? Kodėl buvo priimtos konkretūs pataisų punktai? Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, išskiriamos trys srovės: problemos, politika ir sprendimai. Daroma prielaida, kad, Lietuvos atveju, 2010 metais susidarė palankiausias sąlygos suvienyti sroves bei priimti įstatymo pataisas. Kadangi norimo įstatymo įteisinti vis dėlto

¹¹⁸ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Vilnius: Briedis, 2011, 7.

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, „Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų pilietybės klausimais nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*, 2013, 28–1333.

nepavyko, atsižvelgiama į srovių suvienijimo procese atsiradusias spragas. Galiausiai, įvertinama šio precedento įtaka 2013 metais iš naujo vykstančioms diskusijoms, kurios, tikėtina, reikšmingai reformuos esamus įstatymus.

2.1. Problemų srovė

Dvigubos pilietybės klausimas jau kelerius metus neduoda ramybės Lietuvos politikams. Nors ši idėja turi savo šalininkų ir priešininkų visame pasaulyje, akivaizdu, kad debatai dėl liberalesnės pilietybių atsiradimo tvarkos Lietuvoje yra įsisenėjusi problema, reikalaujanti sprendimo. Įvairūs globalizacijos proceso keliami socialiniai, vertybiniai bei technologiniai XXI amžiaus pokyčiai prisideda prie kintančio visuomenės pasaulėvaizdžio. Dėl šių priežasčių, kiekviena valstybė, atsižvelgdama į aktualijas, yra priversta adaptuotis prie naujų sąlygų. Kyla klausimas – kodėl dviguba pilietybė tapo viena svarbiausių Lietuvos vidaus politikos problemų?

Anot N. Zahariadžio, problema atsiranda ir sulaukia dėmesio kintant nusistovėjusiai visuomenės tvarkai.¹²⁰ Kitaip sakant, valstybė susiduria su krizine situacija, kurios pasekmės liečia didžiąją dalį gyventojų. Gilinantis į Lietuvos vidaus peripetijas, ši apibrėžimą bene tiksliausiai atitinka viena skaudžiausių šalies bėdų – emigracija. Statistiniai tyrimai liudija apie sparčiai mažėjantį gyventojų skaičių: Lietuvos statistikos departamento duomenimis, nuolatinis gyventojų skaičius vien per pastarąjį dešimtmetį sumažėjo nuo daugiau kaip 3 milijonų 400 tūkstančių iki 3 milijonų 3 tūkstančių žmonių.

¹²⁰ Zahariadis, "Multiple Streams Framework: Structure, Limitations, Prospects", in ed. Paul A. Sabatier, *Theories of the Policy Process*, Boulder, Oxford: Westview Press, 70–72. Lietuvos Statistikos Departamentas, <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010202&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=21945&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12>> [Žiūrėta 2013 05 27].

European Commission, "Demography Report 2010: Older, more numerous and diverse Europeans". *Eurostat*, 2011, 138–139. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KE-ET-10-001/EN/KE-ET-10-001-EN.PDF> [Žiūrėta 2013 05 27].

Žilvinas Martinaitis, Dovilė Žvalionytė, „Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtume žinoti?“ *Politologija*, 3(47), 2007, 113.

Negana to, Eurostato duomenimis, pagal gyventojų skaičiaus mažėjimą Europoje „pirmaujanti“ Lietuva ir ateityje turėtų užimti „lyderiaujančias“ pozicijas.

Emigracija reikšmingai atsiliepia Lietuvos vidaus politikai. Jau kurį laiką emigracija laikoma bene didžiausia nekarinio pobūdžio grėsme šalies istorijoje – kyla pavojus demografiniai plėtrai, ekonomikos augimui ir kultūrinio savitumo išsaugojimui. Be to, vis didesniai Lietuvos piliečių skaičiui išvykstant ir įsikuriant kitose valstybėse, atsiranda būtinybė palaikyti ryšius su išeivių bendruomenėmis. Nors dažniausiai tikimasi, kad gyventojai išvyksta neilgam laikotarpiui, neretai laikina migracija virsta ilgalaikė. Galiausiai, emigravus pamažu prarandamas tautinis tapatumas bei ryšys su valstybe. Nemažai daliai išvykusiųjų įgijus kitos šalies pilietybę, pagal dabar galiojančius įstatymus, prarandama Lietuvos pilietybė. Statistika liudija, kad Lietuva kiekvienais metais tokiu būdu praranda virš pusės tūkstančio savo piliečių.¹²¹

Neabejotinai gyventojų emigracija yra viena esminių Lietuvos vidaus politikos problemų. Augant emigracijos mastams, pastebimai blogėja demografinė situacija, ekonominė, socialinė bei kultūrinė padėtis. Kartu nuosekliai stiprėja gyventojų nepasitikėjimas politikais, nepasitenkinimas jų veikla ir iš esmės visa politinė sistema. Drastiškai mažėjant gyventojų skaičiui, o išeiviams netenkant Lietuvos pilietybės, visuomenėje suvokiama nauja grėsme Lietuvos valstybei – baiminamasi dėl tautiškumo bei valstybingumo išlikimo ateityje. Atsižvelgus į šias priežastis, keičiasi požiūris į dvigubą pilietybę. Vis dažniau ji suprantama kaip ryšio su tautiečiais išsaugojimui bei gyventojų skaičiaus mažėjimo problemų sprendimui reikalinga priemonė. Daugiau nei pusei Lietuvos gyventojų apklausose pritaria dvigubos pilietybės įteisinimui,¹²² politikai yra priversti reaguoti į susiklosčiusią situaciją bei įtraukti pilietybės klausimą į savo darbotvarkę.

¹²¹ Migracijos Departamentas, „Lietuvos Respublikos pilietybė: naujas įstatymas keičia tendencijas“. 2012 <<http://www.migracija.lt/index.php?-1744137790>> [Žiūrėta 2013 05 28].

¹²² Baltic News Service, „Daugiau kaip pusė lietuvių pritaria dvigubai pilietybei“. *Lžinios*, 2013. <<http://lzinios.lt/lzinios/lietuvoje/daugiau-kaip-puse-lietuviu-pritaria-dvigubai-pilietybei/155722>> [Žiūrėta 2013 05 28].

2.2. Politikos srovė

Politikos srovė, kaip jau minėta teorinėje dalyje, susideda iš trijų elementų: nacionalinės nuotaikos, interesų grupių veiklos efektyvumo bei administracinės ir įstatymų leidžiamosios valdžių kaitos. Siekiant išsiginčyti į pilietybės įstatymų priėmimų metu vyravusias tendencijas, toliau apžvelgiama 2010 ir 2012 metų situacija Lietuvoje. Kartu mėginama palyginti tuometes sąlygas su esamomis 2013-aisiais. Visgi didžiausias dėmesys telkiamas ties politinėmis partijomis bei nacionalinėmis nuotaikomis, kadangi šių veiksmų kombinacija N. Zahariadžio srovių teorijoje laikoma bene svariausia sąlyga problemos įtraukimui į politinę darbotvarkę.¹²³

Kalbant apie nacionalines nuotaikas, pastebimas pastovus gyventojų pritarimas liberalesnės dvigubos pilietybės atsiradimo tvarkos galimybei. Nors viešoji nuomonė įvairiais klausimais dažnai kinta, paprašyti įvertinti, ar pritaria dvigubai pilietybei, dauguma apklaustųjų jau kelerius metus iš eilės neprieštarauja jos įteisinimui.^{124,125} Palankiausiai dvigubą pilietybę apibūdina jaunimas bei respondentai iki 30 metų, prieš tokią pilietybę dažniausiai pasisako vyresnio amžiaus visuomenės dalis. Kita svarbi tendencija, pastebima gyventojų apklausose, yra požiūris į pačią emigraciją. Pažymėtina, kad respondentai gan palankiai žiūri į galimybes emigruoti – kaip rodo 2011 metų apklausos duomenys, ketvirtadalis lietuvių norėtų išvykti iš Lietuvos.¹²⁶ Minėtoje apklausoje taip pat akivaizdus gyventojų asmeninis susidūrimas su emigracijos problema. Maždaug 80-ties procentų apklaustųjų artimieji jau yra emigravę iš Lietuvos.¹²⁷ Galima teigti, kad Lietuvos visuomenė yra susipažinusi su migracijos keliamais iššūkiais, suvokia esamos padėties rimtumą ir tikisi pokyčių šalies vykdomoje politikoje.

¹²³ Zahariadis, 73.

¹²⁴ Spinter tyrimai, 2009. <<http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menutop/9/home/publish/MTA3Ozk7OzA=>> [Žiūrėta 2013 05 30].

¹²⁵ Baltic News Service, „Daugiau kaip pusė lietuvių pritaria dvigubai pilietybei“. *Lžinios*, 2013. <<http://lzinios.lt/lzinios/lietuvoje/daugiau-kaip-puse-lietuviu-pritaria-dvigubai-pilietybei/155722>> [Žiūrėta 2013 05 28].

¹²⁶ Spinter tyrimai, 2011. <<http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menutop/9/home/publish/MjUxOzk7OzA=>> [Žiūrėta 2013 05 30].

¹²⁷ Ten pat.

Užsienyje gyvenantys lietuviai be abejonės yra visuomenės grupė, aktyviai siekianti liberalesnio dvigubos pilietybės įtvirtinimo. Šiuo metu Pasaulio lietuvių bendruomenę sudaro lietuvių bendrijos, registruotos 41 pasaulio šalyje. Asmeniškai susiduriantys su esamų pilietybės įstatymų trūkumais, išeiviai tebesijaučia Lietuvos visuomenės nariais – noras dalyvauti valstybės gyvenime, balsuoti rinkimuose ir apskritai jaustis visaverčiais Lietuvos piliečiais yra esminiai išeivijoje keliami tikslai. Dėl šių priežasčių, Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija aktyviai dalyvauja visų su pilietybės įstatymu susijusių idėjų svarstymuose. Prieš 2008 bei 2012 metų Seimo rinkimus išeivijos atstovų išsakytos pozicijos politinėms šalies partijoms demonstruoja aktyvų Pasaulio lietuvių susidomėjimą Lietuvos viduje vykstančiais procesais. Svarstant liberaliau pilietybę reglamentuojančius teisės aktų projektus, užsienio lietuviai visada viešai reiškia savo palaikymą. Taigi Pasaulio lietuviams dviguba pilietybė yra siekiamybė, o juos vienijančios bendruomenės pagrįstai gali būti laikomos interesų grupėmis.

Trečioji politikos srovės sudedamoji dalis – valdžių kaita. Būtina pažymėti, kad po rinkimų, keičiantis svarbias pareigas užimantiems politikams, susiformuoja palankesnės sąlygos reformų priėmimui. Skirtingomis ideologijomis besivadovaujantys politikai arba partijos irgi gali būti suinteresuotos tam tikrų sprendimų priėmimu. Kadangi prieš rinkimus pagrindinės Lietuvos politinės partijos bei politikai dažnai akcentuoja dvigubos pilietybės įteisinimo būtinybę, atsiranda daugiau erdvės valdantiejiems imtis reformų ir priimti rinkiminiais pažadais bei vertybėmis paremtas pataisas.

2010 metais Seimui svarstant ir priimant pilietybės įstatymo pataisas, svarbiausias vaidmuo politiniame šalies gyvenime teko 2008 metų Seimo rinkimus laimėjusiai Tėvynės Sąjungai-Lietuvos Krikščionims Demokratams. Nepaisant to, kad dešiniųjų pažiūrų partijos dažniausiai nėra linkusios pritarti dvigubų pilietybių atsiradimui,¹²⁸ Tėvynės Sąjunga tiek 2008, tiek 2010 metais, teikiant pilietybės įstatymo pataisas, siūlė įteisinti dvigubą pilietybę, tačiau tik tam tikrais atvejais. Tuomet kalbėta apie galimybes suteikti platesnes sąlygas

¹²⁸ Thomas Faist (ed.), *Dual Citizenship in Europe – from Nationhood to Societal Integration*. 2007, Bodmin, 104.

Lietuvos piliečiams vienu metu įgyti Europos Sąjungos ir Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos valstybių narių pilietybes. Paprastesnė pilietybės suteikimo tvarka kitų valstybių piliečiams vertinta neigiamai. Visgi šiuo klausimu susikaldžiusiai valdančiajai daugumai nepavyko įveikti Respublikos Prezidentės veto. Gražindama Seimui pakartotinai svarstyti Seimo priimtą pilietybės įstatymą, Dalia Grybauskaitė pažymėjo, kad didžioji dalis priimto pilietybės įstatymo nuostatų yra sveikintinos, tačiau prieštaraujančios Lietuvos Konstitucijai.

Tuo tarpu 2012 metų Seimo rinkimuose daugiausiai balsų surinkusi Lietuvos Socialdemokratų partija taip pat pasisako už dvigubos pilietybės sukūrimą įteisinančias įstatymų pataisas. Užsienio valstybių praktika rodo, jog pilietybę reglamentuojančių teisės aktų reformos dažniausiai įvyksta esant stiprioms kairiųjų pažiūrų partijoms valdžioje.¹²⁹ Išties, pasikeitus vyriausybės ir Seimo sudėtimis, imtasi konkrečių veiksmų – 2013 metų balandį pritarta siūlymui kartu su 2014 metais vyksiančiais prezidento rinkimais surengti referendumą dėl dvigubos pilietybės. Nors vis dar nėra sutarimo dėl pataisų formuluotės pobūdžio, akivaizdu, kad naujoji valdančioji dauguma yra vieningesnė dvigubos pilietybės klausimu. Po įvairių diskusijų galutinai įsitikinta referendumo rengimo būtinumu, tad galima tikėtis esminių pokyčių pilietybės įstatymų priėmimo.

Valdžių kaita Lietuvoje liečia ir prezidento instituciją. 2004 metais antrą kartą išrinkus prezidentu Valdą Adamkų, ilgą laiką pagrįstai tikėtasi pokyčių dvigubos pilietybės įteisinčių teisės aktų priėmimo procese. Nepavykus pasiekti apčiuopiamų rezultatų, panašaus pasitikėjimo ir paramos sulaukė Dalia Grybauskaitė. Abu prezidentai savo prezidentavimo laikotarpiais yra ne kartą akcentavę savo paramą plačiam dvigubos pilietybės taikymo įvedimui, neatmetant ir referendumo idėjos. Vis dėlto, esamos Konstitucijos nuostatos apriboja šalies prezidentų veiksmų laisvę, tad iš esmės visos Seimo siūlytos liberalesnės pataisos yra vetuojamos.

Apibendrinant politikos srovės pagrindinius bruožus, įvairios gyventojų apklausos ir aukščiausius postus užimančių valdžios pareigūnų pasisakymai demonstruoja palankumą dvigubos pilietybės atsiradimui. Kartu svarbu

¹²⁹ Christian Joppke, "Citizenship between De- and Re- ethnicization". Russell Sage Foundation, 2003, 7.

atkreipti dėmesį į valdžių kaitos svarbą. Akivaizdu, jog kairiosios politinės jėgos yra vieningesnės svarstant su dvigubos pilietybės problematika susijusius klausimus, tačiau siekiant efektyviau reaguoti į visuomenei aktualią problemą, turi būti greičiau išspręsti tebesitęsiantys debatai dėl pačių pataisų formuluotės.

2.3. Sprendimų (policies) srovė

Sprendimų srovė tiriamu Lietuvos atveju yra ganėtinai komplikauta. Kaip jau minėta anksčiau, šioje srovėje yra įtraukiami visi su problemos sprendimu susiję pasiūlymai. Tiksliau tariant, prieš priimant konkretų sprendimą, pirmaisiai išanalizuojamos esminės idėjos. Diskusijų metu dalyvauja teisininkai, akademikai, tyrėjai, keliantys svarbius reikalavimus: idėjos privalo būti racionalios, finansiškai įgyvendinamos bei vertybiškai priimtinos. Neatitikus minėtų kriterijų, pasiūlymus sudėtinga įgyvendinti, jie yra reformuojami arba ieškoma naujų alternatyvų.

Įvertinant situaciją Lietuvoje, akivaizdu, kad ši srovė yra pati problematiškiausia siekiant dvigubos pilietybės sukūrimo. Visų pirma, nėra vieningos nuomonės, ar išvis reikia turėti liberalesnius teisinius aktus. Teisės specialistai baiminasi, kad įteisinus dvigubas pilietybes tektų keisti Konstituciją ir leisti kitos valstybės piliečiams tapti parlamentarais ar netgi prezidentais.¹³⁰ Taip pat kvestionuojamos pilietybės pamatinės prielaidos. Pabrėžiama, kad pilietybės turėjimas yra prielaida asmeniui turėti visas teises ir laisves, įtvirtintas šalies Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose, tačiau tuo pat metu tokiam asmeniui atitenka ir konkrečios pareigos valstybei, kurios suponuoja valstybės teisę reikalauti, kad šios pareigos būtų vykdomos.¹³¹ Galiausiai, nuolat ginčijamasi dėl šios idėjos vertybinio priimtimumo – daliai žmonių pilietybė yra absoliuti vertybė, kurios išplėtimas sumenkina jos vertę.¹³²

¹³⁰ Andrius Sytas, „Teisininkas: jei leisime dvigubą pilietybę, 70 proc. Lietuvos piliečių bus „dvigubi““. Alfa.lt, 2010. <http://www.alfa.lt/straipsnis/10315014/?Teisininkas..jei.leisime.dviguba.pilietybe..70.proc..Lietuvos.pilieciu.bus.dvigubi=2010-02-11_19-02> [Žiūrėta 2013 05 30].

¹³¹ Vytautas Sinkevičius, „Pilietybės samprata“. *Teisė*, 2001, 39, 109.

¹³² Mečislovas Zasčiurinskas, „Lietuvos pilietybė – ne bulvių maišas“. 2010. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=618&p_d=99834&p_k=1> [Žiūrėta 2013 05 30].

Nepaisant vertybinių prieštaravimų, galima teigti, kad techninio įgyvendinamumo problema yra iš dalies pagrįsta. Neaišku, kaip reiktų derinti dvigubą pilietybę turinčių asmenų teises ir pareigas valstybei. Vis dėlto, Lietuva nėra vienintelė šalis, susidurianti su pilietybių liberalizavimo klausimais. Kaimyninių valstybių patirtis įrodo idėjų įgyvendinamumą – dvigubo lojalumo išvengiama reguliuojant piliečio teisių naudojimąsi toje šalyje, kur tuo metu gyvena asmuo.¹³³ Kalbant apie saugumą, asmenys, turintys daugiau nei vieną pilietybę, karo tarnybos prievolę vykdo tik vienoje šių valstybių, pageidaujant, kad atliktų toje, kurios teritorijoje nuolatos gyvena.¹³⁴ Kita vertus, ne veltui baiminamasi dėl referendumo surengimo nesėkmės. Turint galvoje Lietuvos piliečių pasyvumą Prezidento, o ypač Seimo ir savivaldos, rinkimų metu, abejojama, ar įmanoma referendumo keliu reformuoti esamus pilietybės įstatymus.

Apibendrinant, akivaizdi spraga politinių sprendimų sravyje. Vieningos nuomonės dėl pamatinių vertybių stoka ir paties siūlymo įgyvendinamumo sudėtingumas atsiliepia dvigubos pilietybės sukūrimo idėjos slopinimui. Vis dėlto, galima kelti prielaidą, kad svarbiausia kliūtis dvigubų pilietybių liberalizavimui iki pat šių dienų tebėra praktinis idėjos įgyvendinimas, pradedant referendumo rengimu, baigiant teisiniu dvigubos pilietybės suteikiamų teisių bei pareigų reguliavimu.

IŠVADOS

Lietuva, taikanti bene griežčiausius pilietybės įstatymus visoje Europoje, XXI amžiuje susidūrė su nepageidaujamais tokios politikos rezultatais. Lietuvos piliečių gretos mažta, nepasitenkinimą tokia politika reiškia įvairios interesų grupės, jaučiamas Europos Sąjungos spaudimas persvarstyti šiuo metu galiojančias nuostatas.

Pandemija vadinama lietuvių emigracija, ypač Lietuvai tapus ES nare, lėmė didelius pokyčius pačios valstybės viduje. Tiek valstybės politikai, tiek plačioji visuomenė tokius emigracijos mastus suvokia kaip vieną esminių

¹³³ Faist, 10–11.

¹³⁴ Europos Taryba, *Europos konvencija dėl pilietybės*. 1997. <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm>> [Žiūrėta 2013 05 30].

Lietuvos problemų. Galima teigti, jog tai yra bene stipriausias akstinas, nulemiantis tinkamos problemų srovės susidarymą mūsų šalyje. 2008 metais į valdžią atėjus TS-LKD, antroji, politikos srovė taip pat prisidėjo prie politinių sprendimo lango susidarymo. Nepaisant prieštaraujančios partinės ideologijos, valdantieji pasisakė už dvigubos pilietybės liberalizavimą. Tuo tarpu visuomenės nuomonė šiuo klausimu atitiko minėtas politikų nuotaikas. Vis dėlto, 2010 metais, bandant praktiškai spręsti susidariusią probleminę situaciją, tuometiniam Lietuvos Respublikos Seimui nepavyko įveikti Prezidentės veto ir priimti su pilietybės įstatymu susijusias pataisas. Pagrindine to priežastimi galima laikyti valdančiosios daugumos pasirinktą neteisingą dvigubos pilietybės liberalizacijos taikymo būdą.

Dar 2006 metais Lietuvos Konstitucinis Teismas išaiškino, jog dvigubos pilietybės atvejai Lietuvoje gali būti tik reta išimtimi. Tuometinio Seimo priimtas dvigubos pilietybės įstatymo pataisas paskelbtos antikonstituciškomis.¹³⁵ Dėl šios priežasties, vienintelė galimybė praplėsti dvigubos pilietybės suteikimo taisyklės Lietuvoje yra Konstitucijos nuostatų keitimas. Kadangi 12 straipsnis dėl dvigubos pilietybės Lietuvos Konstitucijoje įrašytas 1 skirsnyje, jam pakeisti būtinas referendumas. Penkioliktoji Vyriausybė, neatsižvelgusi į pastarąsias Konstitucinio Teismo išvadas, dar kartelį ėmėsi iniciatyvos – dvigubos pilietybės klausimą mėginta išspręsti naujomis įstatymo pataisomis. Tai rodo, jog politikos formuotojai tinkamai neįvertino politikos verslininkų (*entrepreneurs*) darbo (šiuo atveju, Konstitucinio Teismo). Aiškinant 2010 metais susiklosčiusią situaciją daugialypių srovių modelio aspektu, prieinama prie išvados, jog dvigubos pilietybės klausimui išnarplioti pasirinktas netinkamas būdas (įstatymo pataisos). Dėl šios priežasties, sprendimų srovė nesusijungė su atsiradusiomis politikos ir problemos srovėmis ir tinkamas problemų sprendimo langas neatsivėrė.

Žvelgiant į šių dienų situaciją ir lyginant ją su 2010 metais, išskiriami keli esminiai skirtumai. Visų pirma, nors problemų srovė reikšmingai nepakito,

¹³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl teisės aktų, reguliuojančių Lietuvos Respublikos pilietybės santykius, nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai.“ <<http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n061113.htm>> [Žiūrėta 2013 06 01].

2012 metų rudenį, išrinkus naują Seimą, pati dvigubos pilietybės problema susilaukė didesnio politikų dėmesio. To pasekoje, problema plačiau eskaluota žiniasklaidos priemonėse, o problemų srovė pastebimai sustiprėjo. Antra, į valdžią atėjus kairiosioms jėgoms, juntamas politikos srovės suintensyvėjimas – būtent socialdemokratų idėjinės nuostatos laikomos palankiausiomis dvigubos pilietybės įteisinimui. Trečia, Seime galiausiai suvokta, jog pilietybės įstatymo liberalizavimas gali įvykti tik surengus visuotinį referendumą šiam klausimui išspręsti. Tai rodo, jog visos reikalingos srovės politikos sprendimų langui susidaryti šiai dienai yra susijungusios.

Remiantis daugialypių srovių modeliu, darytina prielaida, jog 2014 metais referendumas dvigubos pilietybės klausimui spręsti turėtų įvykti. Taip pat pažymėtina, jog pasirinkta teorija išsamiai paaiškino empirinį, 2010 metų bandymo liberalizuoti pilietybės įstatymą, atvejį. Dėl šios priežasties atlikta atvejo studija yra teoriją patvirtinantis tyrimas.

DR. VYTAUTO KUOKŠČIO KOMENTARAS:

Pagrindinis šio darbo privalumas – tai teorinio srovių modelio išskaidymas iki tam tikrų priežastinių ryšių, kuriais remiantis yra aptariamas empirinis atvejis. Nors ir dažnai taikomas politikos analizėje, srovių modelis kelia iššūkių autoriams, kadangi jis sunkiai „pasiduoda“ priežastinei analizei. Sveikintina, kad autorės tai bando daryti. Be to, pateikiamos tam tikras prognozės. Ar šios prognozės pasitvirtina yra jau kitas klausimas, tačiau būtent falsifikuojamų prognozių kėlimas yra patikimas būdas tikrinti teorinių prieigų ir modelių tinkamumą.

JAMESAS MADISONAS APIE FRAKCIONIZMĄ (Demokratijos teorijos)

VYTENIS ČIPINYS

ĮVADAS

Šiandienos pasaulyje demokratija yra neabejotinai labiausiai paplitusi politinė santvarka. Ji yra savotiškai gero režimo matmuo pagal kurį apsprendžiama valstybių režimų vieta gėrio – blogio skalėje. Tačiau gyvenant demokratijos klestėjimo laikotarpiu dažnai pamirštama atlikti istorinę refleksiją ir pabandyti išsiaiškinti jos padėtį kitais istoriniais laikotarpiais. Manau, kad trumpiausiai, o kartu ir taikliausiai ją apibūdina prof. Vytautas Radžvilas, pasakydamas, kad demokratija tėra du trumpi etapai politinėje žmonijos raidoje. Šie etapai, be abejo, yra demokratijos gimimas senovės Atėnuose ir sugrįžimas į modernią nacionalinę valstybę. Sugrįžta buvo su tuo pačiu vardu, tačiau jau su visai kitokiu turiniu, kurio esminis skirtumas – perėjimas prie atstovaujamosios demokratijos.

Demokratijos teorijai ir praktikai yra svarbūs trijų jos tipų šalininkai. Tie, kurie pasisako už demokratiją teoriškai, tie, kurie įgyvendina ją praktiškai ir savo veikloje sugebantis derinti šiuos dėmenis. Vienas tokių yra R. Dahlis, kurio atlikta analizė davė pradžią eilei demokratijos studijų ir praktinio jos funkcionavimo vertinimų. Tačiau žvelgiant į demokratinės minties istoriją Dahlis vertas šiek tiek tokios kritikos. Knygoje „Demokratija ir jos kritikai“ Dahlis teigia, kad J. Stiuartas Milis savo veikale „Svarstymai apie atstovaujamąją valdžią“, parašytame 1861m. atmetė teiginį, kad „savivalda būtinai reikalauja nedidelio junginio“,¹³⁶ taip sugriaudamas daugiau nei du tūkstančius metų egzistavusį supratimą apie demokratiją.

Tačiau tiek demokratijos minties teorijoje, tiek praktikoje (o tas daug svarbiau) jau ir anksčiau galima fiksuoti lūžinį momentą transformavusį

¹³⁶ Robert Dahl, *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Amžius, 1994, 286–287.

demokratinio mąstymo išeities taškus ir padariusį jį pritaikomą praktikoje. Tokiu revoliucionieriumi laikytinas Jamesas Madisonas, teoriškai parodęs, kad demokratija gali būti sėkmingai įgyvendinama ir didesniame darinyje nei miestas – valstybė. Teorinės jo analizės išvados buvo pritaikytos JAV konstitucijoje ir sąlygoje jau daugiau nei du amžius trunkantį Amerikos demokratijos funkcionavimą.

Šiuo rašto darbu bus bandoma atskleisti Madisono mąstymo prielaidas bei nuosekliai parodyti jo mąstymo logiką kuriant Amerikos valdymo modelį. Daugiausia dėmesio bus skiriama frakcijų problemos nagrinėjimui, kurios sprendimas ir buvo ašinis momentas atvėręs kelią Madisono išvadoms.

1. MADISONO IŠEITIES TAŠKAI

Madisonas buvo galima sakyti 3 politinių tradicijų įkūnytojas, kurių mintys yra jo atskaitos taškai.¹³⁷ Jis pasisakė, kad politika yra grindžiama paprasčiausiu savanaudiškumu (Hobsas). Individo laisvė ir privati nuosavybė privalo būti apsaugotos (Lokas), o kaip vieną iš priemonių išvengti individo laisvių pažeidinėjimų jis matė Monteskjė skelbtame valdžių padalijimo principu.¹³⁸

Nors ir žvelgdamas ne taip radikalai pesimistiškai, tačiau iš esmės jis rėmėsi hobsiškomis prielaidomis apie žmogaus prigimtį. Skirtingos nuomonės, ginčai, pažiūrų susidūrimai, interesų konfliktai ir nuolat besiformuojančios frakcijos yra neišvengiami realios politikos ir socialinio gyvenimo atspindžiai. Taip yra todėl, nes jie pasėti žmogaus prigimtyje.¹³⁹ Pranašumo, galios ir pelno siekimas yra būtini žmogaus būvio elementai. Būtent dėl to žmonių bendruomenės nuolat skaldėsi, būdavo susipriešinusios ir sunkiai bendradarbiaudavo siekdamos bendro gėrio ar netgi bendro tikslo. Jį dar buvo galima pasiekti riboto dydžio antikos ar viduramžių miestuose, tačiau modernių valstybių dydis lėmė, kad per daug skirtingus interesus turintys

¹³⁷ David Held, *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002, 111.

¹³⁸ Ten pat, 111.

¹³⁹ James Madison, "Federalist #10", *The Federalist Papers by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay* (sud.), Garry Willis. New York: Bantam Books, 1982, 44.

žmonės turi gyventi to paties politinio režimo sąlygomis. Panašius interesus turintys piliečiai jungiasi į frakcijas.

Frakcija Madisonas vadino tam tikrą piliečių skaičių – nesvarbu, sudarančių daugumą ar mažumą – kuriuos vienija ir skatina veikti bendras impulsas, aistra, arba interesas, prieštaraujantys kitų piliečių teisėms arba interesams.¹⁴⁰ Kitas, šalia žmogaus prigimties esantis, frakcijų kūrimosi šaltinis yra nevienodas nuosavybės pasiskirstymas.¹⁴¹ Turintys ją ir neturintys visada formuodavo skirtingas interesų grupes. Po mažiau nei amžiaus Marxas, susidūręs su privačios nuosavybės keliamomis visuomeninėmis problemomis pasakys, kad reikia panaikinti pačią problemų priežastį – privačią nuosavybę. Tačiau Madisono sprendimas identiškos loginės problemos atveju buvo visai kitoks. Jo supratimu pašalinti frakcijų neįmanoma, nes tam reikėtų pašalinti jų prielaidą – laisvę.

Laisvę Madisonas suprato liberaliai, kitaip tariant lokiškai. Jis manė, kad individai turi turėti galimybes apsaugoti savo interesus tiek nuo savanau-diškų valstybės ar kitų individų veiksmų.¹⁴² Kitaip tariant, frakcijų veikla yra suaugusi su laisve ir egzistuojant laisvei frakcijos kaip politikai svarbūs dariniai irgi išlieka. Suprasdamas, kad jo tekstas tuo pat metu atlieka ir viešųjų ryšių paskirtį Madisonas nesidrovėjo akcentuoti šio aspekto kalbėdamas metaforomis esą laisvės poveikis frakcijai yra kaip oro ugniai.¹⁴³ Taigi nesant galimybės panaikinti frakcijų Madisonas siūlo kitą alternatyvą – jas, o tiksliau jų sukeltus padarinius, reikia kontroliuoti. Labiausiai pavojinga yra frakcija, kuri piliečiams sugeba primesti savo valią ir nėra labai svarbu ar ji sudaro daugumą ar mažumą. Tokiu atveju pavojuje atsiduria viešosios gėrybės ir kitų piliečių teisės. Apsaugoti viešąsias gėrybes ir privačias teises nuo tokios frakcijos ir tuo pat metu išlaikyti dvasią ir formą žmonių vyriausybės (*popular government*) yra didžiulis siekinys.¹⁴⁴

Tačiau kaip tai padaryti? Ypač padarius prielaidą, jog piliečiai yra impulsyvūs ir valdomi aistros. Tai reiškia, jog jie traktuojami kaip nepastovūs,

¹⁴⁰ Held, 113.

¹⁴¹ Madison, 44.

¹⁴² Held, 110.

¹⁴³ Madison, 43.

¹⁴⁴ Ten pat, 45.

todėl trumparegiai individai. Jie nesugeba įžvelgti tikrosios politikos esmės ir vaikosi trumpalaikių malonumų užuot mėginę suprasti tai, kas jiems naudinga ilgajame laikotarpyje. Dėl trumparegiškumo ir nesugebėjimo suvokti tikrosios dalykų esmės individai elgiasi konfliktiškai. Todėl politikai labiau būdinga priešprieša, o ne kooperacija ar bendradarbiavimas. Tai reiškia, jog politikoje veikiama akiai, kas ją potencialiai daro lokiškosios žmogaus laisvės atžvilgiu destruktvyvia veikla. Taigi, klausimas išlieka: kaip apsaugoti lokišką individo laisvę nuo hobiškos jo ir kitų prigimtios?

Madisonui į šį klausimą padeda atsakyti Monteskjė, tačiau mano supratimu jo siūloma išeitis tik pagalbinė, veikiau tik padedanti sustiprinti paties Madisono formuluotą laisvės apgynimo būdą. Tad šis argumentas bus aptartas vėliau. Pirmiausia reikėtų koncentruotis į esminę problemos sprendimo dalį – didelę respubliką. Svarbus posūkis čia yra tas, kas apsaugoti piliečių teises arba paprasčiausiai užkirsti kelią tironijai geriausiai gali ne miestas – valstybė kur valdo patys piliečiai, o didelį geografinį plotą užimanti ir daug gyventojų turinti valstybė.

2. IDEALIZUOTOS DEMOKRATIJOS KRITIKA

Šioje vietoje svarbu padaryti skirtį tarp dviejų Madisonui svarbių sąvokų – demokratijos ir respublikos. Grynąją demokratiją Madisonas suprato kaip mažą politinį darinį, kai yra įmanoma susirinkti į vieną vietą ir kartu spręsti bendruosius klausimus. Tačiau nuosekliai sekant jo linija tampa akivaizdu, kad tokia valdymo forma yra pražūtinga. Vadovaudamasis švietimo kategorijomis Madisonas supranta, jog žmonių, kad ir gyvenančių mieste – valstybėje interesai yra skirtingi. Žmonės yra nevienodi savo sugebėjimais daryti įtaką, kas tiesiogiai siejasi su disponuojama galia. Mieste – valstybėje bendraujama ir susitariama visada tiesiogiai ir „niekas negali kontroliuoti paskatų paaukoti silpnėsnei šalį ar tiesiog nepatinkantį asmenį“¹⁴⁵. Čia galima prisiminti ir Atėnų ostrachizmą, kuris gali būti suprastas kaip bandymas apginti demokratinę santvarką, tačiau lygiai taip pat ir kaip palanki institucinė terpė susitvarkyti

¹⁴⁵ Ten pat, 46.

su mąstančiais ne taip kaip reikia. Madisono skepticizmą idealizuotų demokratijų atžvilgiu lemia tai, kad jos nesiūlo jokių būdų kaip būtų galima išvengti frakcijų keliamų blogybių, kurios čia ypač aiškios. Mažos savo apimtimi tokio tipo demokratijos yra palanki terpė susiformuoti galingai frakcijai, kuriai rasti alternatyvų galios centrą (atsvarą) bus labai sunku.¹⁴⁶ Todėl tokios demokratijos savybė slepia oligarchines tendencijas. Tokio mąstymo pagrįstumą patvirtina istorija, nes tiek Atėnų demokratija, tiek viduramžiški bandymai ją atkartoti, nors ir buvo sėkmingi, bet labai riboti laike ir galiausiai žlugdavo.

Madisonas būdamas tikru apšvietos intelektualu matė, kad daugybė iki tol egzistavusių supratimų apie socialinį ir politinį pasaulį keičiasi, tačiau, kaip parodė Ruso demokratijos įsivaizdavimas, demokratinė minties naujovės priima sunkiai. Praktikoje jie pasireiškia dar rečiau (tiesą sakant, beveik niekada). Todėl Madisonas pabandė utopizmo dvelksmą numaldyti savo realistine perspektyva pasiūlydamas alternatyvų variantą – respubliką.

3. REALISTINĖ RESPUBLIKA

Respublika yra politinis saviorganizacijos būdas visų pirma pasižymintis atstovavimo elementu. Būtent atstovavimo mechanizmas įgalina respubliką apimti didžiules teritorijas ir gyventojų kiekį. Jau 1787 m. JAV turėjo 4 mln. gyventojų, tačiau kai kurie konstitucinio konvento dalyviai svarstė, kad JAV vieną dieną gali viršyti ir 100 mln. Ribą, kas galiausiai ir įvyko 1915 m. Kaip dar vieną pavyzdį galima pateikti Indiją, kuri 1950 m. įvedus respublikinį parlamentinį (t. y. atstovaujamąjį) valdymą apėmė 350 mln.¹⁴⁷ Žmonių. Kitaip tariant, įvedus atstovavimo elementą viršutinės lubos žmonių skaičiui praktiškai yra nuimamos. Žinoma, savaime tai nebūtų joks gėris, nes žvelgiant iš idealistinės perspektyvos tiesioginė demokratija daugumai atrodo žymiai patraukliau nei atstovaujamoji – daugumai, bet ne Madisonui. Jo supratimu didelė respublika besivadovaujanti atstovavimo principais yra gebanti išspręsti fundamentalią problemą – frakcijų klausimą.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Ten pat, 46.

¹⁴⁷ Dahl, 290.

¹⁴⁸ Madison, 46.

Didelėje respublikoje elementariai yra daugiau gyventojų, kas lemia didesnę pliuralizmą socialine, politine prasme, platesnę interesų spektrą gyvenamosios vietos ar kitais pagrindais. Tačiau frakcijų konflikto išsprendimas visuomenėje dar nėra pakankama sąlyga Madisono tikslams pasiekti. Kitaip nei demokratijų atveju respublikose sprendimus priimančias organas yra ne visi gyventojai (šiaip piliečiai), o tik jų išrinkti atstovai. Žinoma, susiskaldymas visuomenėje mažina tikimybę, kad tik vienos frakcijos interesai bus atstovaujami, tačiau tai savaime veda prie kito klausimo: kaip padaryti, kad per rinkimus išrinkti atstovai jau būdami valdžioje nesuformuotų frakcijos ir tokiu būdu imtų rūpintis nebe visuomenės, o savo interesais?

Iš pradžių Madisonas bando įrodinėti, jog piliečių išrinkti atstovai bus apsišvietę, patriotiški, mylintys teisingumą bei sugebantys paaukoti savo laikinus ir dažniausiai aistrų nulemtus interesus savo šalies vardan.¹⁴⁹ Tačiau čia reikėtų prisiminti, kad Madisonas pats buvo išsilavinęs žemvaldis, kuriam dirbo daugybė vergų, todėl labai tikėtina, kad jis apibūdindamas idealiojo atstovo savybes šiek tiek suidealizavo save ir per šią prizmę pažiūrėjo į „statistinę“ atstovą. Nenuostabu, kad tokia mintis šiek tiek iškrenta iš bendros Madisono loginės linijos. Labiau madisonišku atrodo argumentas, jog net ir patekus į atstovaujamąją instituciją žmogaus prigimtis nepasikeičia. Jis ir toliau lieka linkęs skaldyti, regzti intrigas ir per tai gauti sau naudos, pasiduodantis prietarams ir yra vedžiojamas savo paties troškimų. Tokia mintis iš esmės reiškia tai, kad didžiulės respublikos visuomenės modelis yra perkeltas į atstovaujamąją instituciją, kuri tampa savotiška mikro visuomene su visomis plačioje visuomenėje kylančiomis problemomis. Tokiu būdu vėl yra grįžtama prie argumentų, kuriais Madisonas atmetė tiesioginę demokratiją. Joje jam nepatiko jos mažumas ir didelė viską kontroliuojančios frakcijos rizika. Todėl jis pasisakė už didelius politinius darinius.¹⁵⁰ Lygiai taip pat ir atstovaujamojo organo atveju jo mažumą jis suvokė kaip blogį ir siūlė jį plėsti. Didelis atstovų skaičius būtų savotišku didelės visuomenės analogu, kuris geba sutramdyti besivaržančias frakcijas. Atstovai dėl tarpusavyje susiker-

¹⁴⁹ Ten pat, 47.

¹⁵⁰ James Madison, “Federalist #51”, 264.

tančių pozicijų nesugebės suformuoti frakcijos gebančios kontroliuoti visus išrinktuosius, kas reiškia, kad sprendimai turės būti priimami konsensuso būdu taip užkertant kelią oligarchijos ar tironijos įsigalėjimui.

4. VALDŽIŲ PADALIJIMAS

Skaitant Madisono raštus matosi, jog jis buvo atsargus žmogus. Sukūręs atstovaujamąjį mechanizmą, kurio veikiamas sutramdytų frakcijas jis tuo nepasitenkina. Jis mano, kad išrinkta valdžia dar turi turėti papildomų apsaugos mechanizmų – savikontrolės priemonių. Jos reikalingos, nes net esant dideliame atstovų skaičiui yra įmanoma, kad maža, bet stipri ir įtakinga frakcija užgrobtų valdžią ypač konkuruojančių frakcijų silpnumo atveju. Todėl Madisonas manė, kad tokį veiksmą reikia padaryti instituciškai neįmanomu. Į klausimą, kaip tai padaryti jis atsako per tironijos apibrėžimą. „Visų – įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės – galių (*powers*) sukaupimas vieno ar keletos žmonių rankose gali būti apibūdintas kaip tironija“.¹⁵¹ O visų valdžios svertų sukaupimas vienoje rankose praktiškai reiškia tironiją, nes nebelineka išoriškai ją galinčių apriboti svertų.¹⁵² Todėl žinodamas Monteskjė mintį jis nutarė pritaikyti valdžių padalijimo principą, taip instituciškai užkirsdamas kelią valdžios koncentravimuisi.

Tačiau verta pastebėti, kad Madisonas visų valdžios rūšių netraktuoja vienodai galios atžvilgiu. Respublikose dominuoja legislatyvinė valdžia.¹⁵³ Jai atsvarą suteikti gali teisminė valdžia, kuri yra sukoncentruota aukščiausioje teisme. Konstitucijos kalvis Madisonas matyt intuityviai suprato, kad aukščiausiasis teismas yra ne vien tik legislatyvinę valdžią ribojanti institucija. Po pusę amžiaus Tokvilis išskleidė intuityvią Madisono idėją apie teisumą Amerikoje pasakydamas, kad tai ir politinė institucija pratinanti tautą prie laisvės.¹⁵⁴ Teisės įtvirtinimas žmonių sąmonėje padeda jiems didinti savo

¹⁵¹ James Madison, „Federalist #47“, 244.

¹⁵² Robert Dahl, „A preface to democratic theory“. Chicago ir London: The University of Chicago Press, 1956, 12.

¹⁵³ James Madison, „Federalist #51“, 263.

¹⁵⁴ Alexis de Toqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Amžius, 1996, 295.

sąmoningumą ir plėsti akiratį. Todėl tai yra veiksminga priemonė šviesti liaudį.¹⁵⁵ Taigi, pritaikius Tokvilio žvilgsnį Madisono darbams galima pasakyti, kad jis dalindamas valdžią išrado mechanizmą galintį, jei ne išrauti su šaknimis, tai bent jau sušvelninti įtampas tarp frakcijų. Sušvelninimas reiškia, kad bus mažiau vadovaujamas savo trumpalaikiais interesais, siekiais patenkinti personalius interesus, o bus stengiamasi labiau pamatyti labiau tai, kas žmones (ir frakcijas) sieja, o ne skiria.

5. KRITIKA MADISONUI

Akivaizdu, jog Madisonas padaręs minėtas įžvalgas apie žmogaus prigimtį stengėsi sukurti pokyčiams labai atsparų politinį mechanizmą. Gan įdomu, jog pradėdamas nuo liberalių išeities taškų jis sukuria gana konservatyvų politinį mechanizmą. Tačiau bandant kažką išsaugoti svarbu atsakyti į du klausimus: ką ir vardan ko? Greitus politinius pokyčius stabdančio mechanizmo kūrimas yra tarsi apsaugos kevalas savyje talpinantis socialinį ir ekonominį šalies gyvenimą. Nuo atsakymo į tai koks gi buvo tas kevalo vidus priklauso ir Madisono atsargumo ir jo mechanizmo vertinimas. Manau, kad reikėtų atkreipti dėmesį į du aspektus: laisvę ir privačią nuosavybę.

Pirmiausia galima atkreipti dėmesį į pajamų pasiskirstymą. Kaip ir šių dienų Amerikoje, taip ir tada situacija buvo gana panaši. 10% gyventojų kontroliavo daugiau nei 20% pajamų.¹⁵⁶ Kitaip tariant, privačios nuosavybės kiekis ir tais laikais skyrėsi. O juk būtent privačią nuosavybę Madisonas laiko vienu iš pagrindinių frakcijų kovos šaltinių. Prisiminus, jog siekdamas pažaboti frakcijas jis nori apsaugoti mažumą nuo daugumos tironijos, verta susimąstyti ar jo daroma skirtis tarp daugumos ir mažumos nėra identiška „turinčių“ ir „neturinčių“ skirčiai.¹⁵⁷ Užėmus tokią žiūros poziciją verta pa-

¹⁵⁵ Ten pat, 296.

¹⁵⁶ Jordan Weissmann, U. S. income inequality: it's worse today than it was in 1774. *The Atlantic*, 2012 m. rugsėjo 12d. < <http://www.theatlantic.com/business/archive/2012/09/us-income-inequality-its-worse-today-than-it-was-in-1774/262537/>> [Žiūrėta 2013 05 13].

¹⁵⁷ Held, 117.

klausti ar tik Madisonas kalbėdamas apie mažumos apsaugą nuo daugumos (ne)tyčia nepamiršta čia įvesti ekonominio aspekto. Be to, verta pastebėti, jog jis nereflektuodamas atmeta frakcijų kūrimosi priežasčių panaikinimo galimybę. Jis nemano, kad didelė pajamų ir turtinė nelygybė gali būti panaikintos. Žinant, kad jo sukurta konstitucijos užtikrinama sistema veikia jau nuo pat Amerikos sukūrimo galima atsargiai kelti hipotezę, jog jis prisidėjo prie turtinės nelygybės konservavimo.

Privati nuosavybė tampriai susijusi ir su jo taip bijoma tironijos samprata. Kaip jau minėta, tironiją jis supranta kaip galios akumuliaciją mažumą ar daugumą sudarančios frakcijos rankose. Tačiau kuo būtent ji bloga, kad jos bet kokiais būdais reikia vengti? Nors Madisono veikaluose sunku rasti aiškų atsakymą, tačiau iš bendros jo logikos galima nujauti jo pritarimą nuosavybės idėjai. Taigi, Madisono minties aksioma laikytino siekio neleisti įsigalėti tironijai viena iš priežasčių gali būti baimė prarasti savo, kaip „turinčio“ statusą. Galima interpretacija, jog sistemos tiek priežastis, tiek tikslas buvo „turinčiųjų“ gerovė, kitaip tariant status quo išsaugojimas. Todėl kyla šiokia tokia abejonė, ar Madisonas būtų ėmęsis iniciatyvos kurti valstybės sąrangos mechanizmą, jei jo žmogaus prigimties ir frakcijų kovos destruktivumo supratimas instinktyviai jam nesufleruoatų imtis savisaugos priemonių mėginant apginti „turinčių“ frakciją, kuriai jis pats priklausė. Tokios argumentacijos kontekste D. Heldo užduotas klausimas, ar Madisonas buvo demokratas per prievartą¹⁵⁸ įgauna prasmę.

IŠVADOS

Prielaidų lygmenyje supriešinęs hobsišką ir lokišką individo sampratą Madisonas iškelia laisvės apgynimo klausimą. Jo demokratinės minties analizė jam atsakyti nepadedo, todėl norint išspręsti šią anomaliją reikėjo pradėti mąstyti kitaip nuo pat pagrindų. Jis stengėsi surasti tokią demokratiją, kuri padėti suvaldyti destruktiją ir anarchiją keliančių frakcijų kovą. Priešingu atveju amerikiečių laisvė gali būti lengvai prarasta.

¹⁵⁸ Ten pat, 117.

Siekdamas apginti laisvę jis pagrėžė demokratinės minties judėjimo kryptį. Ligtolinį leidimąsi žemyn – mažyn jis pakeitė kilimu aukštyn – didyn. T. y. iki tol demokratija buvo suprantama kaip mažų bendruomenių fenomenas – kuo jos mažesnės plotu ir piliečių skaičiumi, tuo geriau galima įsiklausyti į kiekvieno piliečio poziciją tokiu būdu vos ne pažodžiui įgyvendinant demokratiją t. y. liaudies valdžią. Tačiau toks supratimas, aiškino Madisonas, yra grindžiamas idealistinėmis, jei ne utopistinėmis žmogaus prigimties ir politikos prielaidomis. Dėl žmogaus savanaudiškumo tokios demokratijos yra nestabilios ir savyje slepia oligarchijos ar net tironijos sėklą. Tai patvirtina ir greita mažų demokratijų ir respublikų žlugimo istorija. Protingas politikas niekada tokia linkme neorganizuos valstybės valdymo. Juolab, kad ir nykštukines antikos ar net viduramžių valstybes pakeitė milžiniški nacionaliniai dariniai. Tokios valstybės suteikia puikią terpę ne tik demokratijos atsiradimui, bet ir jos tęstinumui. Tik tokioje terpėje demokratija gali išlikti. Madisonas čia ypatingas tuo, kad jis ne tik teoriškai pagrindė tokios valdymo formos – respublikos – pranašumą prieš tiesioginę demokratiją, bet ir sukūrė jau daugiau nei du šimtmečius politinėje praktikoje funkcionuojantį mechanizmą. Jo esminiai bruožai – atstovaujамasis valdymas ir valdžios padalijimo principas ir buvo tie sprendimo raktai leidę susitvarkyti su nepastovios, ydingos ir šališkos politikos problema bei leidę Amerikos politikoje įtvirtinti Madisono aksiomą – valdymą be tirono. Tokiu būdu buvo išspręsta fundamentali politikos problema – konfliktuojančių frakcijų pažabojimas ir užtikrintas laisvės išsaugojimas.

DOC. DR. ALGIMANTO JANKAUSKO KOMENTARAS:

Minties aiškumas ir tikslumas išskyrė Vytenį iš kitų „Demokratijos teorijų“ kurso klausytojų. Šis jo mąstymo bruožas būdingas ir jo Jameso Madisono frakcionizmo interpretacijai ir JAV demokratijos gyvybingumo paieškom.

SAVIŽUDYBIŲ LYGIO ŠVEDIJOJE IR SUOMIJOJE LYGINAMOJI ANALIZĖ (Lyginamoji politika)

RADVILĖ GEČAITĖ, EGLĖ NANEVIČIŪTĖ, IEVA PETRAŠKEVIČIŪTĖ,
SIMONAS ALGIRDAS SPURGA, ŽILVINAS ŠVEDKAUSKAS

ĮVADAS

“Having just finished reading William Styron’s short and elliptical account of his recent attack of melancholia, Darkness Visible (a suicide attempt may or may not have been involved), I am now prepared to say that suicidal persons can be divided into two sorts. Styron’s sort blames the wiring and chemistry of his brain, which could easily fit into a salad bowl. My sort blames the Universe. (Why mess around?)”

KURT VONNEGUT JR., *Fates Worse than Death: An Autobiographical Collage of the 1980’s*¹⁵⁹

Jungtinių Tautų Pasaulio sveikatos organizacijos duomenų pagrindu sudaromas pasaulio valstybių savižudybių lygio reitingas pateikia tiek tikėtų, tiek netikėtų rezultatų. Faktas, jog Lietuva šiame reitinge ne pirmus metus užima antrąją, o faktiškai – pirmąją (mažas Grenlandijos gyventojų skaičius gali iškraipyti statistiką) vietą, šiandien jau mažai ką stebina. Per metus šimto tūkstančių Lietuvos gyventojų tarpe 54 vyrai ir 12 moterų pasirenka nutraukti savo gyvenimą patys¹⁶⁰. Tokios statistikos kontekste viešojoje erdvėje netrūksta nei problemos analizių, nei galimų sprendimo būdų aprašymo¹⁶¹. Dažniausiai girdimą nuomonę savižudybės tema amerikiečių

¹⁵⁹ Kurt Vonnegut Jr., *Fates Worse than Death: An Autobiographical Collage of the 1980’s*. New York: Berkley Trade, 1991.

¹⁶⁰ Pasaulio sveikatos Organizacija, *Suicide rates per 100,000 by country, year and sex (Table)*, 2011, <http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide_rates/en/> [žiūrėta 2013.05.17]

¹⁶¹ Išskirti galime prof. Dainiaus Pūro viešus komentarus.

rašytojas Kurtas Vonnegutas jau priskyrė pirmajam, Styrono žmonių tipui, ieškančiam savižudybės priežasčių endogeniniame individo lygmenyje. Tuo tarpu lyginamosios politikos disciplinos atveriamą aiškinimų lauką galime sieti su požiūrio kampu, savižudybę aiškinančiu egzogeninių kintamųjų arba metaforiškoje „visatos“ perspektyvoje.

Šiame darbe, ieškodami struktūrinių aukšto savižudybių lygio priežasčių, tirsime dvi kaimynines Šiaurės valstybes – Švediją ir Suomiją. Tai – dvi mums geografiškai bei istoriškai netolimos šalys, kurių tyrimas gali leisti daryti svarbias išvadas ir Lietuvos savižudybių lygio aiškinimui.

Svarbu pastebėti, jog tiek švedų ir suomių tautas, tiek Švedijos ir Suomijos valstybes sieja visas būrys bendrybių: asmeniniai ir šeimyniniai ryšiai, bendrijos, jaunimo organizacijos, įmonės.¹⁶² Suomijos užsienio reikalų ministras Pertti Torstila vienoje paskutinių savo kalbų pažymėjo, jog Šiaurės šalis, o tuo pačiu ir Švediją bei Suomiją jungia keturi elementai: bendros vertybės, istorija, kultūra ir geografija¹⁶³. Pasak suomių istoriko Matti Klinge'o, „dar XIX amžiuje idėjinių požiūriu kultūra švedų kalba buvo tiek pat suomiška, kaip ir kultūra suomių kalba“¹⁶⁴. Nuo pat XII iki XVIII amžiaus pabaigos švedai ir suomiai gyveno vienoje valstybėje, šiandien abi šalys priklauso Europos Sąjungai, jos abi yra panašios savo demokratine sąranga, gerovės režimu bei pragyvenimo lygiu – visi šie faktai antrina Torstillos minėti bendrumo idėjai.

Nepaisant visų išvardytų Švedijos bei Suomijos panašumų, Jungtinių Tautų Pasaulio sveikatos organizacijos valstybių savižudybių reitingas atskleidžia esmingą skirtumą tarp savižudybių lygio šiose šalyse. Paskutiniais organizacijos duomenimis, Švedija reitinge užima 35 vietą bei neišsiskiria kitų Šiaurės šalių tarpe (Norvegija – 36 vieta, Danija – 41 vieta, Islandija – 42 vieta)¹⁶⁵. 2009 metų duomenimis šimtui tūkstančių švedų teko 12 savižudybių. Tuo tarpu Suomijos padėtis kiek kitokia: ji reitinge užima 19 vietą, o iš šimto tūkstančio suomių per metus vidutiniškai nusižudo apie 17.¹⁶⁶

¹⁶² Matti Klinge, *A Brief History of Finland*, Otava, 1994, p. 124.

¹⁶³ Pertti Torstilla, *Foreign and Security Policy – the Finnish Way*, Vieša kalba, Belgradas, 2013 balandžio 4 d.

¹⁶⁴ Klinge, p. 80.

¹⁶⁵ Pasaulio sveikatos Organizacija, *Suicide rates per 100,000*.

¹⁶⁶ Ten pat.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, šie savižudybių lygio skirtumai ilgą laiką buvo dar aštresni. Pavyzdžiui, kai 1990 metais Suomijos savižudybių lygis buvo pasiekęs piką, 100 tūkst. valstybės gyventojų teko net apie 30 savižudybių.¹⁶⁷ Socialinių mokslų požiūriu, toks savižudybių lygio skirtumas tokiose panašiose šalyse kaip Švedija ir Suomija turi būti nulemtas tam tikrų išorinių, struktūrinių veiksnių. Pagrindinis šio darbo tikslas – atrasti tuos nepriklausomus kintamuosius, kurie galėtų paaiškinti savižudybės fenomeną tiriamose valstybėse.

Taigi, Švedijos ir Suomijos atvejų lyginimui teoriniame darbo pagrinde išskiriame nepriklausomų kintamųjų rinkinį bei darome prielaidą, jog kiekvienas iš jų potencialiai gali turėti įtakos skirtingam savižudybių lygiui tiriamose šalyse. Taip pat darbe keliame hipotezes, kurių patvirtinimas ar paneigimas lems mūsų tyrimo aktualumą:

H1: *Savižudybių lygio skirtumą tarp Suomijos ir Švedijos lėmė staigūs modernizacijos (urbanizacijos, migracijos, industrializacijos) procesai Suomijoje XX a. antroje pusėje.*

H2: *Prie savižudybių lygių skirtumo taip pat galėjo prisidėti suomių tautiniai naratyvai, pateisinantys savižudišką elgesį.*

1. LITERATŪROS APŽVALGA

Savižudybės fenomenas dėl nevienareikšmiškos savo prigimties nuo pat socialinių mokslų formavimosi pradžios tapo svarbiu tyrimo bei mąstymo atspirties objektu. Netolygus savižudybių skaičiaus pasiskirstymas skirtingose pasaulio dalyse vis dar potencialiai legitimuoja tezę, teigiančią, jog egzistuoja priežastiniai ryšiai tarp socialinės organizacijos formų bei individų, jų elgesio ir būdų kuriais formuojame bendruomenes bei valstybes.¹⁶⁸

Kita vertus, savižudybė kaip reiškinys šiuo būdu legitimuoja ir sociologiją, arba socialinius mokslus plačiąja prasme. Pasak Irina's Paperno, Émile'ui

¹⁶⁷ Pasaulio sveikatos organizacija, *Suicide rates: Finland 1950–2009*, 2009, <http://www.who.int/mental_health/media/finl.pdf> [žiūrėta 2013.05.17].

¹⁶⁸ Danny Dorling ir David Gunnell, *The Spatial and Social Components of Despair in Britain 1980–2000*, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 2003, 28.

Durkheimui perėjimas iš individualaus į socialų lygmenį žymi ribą tarp mirtingo individualaus ir nemirtingo kolektyvinio *in corpore* kūnų¹⁶⁹. Šioje perspektyvoje savižudybės fenomenas užima svarbią vietą, tiriant procesą, kurio metu individas „susidveжина“ ir socialinis žmogus primeta savo valią fiziologiniam žmogui¹⁷⁰. Savižudybė prancūzų sociologui yra socialinių, ne psichologinių veiksnių pasekmė. Taigi, individualų sprendimą nusižudyti galime laikyti viena fundamentaliausių socialinių mokslų problemų, kurios apmąstymas neišvengiamas, kalbant apie visuomenių ir juose gyvenančių žmonių ryšį.

Aptarti sąryšiai lemia tai, jog savižudybės temai skirtos socialinių mokslų literatūros akademiniame diskurse randame ištis daug. Norėdami struktūruoti tolimesnę literatūros apžvalgą, mokslinę literatūrą suskirstėme į šias savižudybių fenomeno aiškinimo dimensijas: 1) sociologiniai aiškinimai; jiems naudosime Matt Wray'aus, Cynthia'ios Colen ir Bernice Pescosolido pateiktą strategiją¹⁷¹: skirsime iki- durkheimiškas, durkheimiškas, post-durkheimiškas bei kitas šiuolaikines prieigas prie tyrime aktualios savižudybės temos; 2) ekonominiai aiškinimai; 3) viešosios sveikatos politikos vaidmuo savižudybių klausimu.

1.1. Sociologiniai aiškinimai

1.1.1. Iki-durkheimiškos prieigos

Kalbant apie bandymus sieti savižudybės fenomeną su socialinio pasaulio jėgomis, pradėti reikėtų nuo moralinės statistikos (ang. *moral statistics*) disciplinos atsiradimo XIX amžiaus viduryje bei mokslininkų kaip Adolphe Queteleto, Henry Morselli bei Henry Buckle'o darbų¹⁷². Indukcijos būdu analizuodami savižudybių Europos šalyse statistiką, mokslininkai pastebėjo

¹⁶⁹ Irina Paperno, *Suicide as Cultural Institution in Dostoevsky's Russia*. Cornell University Press, 1997, p. 42–44.

¹⁷⁰ Ten pat, p. 43.

¹⁷¹ Matt Wray, Cynthia Colen ir Bernice Pescosolido, *The Sociology of Suicide, Annual Review of Sociology*. 2011, p. 506.

¹⁷² Paperno, p. 23–26.

dvi tendencijas: 1) tam tikrą nacionalinių savižudybių lygių stabilumą bei reguliarių atsitikojimų metai iš metų; 2) tolygų nežymų savižudybių skaičiaus augimą moderniaisiais laikais. Tokie empiriniai duomenys prieštaravo dominuojančiam požiūriui, siejusiam savižudybę su individo lygmens veiksniais bei romantizuotu laisvos valios (ang. *free-will*) konceptu bei argumentavo struktūrinių kintamųjų paiešką. Moralinės statistikos disciplina pateikė modernizacijos procesą kaip galimą didėjančio savižudybių skaičiaus priežastį ir apibrėžė jį per agrarinės visuomenės nykimą bei individualių laisvių plėtrą.¹⁷³

1881 metais čekas Thomas G. Masarykas savo darbe „Savižudybė ir Civilizacijos Prasmė“ (vok. *“Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation”*) pateikė išplėstą modernybės ir savižudybių lygio kaitos aiškinimą. Pasak jo, viena iš nenumatytų modernizacijos ir visuotinio švietimo sistemos plėtros pasekmių – aklas religinės dimensijos ardymas. Religija Masarykui – visuomenės moralės ir normų šaltinis, teikiantis tam tikrą dalyvavimo visuomenėje struktūrą, be kurios žmonės yra labiau linkę susirgti psichinėmis ligomis bei įvykdyti savižudybes. Svarbiausias čekų mokslininko normatyvinis argumentas yra tas, jog modernusis mokslas neturi moralinės – etinės dimensijos, kuri galėtų pakeisti religiją sekuliarioje visuomenėje, išgyvenančioje modernią transformaciją¹⁷⁴. Tai, savo ruožtu lemia vertybinę sumaištį bei kitas antrines savižudybių priežastis. Savo teiginius Masarykas parėmė empiriniu plataus masto XIX amžiaus valstybių tyrimu¹⁷⁵.

Trečiasis iki-durkheimiškas mąstymo apie savižudybę būdas – Gabrielio Tarde'o pateikta imitacijos teorija. Šiandien toks savižudybės kaip kultūrinio fenomeno supratimas gali būti siejamas su XX amžiaus antrojoje pusėje aktyviai besiplėtojusia mikrosociologija, ieškančia ne struktūrinių veiksmų, determinuojančių individus, bet tiriančia kasdienines individų interakcijas, sąlygojančias nuolatinį makro lygio perkūrimą¹⁷⁶. Prancūzų sociologo teorija

¹⁷³ Wray et al., p. 507.

¹⁷⁴ Cristina Bradatan, About Some 19th Century Theories of Suicide – Interpreting Suicide in an East European Country, *International Journal of Comparative Sociology*, 48 (5), p. 425.

¹⁷⁵ Ibid., p. 426.

¹⁷⁶ Roger Häußling, “Microsociological Perspectives on Identity Formation”, Uni-

remiasi socialinės logikos (pranc. *la logique sociale*) – kūrybinės inovacijos skirtimi, apibrėžiančia agento ir struktūros santykį: mūsų mintys ir elgesys yra internalizuoti „įspaudai“, kuriuos mes įgyjame bendraudami su kitais, taip visuomenėje tam tikru difuzijos būdu sklinda idėjos bei kultūra. Kūrybinė inovacija įgalina žmones elgtis spontaniškai, bet didžiąją laiko dalį mes pamėgdžiojame socialinių kitų elgesį¹⁷⁷. Taigi, kalbant apie savižudybes, taip pat galime taikyti Tarde'ui būdingą mąstymą – visuomenės, kuriose būta savižudybių, kurias didžioji žmonių dalis laiko prasmingomis (tautosakos personažai, ižymybės, ar tautos herojai pasirenka savižudybę), gali pasižymėti aukštu savižudybių lygiu ir/ ar savižudybių grandinėmis bei taip pat kurti deviantinius, nukrypstančius tyrimo atvejus.

Taip pat svarbu paminėti David P. Phillips'o įnašą, plėtojant Tarde'o pasiūlytą imitacijos teorijos modelį. Mokslininkas XX amžiaus antroje pusėje pasiūlė naują žvilgsnį į savižudybės viešinimo žiniasklaidoje įtaką savižudybių lygio kaitai trumpuoju laikotarpiu. Jo tirtas Verterio efektas pasižymi ryšiu tarp žiniasklaidos dėmesio ir savižudybių suintensyvėjimo tam tikroje aktyvaus viešinimo teritorijoje¹⁷⁸. Kitas aktualus Phillips'o tyrimas atskleidė ypač stiprią koreliaciją tarp savižudybių viešinimo ir paauglių savižudybių JAV 1973–1979 metais¹⁷⁹.

1.1.2. Durkheimiškos prieigos

Durkheimio figūrą savižudybės tyrimų lauke turėtume sieti su išbaigtos sociologinės teorijos suformavimu. Pranzūcų sociologas perėmė ir itin plačiai išplėtojo Thomas G. Masaryko bei moralinės statistikos disciplinos atstovų

versity of Karlsruhe <<http://www.relational-sociology.de/haeussling.pdf>> [žiūrėta 2013.05.17].

¹⁷⁷ Michael J. Kral, *Contagion, Mimesis, Internalization: A Cultural Model of Suicide*, University of Illinois at Urbana-Champaign, <<http://www.inter-disciplinary.net/wp-content/uploads/2011/10/kralpaper.pdf>> [žiūrėta 2013.05. 17].

¹⁷⁸ David P. Phillips, The Influence of Suggestion on Suicide: Substantive and Theoretical Implications of the Werther Effect, *American Sociological Review*, 39 (3), 1974, 452–487.

¹⁷⁹ David P. Phillips, Clustering of Teenage Suicides after Television News Stories about Suicide, *The New England Journal of Medicine*, 315 (11), p. 685–689.

pateiktą modernizacijos įtakos savižudybių lygiui idėją, taip atmesdamas individo lygmens kultūrinės teorijas bei Tarde'o pateiktus argumentus. Svarbu pastebėti, jog ir šiandien kone kiekvienas savižudybės fenomeną tiriantis sociologas savo darbą pradeda nuo polemikos su šio mokslininko teiginiais.

E. Durkheimas veikale „Savižudybė“ nagrinėja keturis savižudybės tipus. Pirmieji du – egoistinė ir altruistinė – priklauso nuo socialinės integracijos lygio tam tikroje visuomenės grupėje. Aukštos socialinės integracijos visuomenė yra saistoma bendrų papročių, normų, rūpinimosi vienas kitu, tikėjimu bendrais tikslais ir vertybėmis. Egoistinė savižudybė yra individualizmo, nulemta silpnų socialinių ryšių (žemo integracijos lygio), pasekmė. Pasak Durkheimo, žmogus yra sociali būtybė, jos tikslai yra norai orientuoti į kitus, į visuomenę, todėl pradėjus trūkinėti bendruomenių saitams, viskas, „kas mumyse sudaro socialinį žmogų, netenka objektyvaus pamato.“¹⁸⁰ Kitaip tariant, mus pradeda persekioti kankinantis klausimas: „Kam visa tai?“

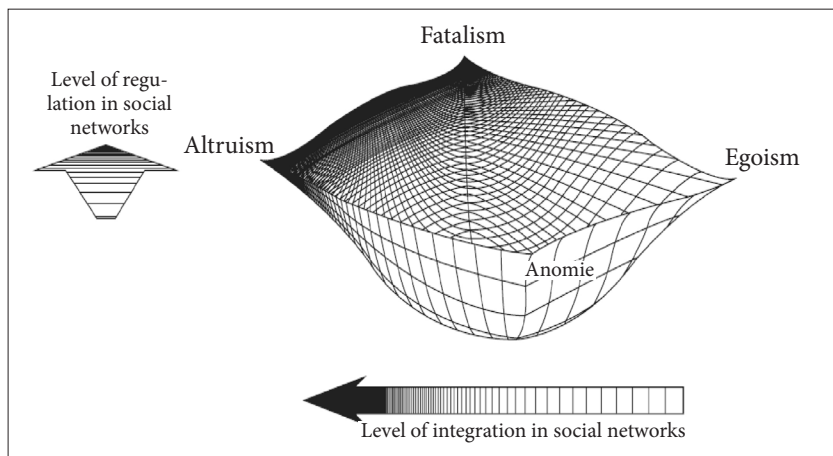
Kiti du savižudybės tipai – anominė ir fatalinė savižudybės. Šios yra nulemtos socialinės reguliacijos lygio visuomenėje: pavyzdžiui, jei žmonių troškimai yra beveik nereguliuojami visuomenės normų ir papročių, didėja anominės savižudybės galimybė. Visuomenės reguliavimas yra svarbus tuo, kad beribiai individo poreikiai yra sutramdomi apibrėžiant jo gyvenimo perspektyvą, tikslus ir būdus tų tikslų pasiekti.¹⁸¹

Taigi, keturi savižudybių tipai Durkheimui buvo tiesiogiai susiję su visuomenėje įsigalėjusia moraline ir socialine tvarka. Knygos „Reducing Suicide: A National Imperative“ autoriai, kalbėdami apie Durkheimo pasiūlytą tipologiją, naudoja „socialinės apsaugos tinklo“ metaforą.¹⁸² Šio tinklo veikimas gali būti apibūdinamas taip: jei individai, patekę į krizinę situaciją, atsiduria tokioje aplinkoje, kurioje socialinė integracija ir reguliacija yra vidutinio lygio, socialinis tinklas juos „pagauna“ ir ryšiai su kitais žmonėmis neleidžia individui nusižudyti. Kita vertus, bet kokie kraštutinumai reiškia, kad socialinės

¹⁸⁰ Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, New York: Simon and Schuster, 2010, p. 193.

¹⁸¹ Steve Taylor, *Durkheim and the study of Suicide*, Michigan: Macmillan, 1982, p. 226.

¹⁸² Goldsmith et al., *Reducing Suicide: A national imperative*, The National academy press: Washington, D.C. 2002, 194.

Reducing Suicide, 194

apsaugos tinklas traukiasi ir individo savižudybės tikimybė didėja. Aukščiau pateikiame grafinę socialinės apsaugos tinklo modelio reprezentaciją.

Durkheimas, nagrinėdamas socialinės integracijos ir reguliacijos lygius skirtingose visuomenėse, tyrė vedybų ir skyrybų skaičių (šeimyninis gyvenimas mažina individo egoizmą¹⁸³), religijos (atliekančios integracinę funkciją: „Religinėje visuomenėje žmonės vienija tai, kad visi jie yra tvirtai susieti su tam tikra doktrinų visuma, ir kuo ta visuma yra labiau paplitusi ir nuodugniau išplėtotą, tuo stipresni žmonių tarpusavio saitai“¹⁸⁴), visuomenės narių išsilavinimo („poreikis šviestis ženklina visuotinę tikėjimo dogmų susvyravimą“¹⁸⁵) įtaką.

Laikui bėgant, gausybė empirinių tyrimų siekė patikrinti Durkheimio teorijas. Pavyzdžiui, kai kurie tyrimai patvirtina, kad egzistuoja statistiškai reikšmingas ryšys tarp skyrybų ir savižudybių lygio.¹⁸⁶ 1987 metų Schony ir

¹⁸³ Steven Stack, "Suicide: a 15-year review of the sociological literature. Part II." *Suicide and Life-Threatening Behavior*, Volume 30, Issue 2, 2000, p. 163–176, 172.

¹⁸⁴ Durkheim, 135.

¹⁸⁵ Ibid, 138.

¹⁸⁶ Steven Stack, "Divorce". Kn. V.S. Ramachandran (sud.), *Encyclopedia of human behaviour*. New York: Academic Press, 1994, 153–163.

Grausgruber tyrimas atskleidė, kad išsiskyrę austrai nusižudo keturis kartus daugiau nei susituokę.¹⁸⁷ JAV tikimybė, kad išsiskyręs vyras nusižudys, yra 2,4 kartus didesnė, nei vedusio vyro nusižudymo tikimybė.¹⁸⁸ Indijoje išsiskyrusių vyrų nusižudo net 23 kartus daugiau nei vedusių.¹⁸⁹ Esben Agerbo atliktas Danijos atvejo tyrimas aprėpė visą šimtmetį (1996–2006 m.). Ryšys tarp dviejų socialinę integraciją nurodančių veiksnių – skyrybų ir vedybų lygio – bei savižudybių buvo statistiškai reikšmingas.¹⁹⁰

Kiti šiuolaikiniai mokslininkai, kurių darbai atliepia durkheimiškoms prielaidoms: Pope'as, Stackas, Baudelot and Establet, Bearmanas, Pescosolido & Georgianna, Smelseras, Warneris.

Durkheimo linija taip pat seka modernieji tyrėjai, daugiausiai politologai ir sociologai, kalbantys apie socialinio kapitalo įtaką visuomenės sveikatai ir jos gerbūviui. Nors socialinis kapitalas ir turi gausybę apibrėžimų, vienas dažniausiai sutinkamų socialinį kapitalą apibūdina kaip susidedantį iš bendruomeninių tinklų, pilietinio dalyvavimo, pilietinės tapatybės, gebėjimo kooperuotis ir pasitikėjimo.¹⁹¹ Socialinis kapitalas gimsta socialinių sąryšių ir instrukcijų kontekste, todėl galima sakyti, kad jo lygis priklauso nuo socialinės integracijos procesų.¹⁹² Socialinis kapitalas, atliekantis savotišką „visuomenės klijų“ funkciją, yra be galo svarbus individo ir visuomenės gyvenime. Jis gerina individų sveikatą „užsitikrinant kitų bendruomenės narių pagalbą ir sukuriant prielaidas bendruomenėms įveikti kolektyvinio

¹⁸⁷ W. Schony, A. Grausgruber, “Epidemiological data on suicide in upper Austria”, *Crisis*, 8, 1987, 49–52.

¹⁸⁸ A. J. Kposowa, *Divorce and Suicide Risk*, 2003, <<http://jech.bmj.com/content/57/12/993.full>> [žiūrėta 2013.05.17].

¹⁸⁹ Petter Mayer and Tahereh Ziain, “Indian Suicide and Marriage: A Research Note”, *Journal of Comparative Family Studies*, 33(2), 2002, p. 297–305.

¹⁹⁰ Esben Agerbo, Social integration and suicide: Denmark, 1906, 2011, <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0362331911000899>> [žiūrėta 2013.05.17].

¹⁹¹ Howard I. Kushner, The limits of Social Suicide: Durkheim, Suicide, and Social Cohesion, 2005, <<http://ajph.aphapublications.org/doi/pdf/10.2105/AJPH.2004.05331>> [žiūrėta 2013.05.17].

¹⁹² Anna Cutlip, *Community Social Capital and Suicide Rates*, 2009, <http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-06092009-151048/unrestricted/Cutlip_Diss.pdf> [žiūrėta 2013.05.17], p. 13.

veiksmo dilemas.¹⁹³ Jo trūkumas gali nulemti polinkį sirgti depresija ir galiausiai polinkį nusižudyti.¹⁹⁴

Šioje vietoje galime išskirti J.F. Helliwellą, plačiai tyrusio socialinio kapitalo ir savižudybių lygio ryšį.¹⁹⁵ Pastarasis atskleidė, kad aukštesni socialinio kapitalo lygiai yra susiję su žemesniais savižudybių lygiais visuomenėse.

1.1.3. Post-durkheimiškos prieigos

Nepaisant esminių istorinių, kultūrinių ir socialinių lūžių XX amžiuje, didžiausias dėmesys post-durkheimiškų autorių tarpe toliau buvo skiriamas socialinės integracijos poveikiui savižudybių lygiams tirti. Terminas buvo performuluojamas į socialinės izoliacijos arba socialinės paramos definicijas, bet tyrimų kryptys išliko artimos Durkheimo modeliui. Esminių naujovių į discipliną įnešė amžiaus pirmoje pusėje veikusi Čikagos miesto sociologijos mokykla, aktyviai tyrusi ryšį tarp miesto bendruomenių aplinkos bei savižudybių lygio, tuo pačiu aptarusi ir geografinį šio ryšio pasiskirstymą. Miesto ar šalies socialinio žemėlapiu aptarimas, socialinių „dėmių“, pavyzdžiui – nedarbo, išskyrimas bei bandymas jomis aiškinti savižudybių lygio netolygumas sudarė tokių autorių kaip Cavanas, Schmidtas ar Sainsbury metodo esmę.¹⁹⁶

Kitos svarbios post- durkheimiškos pozicijos¹⁹⁷: 1) Henry ir Shorto 1954 metais paskelbtas tyrimas teigia, jog savižudybė ir žmogžudystė – tos pačios agresijos, susijusios su statusu visuomenėje, ašies dalys. Mokslininkų teigimu, žemesnio statuso grupės dėl nesėkmių linkusios kaltinti kitus, o tai lemia žemą savižudybių, bei aukštesnį žmogžudysčių lygį. Aukštesnio statuso grupėse situacija priešinga – joms būdingas aukštas savižudybių ir žemes-

¹⁹³ Liutauras Gudžinskas, *Paskaitos medžiaga*, Vilnius, VU TSPMI, 2013.05. 23.

¹⁹⁴ Kushner.

¹⁹⁵ John Helliwell, "Well-Being and Social Capital: Does Suicide Pose a Puzzle?," *Social Indicators Research*, 81(3) 2007, p. 455–496.

¹⁹⁶ HealthcareTrainingInstitute.org, *A Brief History of Suicide*, <<http://www.online-ceucredit.com/ceus-online/ms-male-suicide-depression/secMS19.html>> [žiūrėta 2013.05.20]

¹⁹⁷ Wray et. al., p. 509.

nis žmogžudysčių lygis; 2) Gibbsas ir Martinas 1964 metais performulavo Durkheimio schemą ir, panaikindami perskyrą tarp integracijos ir reguliacijos, suformulavo tezę teigiančią, jog aukštą savižudybių lygį lemia socialinių rolių, priskiriamų asmeniui, konfliktas, susijusias su lytimi, amžiumi, profesija ir vedybiniu statusu. Šių rolių nesuderinamumas, pasak mokslininkų, lemia polinkį į savižudybę; 3) Douglasas 1967 metais iš esmės sukritikavo statistinę prieigą prie savižudybės. Iš vėberiškos pozicijos kritikuodamas Durkheimą, jis suabejojo statistiniais duomenimis bei pabrėžė savižudybės kaip socialiai prasmingo veiksmo svarbą, lemiančią skirtingas jos apibrėžtis bei vienmatį kiekybinių duomenų reliatyvumą¹⁹⁸. Šie argumentai siūlė akcentuoti kokybinį, o ne kiekybinį, savižudybės fenomeno tyrimą.

1.1.4. Kitos šiuolaikinės prieigos

2011 metais jau minėta amerikiečių sociologų grupė atliko tyrimą ir kokybinės turinio analizės metodo pagalba išskyrė pagrindinius nepriklausomus kintamuosius, kurie svarbiausiuose JAV sociologijos leidiniuose („American Journal of Sociology“, „American Sociological Review“, „Journal of Health and Social Behaviour“ ir „Social Forces“) buvo pristatyti kaip savižudybės fenomeno priežastys¹⁹⁹. Analizės, kurios chronologinės ribos buvo tarp 1990 ir 2009 metų, rezultatus glaustai aptariame toliau.

Apibendrindami tyrimo rezultatus, galime teigti, jog nuosekliausiai paskutinius du dešimtmečius Jungtinėse Amerikos Valstijose tirti šie savižudybes lemiantys veiksniai²⁰⁰:

- *Rasiniai veiksniai.* Šioje grupėje išskirtini Kubrino, Wadswortho, Campbello ir Troyerio darbai, kuriuos apžvelgus galime nurodyti eilę išvadų: 1) Deindustrializacija lemia aukštesnę juodaodžių vyrų savižudybių miestuose tikimybę; 2) Socioekonominės nelygybės vertinimas lotynų amerikiečių tarpe skirtingai lemiamas jų gimimo vietos: JAV gimę asmenys savo padėtį lygina su baltaodžiais, o gimę užsienyje

¹⁹⁸ Ibid, p. 510.

¹⁹⁹ Ibid, p. 512.

²⁰⁰ Ibid, p. 513–515.

- su juodaodžiais – tai lemia skirtingas savižudybės priežastis šiose grupėse; 3) Gyvenimas tos pačios rasės žmonių aplinkoje lemia didesnę socialinę integraciją bei reguliavimą ir mažesnę savižudybių tikimybę.
- *Lyties veiksniai*. Pampelo atlikta agreguotų duomenų analizė atskleidžia, jog intensyvėjant judėjimui dėl socialinių moterų teisių, didėjant moterų dalyvavimui darbo rinkoje moterų savižudybių lygis artėja prie vyrų. Krullo ir Travato tyrimas įrodo, jog sumažėjusi integracija (skyrųbos, bevaikių santuokų skaičius, nereligingumas, bedarbystė) lemia padidėjusį vyrų savižudybių skaičių. Tuo tarpu, moterų savižudybių skaičių, tyrimo duomenimis, lemia tik skyrybų kintamasis.
 - *Religiniai veiksniai*. Minėtini autoriai: Pescosolido, Georgianna, Ellison. Jų išvados: 1) Liberalesnių protestantiškų grupių veikimas lemia aukštesnį savižudybių lygį; 2) Šių grupių įtaka turi regioninį, bet ne nacionalinį poveikį; 3) Religinis šalies homogeniškumas daro įtaką žemesniam savižudybių lygiui.
 - *Integracija ir reguliavimas*. Nemaža dalis šiuolaikinių tyrimų skirta klasikinės Durkheimo teorijos atnaujinimui: Thorlindssonas teigia, jog svarbus veiksnys, mažinantis savižudybės tikimybę, yra šeimos integracija, matuojama emociškai ir materialine parama vaikams. Gibbsas ir savo ruožtu akcentuoja vedybinės integracijos pirmumą prieš profesinės integracijos veiksnį, mažinant savižudybės tikimybes.
 - *Imitavimas ir kultūriniai veiksniai*. Ballerio ir Richardsono tyrimas atskleidė, jog mažesni socialinės integracijos mastai mažina polinkį į imitacines savižudybes. Hedstromas, kita vertus, patvirtina imitacinės savižudybės koncepto svarbą, teigdamas, jog vyrai susidūrę su savižudybe šeimoje yra 8,3 karto labiau linkę į savižudybę patys, susidūrę su ja darbo aplinkoje – 3,5 karto. Be to, mokslininkas pažymi, jog susidūrimas su savižudybe darbo aplinkoje turi didesnę įtaką visuomenės mastu ir įtraukia platesnį ratą susidūrusiųjų.

1.2. Ekonominiai aiškinimai

Sociologija ir socialiniai mokslai apskritai nagrinėdami savižudybės fenomeną neretai pasitelkia ekonominius aiškinimus, iš esmės atsietus nuo išimtinai

sociologinių teorijų. Būtent todėl kai kuriuos ekonominius aiškinimus galima išskirti ir kaip atskirą savižudybių tyrimų sritį.

Visų pirma, savižudybių tyrėjus domina nedarbo lygio šalyje ir savižudybių skaičiaus didėjimo sąsajos. Vienas pirmųjų tokios sąsajos tyrėjų buvo S. Plattas, 1984 metais teigęs, kad bedarbių tarp savižudžių yra kur kas daugiau nei būtų galima rasti visoje tiriamoje populiacijoje.²⁰¹ Makroekonominės gyvenimo sąlygos gali būti priežastinės grandinės, vedančios į savižudybę, dalis, o tai patvirtino statistinių duomenų iš JAV ir kai kurių Europos šalių tyrimas. Rene F. W. Diekstra ėmėsi gilesnės šio kauzalinio ryšio analizės. Jos tyrime pastebima, kad padidėjęs savižudybių skaičius kai kuriose Vakarų Europos šalyse XX a. 9 deš. sutapo su tam tikrais socioekonominiais pokyčiais, tarp kurių – nedarbo lygio kilimas. Pasak autorės, tai galima paaiškinti tokiu priežastiniu mechanizmu: depresija ar prasta psichologinė būsena lemia darbo praradimą, o tai savo ruožtu tik sustiprina savižudybių individui elgseną, nulemtą psichinių problemų. Taigi, darbo netekimas yra traktuojamas kaip tarpinis kintamasis, galintis sustiprinti individo norą žudytis.²⁰² Besitraukianti ekonomika vaidina svarbų vaidmenį tokios priežastinės grandinės veikime, nes recesijos sąlygomis sergantieji turi didesnę riziką prarasti darbą.

Vėlesni tyrimai atskleidė, kad ryšys tarp nedarbo ir savižudybių tikrai egzistuoja individo lygmeniu (tai patvirtino tyrimai Kanadoje, Australijoje, Vokietijoje, Italijoje ir t.t.)²⁰³, tačiau kyla neaiškumų dėl šio ryšio egzistavimo išties visuomenių, valstybių, kitaip tariant – *makro* lygmenyje.²⁰⁴ Vis tik, kai kurie tyrimai patvirtina ir tokio ryšio egzistavimą. Pavyzdžiui, 2011 metų A. Ceccherini-Nelli ir S. Priebe tyrimas atskleidė, kad skirtingose šalyse ilguoju laikotarpiu nedarbo lygio pokyčiai galėjo statistiškai prognozuoti

²⁰¹ S. Platt, Unemployment and suicidal behaviour: a review of the literature, *Soc Sci Med.*, 19(2): 115.95.

²⁰² R. F. W. Diekstra, "Suicide, Depression and Economic Conditions". Kn. D. Lester (sud.), *Current Concepts of Suicide*. Philadelphia: The Charles Press, 1990, 72.

²⁰³ Goldsmith et al., "Suicide and Economy". Kn. D. Lester (sud.), *Current Concepts of Suicide*. Philadelphia: The Charles Press, 1990, 207.

²⁰⁴ D Lester, B Yang, "Unemployment and suicidal behaviour," *J Epidemiol Community Health*, The Richard Stockton College of New Jersey: New Jersey 2003; 558–559

savižudybių lygio pokyčius.²⁰⁵ Ken Inoue et al. atliktas tyrimas parodė, kad Japonijoje 1974–2004 metais nedarbo lygio pokyčiai buvo statistiškai reikšmingai susiję su vyrų savižudybių lygiu.²⁰⁶

Savižudybių lygį gali lemti ir kiti ekonominiai veiksniai. Dar 1974 metais Danielis S. Hamermeshas ir Nealas M. Sossas paskelbė taip vadinamą makroekonominę savižudybės teoriją. Šios smarkiai matematizuotos teorijos esmė paprasta: kuo mažesnės galimų pajamų perspektyvos ilguoju laikotarpiu, tuo didesnė tikimybė, kad individas nusižudys.²⁰⁷ Kitaip tariant, racionalus agentas nusižudys, jei jo pajamos jam teiks per mažą naudą ir pasitenkinimą gyvenimu. Ši teorija, nors ir paremta ginčytinomis prielaidomis apie ekonominį žmogų, prisidėjo vystant mokslinę diskusiją apie tai, kaip ekonominiai faktoriai gali būti susiję su savižudybių lygiu. Pavyzdžiui, jei nedarbas ir pajamų lygis vaidina svarbų vaidmenį tiriant savižudybių priežastis, būtina atsižvelgti į teorijas, paabrėžiančias neigiamas ekonomines pasekmes, kurias individai patiria būdami didelės demografinės grupės nariais. Kai gausi „kūdikių bumo“ karta patenka į darbo rinką, pastaroji persisotina ir nedarbas bei mažėjančios algos tam tikroje amžiaus grupėje pradeda vaidinti svarbų vaidmenį.²⁰⁸ Tai savo ruožtu lemia ir padidėjusį savižudybių skaičių. Tokius teiginius savo darbuose gina ir S. Stackas, ir D. Ahlbargas.²⁰⁹ Tiesa, gerovės valstybės viešosios politikos gali sušvelninti rinkos persisotinimo padarinius: Skandinavijos šalys tai daro propaguodamos maksimalaus įdarbinimo politiką.²¹⁰

Nors mokslininkai ir nesutaria dėl valstybės BVP poveikio savižudybių lygiui, dalis empirinių tyrimų tokį ryšį atranda. Pavyzdžiui, Park JS et al. atliktas

²⁰⁵ Ceccherini-Nelli A., Priebe S. “Economic factors and suicide rates: associations over time in four countries”, *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 2011; 46(10); 829–975.

²⁰⁶ Inoue, K. et al., “The correlation between unemployment and suicide rates in Japan between 1978 and 2004” *Leg Med.* 9 (3) Tokyo, 2007, p. 139–42.

²⁰⁷ David Lester, Bijou Yang, *Economy and Suicide – Economic Aspects of Suicide.* New York: Noova Sciene Publishers, 1997, 60.

²⁰⁸ Steven Stack, “Suicide: a 15-year review of the sociological literature. Part I: cultural and economic factors.” *Suicide Life Threat Behav.* 2000, 30(2), p. 145–62, 158.

²⁰⁹ Ahlburg et al., “Socio-economic ramifications of changing cohort size: An analysis of U.S. postwar suicide rates by age and sex.” *Demography*, New York, 1984, 97–105.

²¹⁰ Stack, *Suicide: a 15-year review of the sociological literature. Part I*, 159.

statistinius metodus naudojantis tyrimas atskleidė, kad Pietų Korėjos savižudybių lygis (vienas didžiausių pasaulyje) 1983–2000 metais net 81.5 proc. galėjo būti paaiškintas šalies BVP lygio pokyčių.²¹¹ Statistiškai reikšmingą BVP ir savižudybių lygio koreliaciją fiksuoja ir Ericas Neumayeris iš Londono ekonomikos mokyklos.²¹² Japonijoje atliktas tyrimas parodė, kad statistiškai reikšmingas ryšys šioje šalyje egzistuoja ir tarp savižudybių lygio bei pajamų nelygybės.²¹³

1.3. Viešoji sveikatos politika

Skirtingas savižudybių lygis įvairiose valstybėse gali būti traktuojamas kaip skirtingų viešųjų politikų pasekmė. Juk tai, kaip sumažinti savižudybių skaičių valstybėje, yra vienas pagrindinių klausimų, į kuriuos bando atsakyti vykdančios ir nagrinėjantys viešąją sveikatos politiką. Ypač svarbi valstybės vykdomos viešosios sveikatos politikos dimensija yra savižudybių prevencijos programos, siekiančios identifikuoti ir paveikti savižudybės tendencijas tam tikrose visuomenės grupėse ar visoje populiacijoje.

Remiantis savižudybių studija „Reducing Suicide: A National Imperative“, galima išskirti tris savižudybių prevencijos strategijas²¹⁴: 1. *Universalioji strategija*. Tokia strategija besiremiančios savižudybių prevencijos programos yra nukreiptos į visą populiaciją (pavyzdžiui, valstybę, savivaldybę ar mokyklą). Neretai jų tikslas yra pagerinti bendrą supratimą apie tai, kaip pagelbėti krizę išgyvenantiems asmenims, kur būtų galima kreiptis pagalbos ir pan. Vienas iš universaliosios strategijos įrankių – savižudybei reikalingų priemonių mažinimas. Pavyzdžiui – šaunamųjų ginklų kontrolė (iš esmės pasiteisinusi kai kuriose Australijos vietovėse²¹⁵), kai kurių vaistų pardavimų

²¹¹ JS Park, JY Lee, Kim SD, “A study for Effects of Economic Growth Rate and Unemployment Rate to Suicide Rate in Korea”, *Korean J Prev Med*. 2003 Feb; 36(1): p. 85–91.

²¹² Eric Neumayer, “Are Socioeconomic Factors Valid Determinants of Suicide? Controlling for National Cultures of Suicide with Fixed-Effects Estimation”, *Cross-Cultural Research*, 37(3), Sage Publications, 2003, 318.

²¹³ Kazuyuki Inagaki, “Income inequality and the suicide rate in Japan: Evidence from cointegration and LA-VA”, *Journal of Applied Economics*, 13(1), 2010, 113–133.

²¹⁴ Goldsmith et al, *Reducing suicides*, 275–278.

²¹⁵ C. H. Cantor et al, “The impact of firearm control legislation on suicide in Queensland”, *Medical Journal of Australia*, Vol. 25 (4), 1995, 499–507.

apribojimai (parduodamų paracetamolio kiekių kontrolė Prancūzijoje davė teigiamų rezultatų²¹⁶), „karštųjų“ telefono linijų steigimas ir pan. 2. *Selektyvioji strategija*, nukreipta į konkrečias padidintos rizikos grupes. Taikant tokią strategiją, siekiama gerinti pagalbos ir paramos programas, nukreiptas į specifines subpopuliacijas. 3. *Nurodomoji strategija*, nukreipta į konkrečius individus.

Suomijos savižudybių prevencijos programa, pradėta įgyvendinti XX a. devintajame dešimtmetyje, buvo pirmoji pasaulyje plačios apimties ir moksliniais tyrimais parengta tokio pobūdžio programa, įgyvendinta nacionaliniu lygmeniu.²¹⁷ Nacionalinis Suomijos savižudybių prevencijos projektas Pasaulio sveikatos organizacijos buvo įvardintas kaip sėkmingas pavyzdys, o šios programos rezultatas buvo net 20 proc. sumažėjęs savižudybių lygis 1991–1996 metais.²¹⁸ Programos sėkmę lėmė universalios, selektyvios ir nurodomosios strategijų derinimas: sveikatos įstaigų kooperacijos skatinimas; kontaktinių asmenų sveikatos įstaigose, bažnyčiose, policijos departamentuose tinklo plėtimas, užtikrinantis vietinių, specifinių programų efektyvumą; gairių, kaip skelbti naujienas apie savižudybės atvejus žiniasklaidoje, paskelbimas ir t.t. Be to, programa siekta mažinti priėjimą prie savižudybei reikalingų priemonių.²¹⁹ Suomijoje ši programa buvo įgyvendinta remiantis ne didaktiniu, vien faktais paremtu kalbėjimu, o siekiant išlaikyti gyvą santykį su programos dalyviais, įtraukiant kuo daugiau autentišką ryšį su jais galinčių užmegzti savanorių.²²⁰ Svarbu paminėti, kad ypač sėkmingas buvo Suomijos sprendimas perleisti kai kurias psichinės sveikatos tarnybų administravimo kompetencijas savivaldybėms ir vietinėms bendruomenėms.²²¹

²¹⁶ Goldsmith et al, *Reducing suicides*, p. 298.

²¹⁷ Ibid, p. 310.

²¹⁸ Beskow J., Kerkhof A., Kokkola A., Uutela A. *Suicide Prevention in Finland 1986–1996: External Evaluation by an International Peer Group*. Helsinki: Ministry of Social Affairs and Health, 1999.

²¹⁹ “WHO: European Ministerial Conference on Mental Health, Suicide prevention” (EUR/04/5047810/B7 29) Finland, 2004.

²²⁰ Goldsmith et al, *Reducing suicides*, p. 311.

²²¹ S. Pirkola et al., “Community mental-health services and suicide rate in Finland: a nationwide small-area analysis.” *Lancet*. 373 (9658), 2009 147–53, 151.

Kaip ir minėta, visuomenės psichinei sveikatai didelę reikšmę turi socialinis kapitalas. Politologo Larse'o Torpe'o teigimu, Danijos gerovės režimas šalyje leidžia išlaikyti aukštą socialinio kapitalo lygį, nes vykdo tokią viešąją politiką, kuri skatina pilietinės visuomenės infrastruktūrą ir veikimą per savanoriškas organizacijas.²²² Paneigdamas teiginį, kad „daugiau valstybės reiškia mažiau pilietinės visuomenės“, L. Torpe'as parodo, kaip Danija užtikrina socialinio kapitalo šalyje augimą remdama vietinių organizacijų ir asociacijų dalyvavimą sprendžiant socialines problemas. Panašu, kad Suomijos savižudybių prevencijos programa, remdama vietines iniciatyvas, galėjo prisidėti didinant socialinį kapitalą šalyje, tokiu būdu pagerindama visuomenės psichinę sveikatą.

2. TEORINIS PAGRINDAS

Ieškodami savižudybių lygio skirtumų tarp Švedijos ir Suomijos priežasčių, visų pirma atsižvelgiame į modernizacijos procesų įtaką. Modernizacijos (kitais tarimais – industrializacijos, urbanizacijos ir sekuliarizacijos) procesai buvo klasikinių Durkheim'o teorijų šerdis ir atskaitos taškas. Kaip teigia sociologijos klasikas, modernizacija naikina individo ir visuomenės ryšius: pavyzdžiui, vykstant industrializacijos procesui, geresnės ekonominės gyvenimo sąlygos miestuose gali reikšti didelę gyventojų emigraciją iš kaimiškų vietovių. Tai naikina senuosius socialinius sąryšius, šeimynines, bendruomenines, giminių struktūras.²²³

Modernizaciją apibūdina labai ryškūs struktūriniai pokyčiai. Įsigali darbo specializacija, kurią Durkheimas susieja su švietimo sistemos plėtros poreikiu, o tai savo ruožtu lemia religijos kvestionavimą ir bendrą tikėjimo nuosmukį.²²⁴ Kaip jau minėta, religija vaidina itin svarbų vaidmenį socialinės integracijos procesuose, o modernizacija yra linkusi išstumti tikėjimą iš visuomenės gyvenimo epicentro. Tam, kad būtų užtikrinta industrializacijos darbo vaisių paklausa, visuomenės vertybiniai orientyrai yra atsiejami nuo

²²² Lars Torpe, "Social Capital in Denmark: A Deviant Case?" *Scandinavian Political Studies*, Volume 26, Issue 1, 2003, p. 27–48, 42.

²²³ Stack, *Part II*, p. 165.

²²⁴ Ibid, p. 166.

religijos ir slenka materializmo link. Pasak Durkheimo, nelikus visuomenę ir individą jungiančių veiksnių, gyvenimas tampa vis labiau beprasmis.

Staigi modernizacija, dideli urbanizacijos tempai taip yra susiję ir su durkheimiškąja socialinės reguliacijos dimensija. Ekonominių pokyčių metu senosios normos tampa nerelevantiškos, vyksta individo elgesio dereguliacija, o tai jį verčia pasimesti, prarasti socialinio gyvenimo orientyrus. Išryškėja aiškus skirtumas tarp individo poreikių ir būdų tuos poreikius patenkinti, visuomenė nesukuria naujų poreikių standartų ir atsaku į tokios prarajos atsiradimą gali tapti anominė savižudybė.²²⁵

Kaip minėta literatūros apžvalgoje, socialinis kapitalas daro svarbią įtaką visuomenės narių sveikatai ir savižudybių skaičiui. Urbanizacija ir su ja susiję migracijos procesai naikina saitus tarp individų ir mažina socialinį kapitalą visuomenėje.²²⁶ Vykstant dideliems pokyčiams, mažėja institucijų, tinklų ir asociacijų, jungiančių individus, nukenčia tarpusavio pasitikėjimas. Empiriniai tyrimai patvirtina, jog neigiami staigių urbanizacijos procesų padariniai išties egzistuoja. Pavyzdžiui, pastarieji gali nulemti ir smurtą bei įtampas šeimoje²²⁷ ir taip nulemti socialinio kapitalo mažėjimą.

Svarbu paminėti, kad mokslinėje literatūroje galima atrasti ir empirinių tyrimų, nagrinėjančių modernizacijos ir savižudybių lygio sąryšius. Vienas tokių – Simpson ir Conklin studija, parodžiusi, kad bene visi įmanomi modernizacijos indikatoriai neigiamai koreliavo su savižudybių lygiu 71 šalyje.²²⁸

Visa ši teorinė ir empirinė medžiaga yra atspirties taškas pirmajai mūsų darbe keliamai hipotezei:

H1: Savižudybių lygio skirtumą tarp Suomijos ir Švedijos lėmė staigūs modernizacijos (urbanizacijos, migracijos, industrializacijos) procesai Suomijoje XX a. antroje pusėje.

²²⁵ Durkheim, 239.

²²⁶ Kvale Mckenzie, "Urbanization, Social Capital and Mental Health", *Global Social Policy* 8 (3), 2008, 359–377.

²²⁷ A. Kleinman, "Preface", Kn. J. Becker and A. Kleinman (sud.), *Psychosocial Aspects of Depression*. London: LEA, 1991.

²²⁸ George H. Conklin, Miles E. Simpson, "Socioeconomic Development, Suicide and Religion: A Test of Durkheim's Theory of Religion and Suicide", *Social Forces*, 1989, 67(4), 945–964, p. 961

Antroji tyrimo hipotezė papildė pirmąją Durkheimui prieštaraujančiu kultūriniu kintamuoju ir atsižvelgia į G. Tarde'o imitacijos sampratą.

Imitacijos arba *mimesis* teorija teigia, jog daugelį veiksmų bei tikėjimų žmogus perima per imitaciją, „veidrodinė“ žmogišką prigimtį, būdą kartoti aplinkoje esančių žmonių, romanų herojų, įžymybių elgesį.²²⁹ *Mimensis* ar imitacijos idėja naudojo daugelis vakarų filosofų – čia minėtini šie mąstytojai ir jų filosofinės koncepcijos: Wittgensteinas ir „šeimos panašumai“, Wundtas ir „liaudies psichologija“ bei „mimetiškas žaidimas-veiksma“, filologas Erikas Auerbachas ir jo knyga „Realybės reprezentacija Vakarų literatūroje“, Durkheimo *kolektyvinė sąžinė* bei jau minėto Tarde'o *la logique sociale*.²³⁰ Pasak Gabrielio Tarde'o, egzistuoja tam tikras agento ir struktūros santykis, kuomet žmonės vieni kitiems palikdami „psichologinį įspaudą“ kuria tam tikrą socialinį – kultūrinį kapitalą, *la logique sociale*, kuris veikia interakcijos būdu tarp *mikro* ir *makro* lygmenų.

Durkheimas teigė, jog „savižudybės idėja gali neabejotinai turėti plintančių elementų: „Turbūt nei vienas fenomenas nėra toks užkrečiantis“²³¹. Durkheimas taip pat rašė apie „kolektyvinę jėgą“ visuomenėje, tačiau neigė ryšį tarp imitacijos procesų ir savižudybių lygio *makro* lygmenyje. Šie opozicionuojantys požiūriai ilgai kėlė ir tebekelia akademines diskusijas tarp Durkheimo ir Tarde'o pasekėjų.²³² Vis dėlto, šiame darbe bus analizuojamos abi – ir socialinės integracijos, ir imitacijos teorijos.

Darome prielaidą, jog imitacija, kaip teigė Tarde'as, yra kultūros ir identiteto dalis, todėl nors ir savižudybė yra saviDestruktyvus pasirinkimas, tai taip pat yra ir interakcijos būdu perimtas socialinis veiksmas.²³³ Maža to, pasak sociologo Steveno Stacko, požiūris į savižudybę, nulemtas aplinkos veiksmų, stipriai koreliuoja su savižudybių rodikliais.²³⁴ Jeigu sprendimas

²²⁹ D. Robert Baller and Kelly K. Richardson, Social Integration, Imitation, and the Geographic Patterning of Suicide, *American Sociological Review*, 2002, p. 873–888.

²³⁰ Michael J. Kral, *Contagion, Mimesis, Internalization: A Cultural Model of Suicide*, University of Illinois at Urbana-Champaign Champaign, Illinois, 2008, 2.

²³¹ Emile Durkheim, *Suicide: A study in sociology*, The Free Press, New York, 1951, 49.

²³² D. Robert, et al., 873.

²³³ Michael J. Kral, 3.

²³⁴ Steven Stack, Media impacts on suicide: A quantitative review of 293 findings. *Social Science Quarterly*: Wayne State University, USA, 2000, 957–971.

nusižudyti yra priimamas šeimos narių, draugų, pažįtinių ar literatūrinio herojaus, visuomenės bus labiau linkusios į aukštus savižudybių lygius.

Sociologas Davidas Philipsas, plėtodamas G. Tarde'o teoriją, kaip savižudybės priežastį pateikė „Verterio efektą“ – literatūrinio kūrinio herojaus ar veikėjo savižudybės idėją ir jos įtaką tam tikrai geografiniai erdvei.²³⁵ Efektas pavadintas pagal visoje Europoje XVIII a. plačiai pasklidusį Goethe'ės romaną „Jaunojo Verterio kančios“, kuriame pagrindinis herojus Verteris nusižudo.

Apmaštę imitacijos teorijos pateikiamus argumentus, keliame antrąją tyrimo hipotezę:

H2: Prie savižudybių lygių skirtumo taip pat galėjo prisidėti suomių tautiniai naratyvai, pateisinantys savižudišką elgesį.

Tikimės, jog priešiškų sociologinių pozicijų derinimas Suomijos atveju pateiks netikėtų, tyrimo išvadas išplečiančių, įžvalgų.

Prieš pradėdant tyrimą, taip pat nustatomi priklausomi ir nepriklausomi kintamieji. Jau minėjome, jog priklausomas kintamasis mūsų atveju yra skirtingas savižudybių lygis Švedijoje ir Suomijoje. Kalbant apie nepriklausomus kintamuosius, visų pirma, norime išskirti keturias savižudybės priežasčių dimensijas, paremtas atlikta literatūros apžvalga: 1) Viešosios sveikatos politikos priežastys; 2) Kultūrinės priežastys; 3) Ekonominės priežastys; 4) Socialinės integracijos lygio priežastys. Kadangi literatūros apžvalgos metu taip pat buvo nustatyta, jog Suomijoje aktyviai įgyvendintos savižudybių prevencijos programos davė teigiamų rezultatų – savižudybių lygis šalyje sumažėjo (žr. 1.3. Viešoji sveikatos politika), tyrime pirmoji savižudybės priežasčių dimensija bus paliesta tik kalbant apie imitacijos teoriją (žr. 4.3.2 skyrių).

Trijų tyrime aktualių dimensijų rėmuose konstruojamas mūsų analizės modelis įtraukia svarbiausius savižudybės tema rašiusių autorių pastebėjimus. Trys tyrime nagrinėjamos nepriklausomų kintamųjų grupės bei kintamieji pateikiami toliau: 1) Socialinės integracijos kintamieji – a) Modernizacija b) Alkoholio vartojimo lygis c) Vedybų/skyrybų santykis d) Religija ir švie-

²³⁵ David P. Phillips, The influence of suggestion on suicide: Substantive and theoretical implications of the Werther effect". *American Sociological Review* 39, New York, 1974, 340–354.

timas; 2) Ekonominiai kintamieji – a) BVP vienam gyventojui b) Ilguoju laikotarpiu svarbūs kintamieji – ekonomikos augimas bei infliacija c) Pajamų nelygybė d) Nedarbo lygis; 3) Kultūriniai kintamieji – a) Imitacijos teorija b) Savižudybių viešinimo mastai;

Tyrime daroma prielaida, jog būtent šis nepriklausomų kintamųjų rinkinys leis patikrinti keliamas hipotezes bei atsakyti į klausimą, kas lemia savižudybių lygio Suomijoje ir Švedijoje skirtumą.

3. METODOLOGIJA

Tyrime siekdami nustatyti priežastinius ryšius tarp priklausomo ir nepriklausomų kintamųjų naudosime kokybinį lyginamąjį metodą, kurio teorinį rėmą 1971 metais apibrėžė A. Lijphart²³⁶. Mažas lyginamų atvejų skaičius – kertinis metodo principas²³⁷, todėl remdamiesi juo, lyginsime du atvejus – Švediją ir Suomiją. Darbe sieksime išsiaiškinti, kurie iš teorinio pagrindo dalyje pateiktų nepriklausomų kintamųjų lemia priklausomo kintamojo pasiskirstymo tiriamose šalyse netolygumus. Kitaip tariant, sieksime išsiaiškinti, kas lemia skirtingą savižudybių lygį Švedijoje ir Suomijoje. Atlikdami tyrimą vadovaujamės J. S. Mill'io suformuluota vieno skirtumo taisykle²³⁸, todėl svarbu pažymėti, jog darome tam tikras prielaidas apie kintamųjų panašumus, Torstilla įvardytais, vertybiniu, istoriniu, kultūriniu bei geografiniu atžvilgiais. Taigi, priėmę visas šias prielaidas apie Švedijos ir Suomijos panašumą įvairiose srityse ir kontroliuojant įvardytus veiksnus, galime teigti, jog, J. S. Mill'io terminais, vienintelis skirtumas, lyginant šias valstybes – skirtingas savižudybių lygis.

Siekdami išvengti klasikinės kokybinės lyginamosios analizės problemos, kurią pats A. Lijphart'as apibūdina kaip daugybės nepriklausomų kintamųjų,

²³⁶ Arend Lijphart, „Comparative politics and the comparative method“. Kn. Lijphart, Arend. *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. London: Routledge. P. 245–265.

²³⁷ Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu: mokslinė monografija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 118.

²³⁸ Ibid.

Kultūriniai kintamieji	Ekonominiai kintamieji	Socialinės integracijos kintamieji
1) Imitacijos teorija	1) BVP vienam gyventojui	1) Modernizacija
2) Savižudybių viešinimo mąstai	2) Ilguoju laikotarpiu svarbūs kintamieji – ekonomikos augimas bei infliacija	2) Alkoholio vartojimo lygis
	3) Pajamų nelygybė	3) Vedybų/ skyrybų santykis
	4) Nedarbo lygis	4) Religija ir švietimas

mažo atvejų skaičiaus dilemą, tyrimo metu derinsime panašius kintamuosius²³⁹. Kintamųjų grupės bei kintamieji toliau atvaizduojami lentelėje.

Visi duomenys, naudojami šiame tyrime surinkti kokybinės turinio analizės būdu ir lyginami Švedijos ir Suomijos kontekste, siekiant nustatyti prasmingus priežastinius ryšius.

4. EMPIRINIŲ DUOMENŲ ANALIZĖ

4.1. Socialinė integracija ir bendruomeniniai ryšiai

Šiame skyriuje tirsime su socialine integracija ir socialiniu kapitalu susijusius nepriklausomus kintamuosius. Pirma, palyginsime istorinius modernizacijos (urbanizacijos, industrializacijos, migracijos) procesus abejuose valstybėse.

Antra, tirsime alkoholio suvartojimo skirtumus Švedijoje ir Suomijoje. Būtina pažymėti, kad pats E. Durkheimas alkoholio vartojimo lygio ar alkoholizmo paplitimo nesiejo su socialinės integracijos lygiu visuomenėje, ir tuo pačiu – su savižudybių fenomenu. Nepaisant to, šiuolaikiniai tyrėjai teigia kitaip. Ryšys tarp socialinio kapitalo ir alkoholio vartojimo jau yra įrodytas individualiame *mikro* lygmenyje.²⁴⁰ Thoro Norstromo teigimu, alkoholio

²³⁹ Lijphart, 255–256.

²⁴⁰ KP Theall, DeJong W et al., “Social Capital in the College Setting: The Impact of Participation in Campus Activities on Drinking and Alcohol-Related Harms”, *Journal of American college health*, 2009 Jul-Aug; 58(1), p. 15–23.

vartojimas yra socialinis elgesys, turintis implikacijų visuomenėje (kitą variantą, *makro* lygmenyje) egzistuojančiam socialinės integracijos lygiui. Tyrėjas pateikia hipotetinį modelį, atskleidžiantį kauzalius ryšius tarp alkoholio vartojimo, socialinės integracijos ir savižudybių lygio visuomenėje.²⁴¹ Remdamiesi šiuo modeliu, alkoholio vartojimą priskiriame socialinės integracijos kintamųjų grupei.

Trečia, analizuosime skirtumus tarp Švedijos ir Suomijos vedybų ir skyrybų statistikos, taip pat – skirtumus tarp religijos įtakos bei švietimo (išsilavinimo) lygio abejose šalyse. Visa tai – nepriklausomi kintamieji, susiję su socialine integracija ir kai kuriais atvejais modernesniu socialinio kapitalo konceptu.

4.1.1. Modernizacija ir savižudybės

Atsispirdami nuo Durkheimo ir jo pasekėjų tirtą sąryšio tarp modernizacijos procesų ir savižudybių lygio visuomenėje, šiame skyriuje aptarsime, kokią vaidmenį industrializacija, urbanizacija ir su ja susiję migracijos procesai vaidino abejose šalyse. Rasti skirtumai galėtų padėti paaiškinti skirtingą savižudybių lygį Švedijoje ir Suomijoje.

Svarbu paminėti, kad bene geriausias modernizacijos ir savižudybių lygio sąryšio tyrimas yra atliktas Markuso J. Leinewebero.²⁴² Tyrime pažymima, kad Grenlandijoje, kurios savižudybių lygis yra itin aukštas, visuomenės psichinei sveikatai didelę įtaką padarė pokariu vykę modernizacijos procesai. Šioje šalyje iki II pasaulinio karo vietinių inuitų tradicinė medžioklės kultūra beveik nebuvo paliesta. Tačiau po karo formaliai į Daniją integruota Grenlandija tapo šios šalies gerovės režimo dalimi. Manyta, kad gerovės režimo funkcionavimui būtinas socioekonominio gyvenimo restruktūravimas.²⁴³ Pradėta kurti žūklės industrija, Grenlandija turėjo atsiverti moderniam pasauliui. Vis tik, modernizacija sujaukė vietinių gyvenimą, prasidėjo migra-

²⁴¹ Thor Norstrom, “The Impact of Alcohol, Divorce, and Unemployment on Suicide: A Multilevel Analysis”, *Social Forces*, 91(4), 2013.

²⁴² Markus J. Leineweber, *Modernization and Mental Health: Suicide among the Inuit Greenland*, Nijmegen: 2010, 24.

²⁴³ Ten pat, 26.

cijos procesai į stambesnes gyvenvietes, vietiniai, ypač vyrai, sunkiai priėmė naujas socialines roles modernioje visuomenėje. Visa tai lėmė susvetimėjimą, bendrumo stoką, o galiausiai turėjo lemiamos įtakos individų psichinei sveikatai ir norui nusižudyti. Tai patvirtino faktas, kad kuo vėliau vienas ar kitas Grenlandijos regionas pradėjo modernizuotis, tuo vėliau jame pakilo savižudybių skaičius.²⁴⁴

Žinoma, Grenlandijoje modernizacijos procesai labiausiai palietė tradicinę inuitų populiaciją, todėl tyrimo išvadų nebūtų galima tiesiogiai taikyti Švedijos ar Suomijos visuomenėms. Vis tik, atskleistas modernizacijos ir savižudybių lygio ryšys verčia daryti išvadą, kad urbanizacija, industrializacija ir migracija galėtų daryti įtaką ir suomių bei švedų psichinei sveikatai.

Švedija

Didelių mastų ir greita industrializacija, iš esmės transformavusi agrarinę valstybę, Švedijoje prasidėjo XIX amžiaus antroje pusėje. Ankstyvą Švedijos industrializaciją galėjo nulemti dar XIX amžiaus pirmojoje pusėje pasikeitusi institucinė sąranga, kuomet Napoleono karų metu atsivėrusios tarptautinės prekybos žemės ūkio produktais galimybės šalį vertė diegti rinkos mechanizmus, plėtoti transporto infrastruktūrą ir pan.²⁴⁵ Be to, įvykusi technologinė žemės ūkio revoliucija ir agrarinio sektoriaus racionalizacija reiškė, kad atleista darbo jėga galėjo pereiti dirbti į ankstyvąją pramonę.²⁴⁶ Ekonomikos komercializacija, bankininkystės sektoriaus liberalizacija, laisvos rinkos mechanizmų skatinimas, miškų privatizacija reiškė modernizacijos pradžią Švedijos karalystėje.

Tarp 50-ties didžiausių šiandieninių Švedijos kompanijų maždaug pusė buvo įkurta dar iki I-ojo pasaulinio karo.²⁴⁷ Priešingai šiandieninei gerovės

²⁴⁴ Ten pat, 31.

²⁴⁵ Economic History Association, *Sweden – Economic Growth and Structural Change, 1800–2000*, 2000, <<http://eh.net/encyclopedia/article/schon.sweden>>, [žiūrėta 2013.05.30]

²⁴⁶ Ekonomifakta.se, *Agriculture toward Industrial*, 2012, <<http://www.ekonomifakta.se/en/Swedish-economic-history/Agricultural-toward-Industrial/>>, [žiūrėta 2013.05.30]

²⁴⁷ Fabian Wallen, “Sweden: The path from underdevelopment to modernization”, *National security and defence*, No. 1, 2009, 23–26.

valstybei, XIX amžiaus Švedija buvo savotiškas „mokesčių rojus“. Be to, nemažai produktų ji eksportavo į kitas šalis, o tai savo ruožtu tik paskatino greitą ekonomikos vystymąsi.²⁴⁸ Į pramonę ir transporto infrastruktūrą ateidavo ir užsienio investicijos. Ypač sėkminga buvo Švedijos medienos, plieno pramonė.²⁴⁹ Atsirado naujos socialinės klasės (turtingi kapitalistai, darbininkai), prasidėjo ryškesnė profesinė specializacija. Tuo tarpu žemės ūkio sektoriaus augimas pradėjo ženkliai mažėti ar net stagnuoti.

XIX a. pab. – XX a. pr. Švedijoje įvyko taip vadinamas Antrasis pramonės perversmas, kuriame svarbesnį vaidmenį vaidino mokslinės, techninės žinios, sudėtingi inžineriniai sprendimai, darbo mechanizacija.²⁵⁰ Švedų verslo kompanijos jau XIX-ame amžiuje kai kuriose srityse buvo technologinių inovacijų lyderės (galima paminėti „Ericsson“ sėkmės istoriją). Pramonės vystymąsi skatino pigią energiją gaminusios hidroelektrinės.²⁵¹ Nenuostabu, kad 1895–1914 metais Švedijos pramonės produkcijos kiekiai padvigubėjo.²⁵²

1910–1950 metais Švedijos ekonomika augo vidutiniškai 2,2 proc., kuomet daugumos Europos valstybių augimas buvo maždaug 1 proc.²⁵³ Pagrindinės emigracijos į JAV bangos jau buvo praėjusios, padaugėjo darbingų žmonių, o abu Pasauliniai karai, kuriuose Švedija nedalyvavo, jai leido plėtoti pramonę ir eksportą. Be to, jau tada vyko spartūs urbanizacijos procesai.²⁵⁴ Jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą per 30 proc. Švedijos gyventojų gyveno miestuose.²⁵⁵

²⁴⁸ Ibid, 24.

²⁴⁹ Economic History Association, *Sweden – Economic Growth and Structural Change*.

²⁵⁰ Ten pat.

²⁵¹ Ekonomifakta.se, *Agriculture toward Industrial*, 2012, <<http://www.ekonomifakta.se/en/Swedish-economic-history/Agricultural-toward-Industrial/>>, [žiūrėta 2013.05.30].

²⁵² Richard Holgersson, “A Historical Overview of the Swedish Economy”, *Nordic notes*, 2006, vol. 10.

²⁵³ Ekonomifakta.se, *Agriculture toward Industrial*, 2012, <<http://eh.net/encyclopedia/article/schon.sweden>>, [žiūrėta 2013.05.30].

²⁵⁴ Béla Tomka, *A social history of 20th century Europe*. London; New York : Routledge, 2013, 314.

²⁵⁵ Urban Karlström, *Economic Growth and Migration During the Industrialization of Sweden: A General Equilibrium Approach*, Stockholm, The Economic Research Institute, 1985, 226.

Tarpukario Švedijos pažibos – visas būrys stambių verslo kompanijų: Volvo, SAAB, Electrolux, Tetra Pak ir IKEA.

Tai, kad tarpukario Švedija jau buvo pasiekusi gana didelį industrializacijos ir urbanizacijos lygį, liudija ir tai, kad 1917–1918 metais vyko darbininkų riaušės šalies miestuose, dominavo šūkiai: „Už socialistinę respubliką!“²⁵⁶ Suomijoje, tuo tarpu, socialistinės revoliucijos pasekėjų beveik nebuvo, nepaisant glaudesnių istorinių ir geografinių ryšių su Rusija – kairiųjų revoliucijų židiniu.

Taigi, po Antrojo pasaulinio karo į pokarį Švedija įžengė jau pasiekusi didelių ir sofistikuotų industrinių, technologinių, ekonominių laimėjimų, siekiančių dar XIX amžių. Šie laimėjimai paklojo pamatus tolesniam vystymuisi ir gerovės režimo plėtrai, o XIX amžiaus verslo kompanijos tapo tarptautinėmis korporacijomis.

Rolando Huntfordo teigimu, industrializacija Švedijoje buvo beveik neskusminga.²⁵⁷ Kolektyvinis mąstymas ir organizuotumas, senųjų agrarinių bendruomenių palikimas, švedams leido susidoroti su socialinių ir technologinių permainų atneštais neramumais. Be to, nors Švedijoje ir vyko sparti urbanizacija, nemažai industrinių centrų ne iš karto kūrėsi urbanizuotose vietovėse. Pavyzdžiui, 1913 metais net 58 procentai pramonės darbuotojų buvo įdarbinti kaimiškose vietovėse.²⁵⁸ Tai galėjo sušvelninti neigiamus modernizacijos padarinius.

Suomija

Tarpukario Suomija buvo valstybė, pasižymėjusi žemu pragyvenimo lygiu ir „gausiais ekonominiais sunkumais.“²⁵⁹ Iki pat II pasaulinio karo tai buvo „grynai agrarinė“ šalis, ir pagrindiniai Didžiosios depresijos atnešti nuostoliai buvo susiję visų pirma su smulkiųjų ūkininkų skolomis.²⁶⁰ 1920 metais žemės ūkis buvo pragyvenimo šaltinis 70 proc. Suomijos gyventojų,

²⁵⁶ Steven Koblik, *Sweden's development from poverty to affluence, 1750–1970*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1975, 232.

²⁵⁷ Holgersson, 2.

²⁵⁸ Karlström, 224.

²⁵⁹ Klinge, 109–127.

²⁶⁰ Ten pat.

ir tik 10 proc. dirbo pramonėje.²⁶¹ Švedijoje, tuo tarpu, jau prieš Pirmąją pasaulinę karą šis skaičius buvo pasiekęs 31.4 proc.²⁶² Iš esmės vienintelis Helsinkis galėjo didžiuotis didesniu industrializacijos lygiu.

Kaip minėta, Švedijoje sėkminga žemės ūkio sektoriaus plėtra lėmė laisvos rinkos mechanizmų diegimą bei vis didesnio žmonių skaičiaus perėjimą dirbti į pramonės sektorių, o tai savo ruožtu reiškė išibėgėjusius industrializacijos procesus. Suomijoje, tuo tarpu, XIX amžiaus žemės ūkis buvo sudėtingoje situacijoje: dar 1868 metais nuo nederliaus ir bado mirė nuo 5 iki 15 proc. populiacijos, o „apgailėtina žemės ūkio sektoriaus padėtis retai kada pozityviai veikia kitų industrijų vystymąsi.“²⁶³ Be to, iki pat II-ojo pasaulinio karo, iš žemės ūkio surenkami mokesčiai vaidino minimalų vaidmenį valstybės ekonomikoje.²⁶⁴

Be to, skirtingai nei Švedijoje, socialistinės idėjos ir darbininkų judėjimai čia nevaicino svarbaus vaidmens: tai įrodo ir faktas, kad 1930 metais įvykęs didysis valstiečių žygis į Helsinkį savo esme buvo antikomunistinis. Kitaip tariant, buvo siekiama išvengti „kairiųjų revoliucijos“.²⁶⁵ Įdomu tai, kad Suomijos politiniame gyvenime svarbią vietą užėmė taip vadinama Agrarų partija – tai darskart patvirtina šioje šalyje buvus didelio valstietijos sluoksnio. Valdžioje buvusių koalicijų pakraipa toli gražu ne visada buvo socialdemokratiška: trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje daugiausia valdė dešinėsios jėgos.²⁶⁶ Tai gali darskart paliudyti palyginti nedidelę darbininkų įtaką ir žemus industrializacijos mastus. Dar nuo caro laikų darbininkai skaičiumi gerokai nusileido dirbantiems žemės ūkyje. Prieš II-ąją Pasaulinę karą Suomijos BVP vienam gyventojui buvo beveik 30 proc. mažesnis nei Švedijos.²⁶⁷ Paties karo

²⁶¹ Statistics Finland, *From slash-and-burn fields to post-industrial society – 90 years of change in industrial structure*, 2007, < http://www.stat.fi/tup/suomi90/helmikuu_en.html > [žiūrėta 2013.05.30].

²⁶² Urban Karlström, 226.

²⁶³ Anthony C. Hall, *The Baltic states, Finland, Hungary, Austria and East Germany*. Twickenham: A.C. Hall, 53.

²⁶⁴ Ten pat, 61.

²⁶⁵ Klinge, 111.

²⁶⁶ Ibid, 105.

²⁶⁷ Hall, 50.

metai Suomijai, skirtingai nei Švedijai, buvo itin skaudūs, teko atlaikyti SSRS puolimą, buvo bombarduojamas Helsinkis, žuvo 65 tūkst. žmonių.²⁶⁸

Pokaris Suomijoje – didžiulių socioekonominių pokyčių ir modernizacijos metas.²⁶⁹ Dar 1950 metais pusė dirbančiųjų dirbo žemės ūkio sektoriuje, ir tik trečdalis populiacijos gyveno miestuose²⁷⁰ (verta prisiminti, kad tokį skaičių Švedija jau buvo pasiekusi prieš I-ąją pasaulinį karą). Vis tik, ilgainiui situacija keitėsi. Industrializacija ir urbanizacija čia buvo vėlyva, bet staigi. Suomius apėmė „japonų – amerikiečių sindromas“, kitaip tariant – modernizacijos aistra. Norėdama išmokėti karo reparacijas, o taip pat užtikrinti didelio masto prekybą su Sovietų Sąjunga, Suomija buvo priversta vykdyti didžiulius gamybos struktūros pokyčius, vykdyti sparčią industrializaciją. Visam tam pasitelktos Švedijos ir JAV paskolos, skirtos Suomijos modernizacijai ir eksporto skatinimui.²⁷¹ Suomija pradėjo eksportuoti mašinas, laivus, ledlaužius, suprojektavo ir pastatė didelius uostus ir ištisus pramoninius miestus. Eksportui taip pat svarbi buvo metalurgijos pramonė, modernizuotas medžio apdirbimas. Tam, kad padidintų eksporto tempus, po karo Suomija kelis kartus devalvavo valiutą.²⁷² Stebėtinai greitai nutiesti keliai, įvykdyta elektrifikacija, įgyvendinta plati namų statybos, ypač miestuose, programa. Nuo 1960 iki 1973 metų naftos vartojimas šalyje išaugo net penkis kartus.²⁷³ 1920 metais Suomijoje šimtątūkstantiniuose miestuose gyveno vos 6 proc. šalies gyventojų, o 1980 metais šis skaičius jau buvo didesnis keturiais kartais ir net lenkė Švediją.²⁷⁴

1966 metais Suomijoje buvo „racionalizuotas“ žemės ūkis, o tai reiškė smulkių ir nepelningų Šiaurės Suomijos ūkių naikinimą ir migracijos bangas

²⁶⁸ Klinge, 118.

²⁶⁹ Tomka, 315.

²⁷⁰ Statistics Finland, *Population development in independent Finland – greying Baby Boomers*, 2007, <http://www.stat.fi/tup/suomi90/joulukuu_en.html> [žiūrėta 2013.05.30].

²⁷¹ Klinge, 116.

²⁷² Statistics Finland, *The Growing years of Finland's industrial production*, 2007, <http://www.stat.fi/tup/suomi90/toukokuu_en.html> [žiūrėta 2013.05.30].

²⁷³ Statistics Finland, *The use and sources of energy 1917–2007*, 2007, <http://www.stat.fi/tup/suomi90/maaliskuu_en.html>, [žiūrėta 2013.05.30].

²⁷⁴ Tomka, 314.

į Pietus.²⁷⁵ 1974 metais net 276 tūkst. gyventojų Suomijoje emigravo iš vienos savivaldybės į kitą.²⁷⁶ Tokie pokyčiai atsispindėjo net suomių literatūroje, vaizdavusioje vykusią procesų žmonėms keltas dvasines pasekmes.²⁷⁷

Ekonominis Suomijos augimas buvo svaiginantis, ir tai atskleidžia daugybė indikatorių. Šiandien net 83.7 proc. Suomijos populiacijos gyvena miestuose, šis rodiklis yra beveik toks pat, kaip Švedijoje.²⁷⁸ Tai – stulbinanti pažanga, kurią pavyko pasiekti per vos keliasdešimt metų. Per trumpą laiką tarpą žemės ūkio šalis virto modernia, urbanizuota paslaugų visuomene.

Suomių profesorius Matti Klinge „Suomijos istorijos apžvalgoje“ apie suomių gyvenime pokario metais pateikia tokią išvagę: tai, kad Suomijoje buvo paplitusios privačios poilsiavietės užmiestyje, į kurias suomia traukdavo vasarą, rodė, kad „šalies urbanizacija buvo visai nesena, ir miestas žmonių dar nespėjo smarkiai paveikti.“²⁷⁹ Ir iš tikrųjų – 2006 metų pabaigoje Suomijoje buvo net pusė milijonų vasarnamių, kuomet 1950-ais jų tebuvo 40 tūkst. Būtent po karo atostogavimas vasarnamiuose tapo nacionaliniu suomių laisvalaikio leidimo būdu. Vasarnamių bumą lėmė kaimiško gyvenimo ilgesys: dar 1960 metais Suomijoje net pusė miestiečių buvo gimę kaime.²⁸⁰

Išvados

Skirtumai tarp Švedijos ir Suomijos modernizacijų – akivaizdūs. Kol tarpukario švedų kompanijos veržliai taikė naujausias technologines inovacijas, Suomijoje stengtasi didinti visų pirma žemės ūkio sektoriaus našumą. Vis tik, po II-ojo pasaulinio karo Suomijoje prasidėjo itin staigūs urbanizacijos ir industrializacijos procesai, pramoninių miestų statyba, vyko didelio masto migracija į Pietuose stūksančius pramoninius ir ekonominius

²⁷⁵ Klinge, 130.

²⁷⁶ Statistics Finland, *Population development in independent Finland – greying Baby Boomers*, 2007, <http://www.stat.fi/tup/suomi90/joulukuu_en.html>, [žiūrėta 2013.05.30].

²⁷⁷ Klinge, 130.

²⁷⁸ United Nations, *World Urbanization Prospects, the 2011 Revision*, 2001 <<http://esa.un.org/unpd/wup/CD-ROM/Urban-Rural-Population.htm>> [žiūrėta 2013.05.30].

²⁷⁹ Klinge, 123.

²⁸⁰ Statistics Finland, *The Growing years of Finland's industrial production*, 2007 <http://www.stat.fi/tup/suomi90/toukokuu_en.html> [žiūrėta 2013.05.30].

centrus. Švedijos industrializacijos ištakos – XIX amžiuje, tuo tarpu Suomija buvo priversta modernizuotis vos per keliasdešimt metų. Šie staigūs pokyčiai negalėjo praeiti be pasekmių tiek suomių dvasinei savijautai, tiek jų bendruomeniniams ryšiams. Žaibiškai pasikeitusi socialinių normų ir gyvenimo orientyrų visuma bei sutrūkinėję socialiniai saitai naujuosiuose pramoniniuose miestuose turėjo išmušti, vaizdžiai tariant, žemę iš po kojų. Remdamiesi išskirtu teoriniu pagrindu teigiame, kad visa tai galėjo bent iš dalies nulemti didesnę savižudybių lygį Suomijoje.

Svarbu paminėti, kad modernizacijos poveikis savižudybių lygiui yra ištirtas ir statistiškai. Anot Steveno Stacko, tyrusio modernizacijos įtaką Suomijos savižudybių lygiui 1800–1984 metais, šalyje vienu procentu padidėjusi urbanizacija lėmė 0,19 proc. padidėjusį savižudybių lygį.²⁸¹

4.1.2. Alkoholio vartojimo lygis

Šiuolaikiniai empiriniai tyrimai patvirtina faktą, jog žmonės, turintys priklausomybę nuo alkoholio, yra agresyvesni ir labiau linkę į savižudybę.²⁸² Individualiaje *mikro* lygmenyje apsvaigimas alkoholiu padidina savižudybės riziką net iki 90 kartų. Jau minėtas Thoro Norstromo tyrimas įrodė, kad ryšys tarp alkoholio vartojimo ir savižudybių lygio yra statistiškai reikšmingas ir *makro* lygmenyje.²⁸³

Švedija

Švedijos tikslas išlaikyti kuo mažesnę alkoholio vartojimą šalyje. Manyta, kad tai galima pasiekti per didelius alkoholio mokesčius, kurie sumažintų pirkimą, taip pat išlaikant alkoholio prekybos monopoliją – Systembolaget (the Swedish Alcohol Retail Monopoly).²⁸⁴ Pagal nacionalinę alkoholio

²⁸¹ Steven Stack, “The Effect of Modernization on suicide in Finland: 1800–1984”, *Sociological Perspectives*, Vol. 36, No. 2, p. 137–148.

²⁸² Oquendo MA, Galfalvy HC, Grunebaum MF, Burke AK, Zalsman G, Mann JJ. “The relationship of aggression to suicidal behavior in depressed patients with a history of alcoholism” *Addictive Behaviors* 2005; 30: 1144–53.

²⁸³ Thor Norstrom, “The Impact of Alcohol, Divorce, and Unemployment on Suicide: A Multilevel Analysis”, *Social Forces*. University of North Carolina Press; Sep95, Vol. 74, Issue 1, 295.

²⁸⁴ The Swedish Retail Institute, *Swedish Alcohol Policy – an Effectice Policy?* 2009, 17.

kontrolės įstatymą/politiką, alkoholis parduodamas nuo 20 metų, o leistina maksimali alkoholio koncentracija vairuojant – 0,02 promilės.²⁸⁵

2010 m. atliktu Europos Sveikatos Organizacijos tyrimu pastebėta aiški tendencija, kad Švedijoje alkoholio suvartojimas vienam žmogui yra apibrėžiamas daugiausia per alaus (39%) ir vyno (44%) suvartotą kiekį. Stiprieji gėrimai taip pat vartojami, bet kur kas mažesniais mastais – 17%. Vidutiniškai per metus vienam žmogui tenkančio alkoholio kiekis yra 10,3 litrų.²⁸⁶ Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (OECD) tyrimo apie alkoholio vartojimą 1980 – 2010 metais duomenimis, Švedijoje per 30 metų nepastebėta ryškaus ir staigaus alkoholio vartojimo padidėjimo ar sumažėjimo. Nuo 1980 m. Švedija neviršijo Europos šalių suvartoto alkoholio kiekio, tenkančio vienam žmogui, vidurkio – 13 l. Atvirkščiai, visais metais Švedija yra labiausiai nutolusi nuo Europos vidurkio pagal alkoholio suvartojimo kiekį.

Suomija

Suomijoje jau nuo 1950 m. buvo vykdomos visuomenės apklausos apie alkoholio vartojimą ir jo kontrolę. Iki įstojimo į Europos Sąjungą, Suomijoje buvo įtvirtinta labai griežta alkoholio politika.²⁸⁷ Daugiau negu 60 metų veikusi Suomijos alkoholio monopolijos sistema turėjo visišką kainų, licenzijų, prekybos bei gamybos kontrolę. 1995 m. tapus ES nare, Suomija buvo priversta pakeisti griežtą alkoholio kontrolės politiką į kur kas švelnesnę.²⁸⁸ Pagal 2003 m. priimtą nacionalinį alkoholio kontrolės įstatymą, Suomijoje leistina parduoti alkoholį asmenims nuo 18 metų, o maksimali alkoholio koncentracija vairuojant 0,05 promilės.

Suomijoje alkoholio vartojimas daugiausia charakterizuojamas per alaus (46%) ir stipriųjų gėrimų suvartotą kiekį (28%). Vidutiniškai per metus vienam žmogui tenkančio alkoholio kiekis yra 12,5 litrų. Anksčiau minėto OECD tyrimo duomenimis, Suomijoje suvartoto alkoholio kiekis 30 metų

²⁸⁵ World Health Organization, *European Status Report on Alcohol and Health*, 2010, 330.

²⁸⁶ Ten pat, 327.

²⁸⁷ Hakan Leifman, Nina Edgren Henrichson, "Statistics on Alcohol, Drugs and Crime In The Baltic Sea Region" *Nordic Council for Alcohol and Drug Research*, 37(2), 2000, 125.

²⁸⁸ Ministry of Social Affairs and Health, *Alcohol Issues in Finland after Accession to the EU Consumption, Harm and Policy Framework 1990–2005*, Finland, 2006: 21, 33.

laikotarpyje ryškiai varijuoja: nuo 1995 m. smarkiai didėja suomių alkoholio vartojimas. Nors nuo 1980 m. Suomija neviršijo Europos šalių vidurkio, tačiau iš visų šalių 2009 m. Suomija labiausiai priartėjo prie suvartoto alkoholio kiekio vidurkio Europoje.

Lyginant Švediją ir Suomiją pagal alkoholio suvartojimą, galima teigti, kad valstybės skiriasi. Pirmiausia, Švedijos alkoholio kontrolė yra griežtesnė negu Suomijos. Taip pat Suomijoje vartojama daugiau stipresnių gėrimų negu Švedijoje. Ir ryškiausias valstybių skirtumas yra tai, kad statistiniais duomenimis Suomijoje suvartojama ženkliai daugiau alkoholio negu Švedijoje.

4.1.3. Vedybos / skyrybos

Skyrybos yra vienas iš pagrindinių socialinės dezintegracijos rodiklių, atsižvelgiant į faktą, kad šeima yra svarbiausia ir pirminė socialinė/integruojanti grupė.²⁸⁹

Švedija

Švedijoje dramatiškas skyrybų skaičius užfiksuotas jau XX amžiuje: nuo 1900 m., kuriais buvo užfiksuota 400 skyrybų, iki 1990 m. jų skaičius išaugo daugiau negu 20,000.²⁹⁰ Mokslininkų teigimu, gerovės valstybė, kapitalizmas, kuris buvo sparčiai vystomas Skandinavijos šalyse, sumažino individo priklausomybę bei prisirišimą šeimai. Tai pagrindžia ir valstybės vykdyta politika, kuria buvo siekiama maksimizuoti ekonominę moters nepriklausomybę suteikiant jai palankias įdarbinimo galimybes. Nuo 1960 m. iki šių dienų Švedijoje išlieka aiški skyrybų augimo tendencija.

Naujausiais duomenimis itin smarkus skyrybų augimas pastebimas nuo 2005 m. iki 2010 m.²⁹¹ Penkerių metų laikotarpyje, kasmet skyrybų skaičius padidėja po 1000 kartų. Švedijos skyrybų mastas geriausiai atsispindi pasau-

²⁸⁹ Thor Norström, "The Impact of Alcohol, Divorce, and Unemployment on Suicide: A Multilevel Analysis" *Social Forces*, 74(1), 1995, p. 293–314.

²⁹⁰ Glenn Sandström, *The Divorce Transition in Sweden 1915–1974*, Umeå University, Sweden, 2012, 4.

²⁹¹ European Commission, "Marriage and divorce statistics", 2012 <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics> [žiūrėta 2013-05-28].

liniame kontekste: 2007 m. iš 46 didžiųjų valstybių Švedija užėmė lyderės pozicijas pagal didžiausią skyrybų skaičių. 2008 m. duomenis, Švedijoje santuokos trukmės vidurkis yra 12 metų. Kalbant apie šalies santuokos rodiklius pastarieji yra priešingos tendencijos nei skyrybų. Nuo 1960 m. iki 2000 m. Švedijos santuokų rodikliai ženkliai mažėja: 1960 m. – 1000 gyventojų teko 6,7% santuokų, 2000 m. – 4,5%. Nors ir nežymus, tačiau pastebėtas santuokų skaičiaus padidėjimas 2011 m. – 5% 1000 gyventojų.²⁹² Pagal Europos šalių vidurkį Švedijos santuokų rodikliai 1000 gyventojų palyginus yra žemi. Taigi, Švedijoje dominuoja augančių skyrybų ir *mažėjančių santuokų* tendencija.

Suomija

Pagal statistinius duomenis, nuo 1960 m. iki 2000 m. Suomijoje skyrybų skaičius augo: nuo 0,8% iki 2,7% skyrybų 1000 gyventojų.²⁹³ Paskutiniaisiais metais skyrybų augimas šiek tiek sumažėjo ir nustojo augti: nuo 2009 m. iki 2011 m. išliko tas pats 2,5% skyrybų rodiklis 1000 gyventojų. Visgi, Suomija visais metais viršija Europos šalių skyrybų vidurkį. Pavyzdžiui, ryškiausias *nuokrypis* nuo Europos vidurkio užfiksuotas 1990 m., kai Suomijos skyrybų procentas 1000 gyventojų buvo 2,6, o Europos – 1,6. Tai, kad Suomijoje vyrauja gan aukštas skyrybų lygis patvirtina ir tai, jog iš 46 pasaulio valstybių Suomija užėmė 4 vietą pagal skyrybų mastą. Suomijoje santuoka vidutiniškai trunka apie 13 metų. Santuokų rodiklių atžvilgiu negalima teigti, jog Suomijoje dominuoja tam tikra santuokų tendencija. Santuokų rodikliai smarkiai varijuoja: pavyzdžiui, 1970 m. Suomija santuokų skaičiumi ženkliai pralenkė Europos vidurkį – 7,9%, o 1990 m. buvo viena iš mažiausiai susituokusių Europos šalių – 5% 1000 gyventojų. Paskutiniaisiais metais santuokų skaičius kinta labai nežymiai (2009 m. – 5,6% 2011 m. – 5,3% 1000 gyv.)²⁹⁴, tačiau už Europos paskutinių metų vidurkį Suomijos rodikliai yra aukštesni. Vadinasi, Suomijai būdingas augančių skyrybų skaičius ir nepastovūs, kintantys santuokų rodikliai.

Taigi, tiek Švedijoje, tiek Suomijoje vyrauja aukšti skyrybų rodikliai. Švedijos skyrybų rodikliai yra aukštesni, tačiau skirtumai nėra tokie dideli, kad

292 Ten pat.

293 Ten pat.

294 Ten pat.

išskirtų šalis. Todėl galima teigti, kad skyrybų mastu Švedija ir Suomija yra panašios šalys. Tačiau šalys skiriasi santuokų skaičiumi. 1960 m. ir 2011 m. laikotarpyje Suomijos santuokų rodikliai kiekvienais metais viršijo Švedijos rodiklius, todėl pagal santuokų skaičių Švedija ir Suomija skiriasi.

4.2. Religija ir švietimas

a) Religija

Švedija

Didžioji Švedijos populiacijos dalis priklauso Evangelikų Liuteronų bažnyčiai – 87%. Kitas religines mažumas (Romos katalikai, ortodoksai, baptistai, musulmonai, žydai ir budistai) sudaro 13%.²⁹⁵ 2010 m. duomenimis 54% gimusių kūdikių buvo pakrikštyti Liuteronų bažnyčioje, 33% penkiolikmečių priėmė sutvirtinimo sakramentą, 37% santuokų pašventinta bažnyčioje ir 81% mirusiųjų buvo palaidoti pagal bažnytines apeigas.²⁹⁶ Lyginant su ankstesniais metais, krikštytųjų, santuokų ir laidotuvių apeigų skaičius Švedijoje sumažėjo 4%. Tačiau nepaisant šių rodiklių, Švedija yra laikoma viena iš labiausiai sekuliarizuotų šalių pasaulyje. Tai patvirtina statistiniai duomenys: pasaulinėje apklausoje apie religijos svarbą 87% švedų atsakė, kad religija nėra svarbi. Švedijos aukštą sekuliarizaciją patvirtina ir tai, kad pusė šalies gyventojų (50%) yra nereligingi, 8% save laiko ateistais ir 29% gyventojų teigia, kad yra tikintys.²⁹⁷ Pasauliniame lygmenyje pagal lankymąsi bažnyčioje Švedija užima beveik paskutinę vietą. Tik 4% gyventojų dalyvauja pamaldose, kai pasaulio šalių vidurkis yra 26,2%. Taigi, galima teigti, kad Švedija yra sekuliarizuota šalis.

Suomija

82,5% suomių priklauso Evangelikų Liuteronų bažnyčiai. Ortodoksų bažnyčią sudaro 1,1%, Romos katalikų 1,1%, kitų – 0,1%. 2000 m. net 80%

²⁹⁵ Maarit Jantera-Jareborg, "Religion and the Secular State in Sweden", Javier Martinez-Torrón (sud.), *Religion and the Secular State: National Reports*, Provo: The International Center for Law and Religion Studies, 2010, 669–686.

²⁹⁶ Per Pettersson, "State and Religion In Sweden: Ambiguity Between Disestablishment and Religious Control", *Nordic Journal of Religion and Society* 24 (2), 2011, 119–135.

²⁹⁷ WIN-Gallup International, "Global Index of Religion and Atheism", RED C Research, Dublin, 2012, 15.

susituokusių porų norėjo, kad jų santuoka būtų palaiminta bažnyčioje.²⁹⁸ Lyginant su praėjusiais metais, santuokų skaičius bažnyčioje sumažėjo 20%.²⁹⁹ Jau minėtoje pasaulinėje apklausoje 70% suomių teigia, jog religija nėra svarbi, tačiau daugiau negu pusė šalies gyventojų (53%) yra religingi, 38% laiko save nereliginiais, o ateistai sudaro 6%.³⁰⁰ Nors daugiau nei pusė Suomijos gyventojų sako esantys religingi, tačiau lankymosi bažnyčioje reitingas palyginus su kitomis pasaulio valstybėmis yra žemas – 4%. Atsiremami į pateiktus duomenis, galime teigti, jog Suomijoje egzistuojantis paradoksas sufleruoja apie religijos individualėjimą. Religiniais save laikančių ir religijos svarbą ignoruojančių suomių santykį galime aiškinti trečiu kintamuoju – bažnyčios lankymu. Galime daryti prielaidą, jog save religingu laikantis, bet pamaldose nedalyvaujantis asmuo nėra linkęs savo tikėjimo arba religingumo suviešinti ir apriboja jį intymioje asmeninėje erdvėje. Taigi, dominuojant tokiai religijos formai, galime teigti, jog Suomija kaip ir Švedija kolektyvine prasme yra sekuliari šalis: tikėjimas, esant tokiam žemam bažnyčios lankymo procentui nekuria visuomeninių ryšių ir negali veikti kaip integruojanti socialinė jėga.

Tiek Suomiją, tiek Švediją šiandien galime vadinti sekuliariomis šalimis. Šį teiginį paremia visi apžvelgti statistiniai kintamieji (religijos svarba, bažnyčios lankymas ir kita). Religiniais save laikančių skandinavų procento analizėje negalime laikyti reikšmingu, nes jis neatitinka durkheimiškos socialiai integruojančios religijos apibrėžties.

b) Švietimas

Švedija

Švedijoje švietimui skiriama 7,7% bendrojo vidaus produkto. Vidurinį išsilavinimą Švedijoje turi 87% gyventojų (25–64 metų kategorijoje),³⁰¹ vienam

²⁹⁸ Matti Kotiranta, “Religion and the Secular State in Finland”, Javier Martinez-Torón (sud.), *Religion and the Secular State: National Reports*, Provo: The International Center for Law and Religion Studies, 2010, 273–298.

²⁹⁹ Ten pat.

³⁰⁰ WIN-Gallup International, “Global Index Of Religion and Atheism”, RED C Research, Dublin, 2012, 15.

³⁰¹ UNESCO, “Education stats: Finland vs Sweden” <<http://www.nationmaster.com/compare/Finland/Sweden/Education>> [Žiūrėta 2013-05-15].

studentui per metus vidutiniškai skiriama 12 000 JAV dolerių. Tarptautinėje ekonominės plėtros ir bendradarbiavimo organizacijoje (OECD) Švedija yra trečia pagal edukacinę sistemą – nusileidžia tik Japonijai bei Suomijai.³⁰² Vis dėlto, nuo 2000 m. iki 2010 m. nepastebėtas vidurinio ir aukštojo išsilavinimo rodiklio augimas.

Suomija

Tuo tarpu Suomijos tarptautiniame lygmenyje edukacinė rūpyba užtikrina itin aukštus rodiklius³⁰³: nuo 2000 m. iki 2010 m. užfiksuotas vidutinis 0,2% augimas įgijusių vidurinį arba aukštąjį išsilavinimą gyventojų, 83% suaugusiųjų (25–64 metų kategorijoje) turi vidurinį išsilavinimą, o jaunesnio amžiaus kategorijoje (25–34 metų kategorijoje) vidurinis išsilavinimas yra net 91%. Suomiai nusileidžia tik Pietų Korėjai (97%) 6,4% bendro vidaus produkto skiriama švietimui.³⁰⁴ Apskaičiuota, jog vidutiniškai vienam studentui per metus išleidžiama 10 000 JAV dolerių. Tarptautinėje ekonominės plėtros ir bendradarbiavimo organizacijoje (OECD) yra pirmoje vietoje pagal švietimo reitingą.

Galima daryti išvadą, jog nors ir Suomijos švietimo sistemos rodikliai yra aukštesni, lyginant su Švedija, abi šios sistemos užima aukštas pozicijas tarptautiniuose reitinguose ir yra panašios daugeliu rodiklių (BVP skyrimu, išsilavinimo, raštingumo rodikliu ir t. t.).

Apibendrinant socialinės integracijos dimensijos kintamuosius, pirmiausia svarbu akcentuoti, kad pastebėti ryškūs skirtumai tarp Švedijos ir Suomijos modernizacijos raidos: Švedijoje industrializacija vyko jau nuo XIX a. antros pusės ir tai paspartino šalies vystymąsi ir gerovės režimo plėtrą. Tuo tarpu sparčiai vykęs urbanizacijos procesas Suomijoje ir kur kas vėliau prasidėjusi industrializacija lėmė žymiai intensyviau vykusią migraciją šalies viduje, kuri neigiamai veikė suomių dvasinę būklę ir silpnino bendruomeninius ryšius.

³⁰² OECD: “Sweden” <<http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/sweden/>> [Žiūrėta 2013-05-20].

³⁰³ Education and research 2007–2012: “Finnish Education System in an International Comparison” <<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/pol0209.pdf?lang=en>> [žiūrėta 2013 05 20].

³⁰⁴ UNESCO, “Education stats: Finland vs Sweden”.

Tai, remiantis tyrime naudojamu teoriniu pagrindu, svariai prisidedama prie aukštesnio savižudybių lygio.

Skirtumas tarp šalių ryškus ir alkoholio vartojimo lygmenyje: Suomijoje alkoholio suvartojimo rodikliai yra kur kas didesni nei Švedijos. Kalbant apie šeimos situaciją, abejuose šalyse vyrauja didelis skyrybų mastas, tačiau valstybės skiriasi pagal vedybų rodiklius – Suomijoje jų ženkliai daugiau. Galiausiai, tyrime nustatyta, jog abi šalys yra panašios pagal aukštą sekuliarizacijos ir švietimo sistemos lygį.

4.3. Ekonominis aiškinimas

Nagrinėjant tam tikrus valstybėse vykstančius reiškinius, neišvengiamai reikia atsižvelgti ir į šalies ekonominę situaciją, kadangi būtent ekonomika nurodo, kaip visuomenės sutelkia ribotus savo išteklius ir tenkina gyventojų poreikius.

Teorinis pagrindas nurodo, jog makroekonominiai veiksniai gali turėti įtakos savižudybių skaičiui šalyje, todėl toliau darbe aptarsime Švedijos ir Suomijos ekonominių rodiklių skirtumus. Tokio pobūdžio analizė vėliau mums pravers nustatant, ar ekonominiai skirtumai gali turėti įtakos skirtingam savižudybių lygiui šiose šalyse.

4.3.1. Bendrasis vidaus produktas (BVP)

BVP yra vienas iš svarbiausių makroekonominių indikatorių, atspindintis valstybės ūkio augimo tempą. Tai svarbus rodiklis, analizuojant tiek ekonominius, tiek socialinius procesus. BVP parodo, kiek šalies ekonomika pagamina produkcijos ir suteikia paslaugų per tam tikrą laiką. Būtent šiam rodikliui subordinuoti visi kiti makroekonominiai šalies rodikliai. Įvertinus BVP ir gyventojų skaičių apskaičiuojama, kokia BVP dalis tektų kiekvienam žmogui, jei šalyje pagamintos prekės ir paslaugos būtų išdalintos po lygiai. BVP vienam gyventojui taip pat parodo, koks yra vidutinis šalies gyventojų pragyvenimo lygis bei jo kaita. Svarbu, jog lyginant dviejų valstybių, turinčių skirtingą gyventojų skaičių, ekonomikas, BVP duomenys turi būti apskaičiuoti atsižvelgiant į gyventojų skaičiaus skirtumus.³⁰⁵ Taigi, BVP vienam

³⁰⁵ Oliver Blanchard, *Makroekonomika* Vilnius: Tyto alba 2007, 24–30.

gyventojui šalyje skaičiuojamas visą bendrąjį vidaus produktą, atsižvelgiant į infliaciją, dalinant iš populiacijos dydžio. Taip pat svarbu atsižvelgti į tai, jog pačios šalys visada būna skirtingos: kainos maistui, pragyvenimui jose taip pat skiriasi, todėl privalu įvertinti ir perkamosios galios paritetą (PGP). Tai metodas, kuriuo naudojantis, apskaičiuojamas skirtingų valiutų tarpusavio kursas ir, atmetus kainų skirtumus, palyginamas šalių gyvenimo lygis.³⁰⁶

Suomijoje BVP vienam gyventojui 2011 m. buvo 37580.5 JAV dolerių (pritaikant pariteto sąlygą). Toks Suomijos BVP/gyventojui dydis yra lygus 171 proc. pasaulio BVP vidurkio. Rodiklis šalyje matuojamas nuo 1980 m. ir apskaičiuotas Suomijoje per tris pastaruosius dešimtmečius – 21971.3 JAV dolerio.³⁰⁷ Šalyje nuo 2000 m. BVP/žmogui visą laiką tendencingai kilo ir tik 2010 m. nukrito. Šiandien rodiklis vėl pamažu juda link buvusios įvertio.

Švedijoje BVP vienam gyventojui atsižvelgiant į pariteto sąvoką – 41447.13 JAV dolerių, tai atitinka 189% eiliniam pasaulio gyventojui tenkančios metinės pinigų sumos. BVP/žmogui vidurkis, kuris yra išvestas iš per pastaruosius tris dešimtmečius, t. y. nuo 1980 metų gautų duomenų, Švedijoje yra kiek mažesnis – tik 24235.2 JAV dolerių³⁰⁸. Šioje šalyje nuo 2000 m. pinigų suma, tenkanti vienam gyventojui, visą dešimtmetį kilo, o 2010 m. nukrito, tačiau dabar jau pralenkė ir prieš krizę buvusį BVP lygį.

Lyginant dvi tiriamąsias šalis galima pastebėti, jog tendencijos jose yra panašios: nuo 2000 m. iki 2009 m. BVP/gyventojui lygis kilo, bet ekonominės krizės sąlygomis staiga krito. Nepaisant to, abejose valstybėse ekonomika gana sparčiai atsigauna. Lyginant šių šalių padėtį bendrame pasaulio šalių reitinge, pagal BVP, tenkantį vienam gyventojui Švedija užima 18, o Suomija – 28 vietą.³⁰⁹ Taigi, atsižvelgdami į BVP rodiklį, galime daryti išvadą, kad

³⁰⁶ Lietuvos statistikos departamentas, *Perkamosios galios paritetas*, <<http://web.stat.gov.lt/lt/faq/view/?id=167&PHPSESSID=aecaaa5287de539a1da9913ab9ab9583>> [žiūrėta 2013.05.28].

³⁰⁷ Tradingeconomics.com, *Finland GDP per capita PPP*, 2012, <<http://www.tradingeconomics.com/finland/gdp-per-capita-ppp>> [žiūrėta 2013.05.30].

³⁰⁸ Tradingeconomics.com, *Sweden GDP per capita*, 2012 <<http://www.tradingeconomics.com/sweden/gdp-per-capita-ppp>> [žiūrėta 2013.05.28].

³⁰⁹ Index mundus, *GDP per capita PPP*, 2012, <<http://www.indexmundi.com/map/?v=67>>, [žiūrėta 2013.05.28].

šalys kitų valstybių kontekste atrodo ekonomiškai stiprios ir tarpusavyje skiriasi nežymiai.

4.3.2. Ekonominė situacija ilguoju laikotarpiu

Ilguoju laikotarpiu ekonominė situacija taip pat gali turėti įtakos savižudybių lygio kitimui. Du svarbiausi ją nusakantys veiksniai: BVP augimas bei infliacija. Tai kintamieji, kurie negali būti nagrinėjami atskirai, kadangi BVP augimas arba kritimas sąlygoja analogišką infliacijos didėjimą arba mažėjimą³¹⁰. Šis sąryšis – ekonominių ciklų pasekmė. Šie veiksniai turi įtakos bendrai ekonominei šalies situacijai, gaunamoms gyventojų pajamoms, nedarbingumo lygiui ir t. t. – svarbu palyginti šiuos tiriamų šalių rodiklius ir jų skirtumus.

Situacija Švedijoje, nagrinėjant pastaruosius tryliką metų, yra gana pastovi. Ryškus ūkio augimo kritimas pasireiškė tik krizės metais, kai nuo 2008 metų iki beveik 2010 m. šalies BVP augimas buvo neigiamas ir nukrito net iki –7% per metus.³¹¹ Nuo 2010 m. fiksuotas staigus ekonomikos pagerėjimas ir situacija pamažu tapo stabili. Panaši tendencija atsispindi ir nagrinėjant infliacijos rodiklio kitimą. 2000–2008 m. situacija nebuvo niekuo išsiskirianti – procentinė infliacijos išraiška varijavo apie 3.97%,³¹² atėjus krizės metams, kai šalies BVP augimas staigiai krito, smuko ir infliacijos rodiklis ir šalyje maždaug metus laikėsi defliacija. Šiuo metu šalis stengiasi grįžti prie iki – krizinių vidurkių, tačiau išgyvenus tokius staigius ekonominius pasikeitimus, reikia laiko, jog rinka sugrįžtų į stabilią būseną.

Suomijos ekonominio augimo situacija pastovi buvo 2000–2008 metais, kuomet ekonomikos augimas siekė apie 5 procentus. Šalies ekonomikos augimo vidurkis, istoriškai skaičiuojamas nuo 1976 m., yra 2.3%. Ekonominės krizės 2008 metais kontekste augimas krito ir 2009 metais buvo užfiksuotas žemiausias šalies istorijoje neigiamas augimo procentas –9.9%,³¹³ pasiekus

³¹⁰ Blanchard, 24–30.

³¹¹ Tradingeconomics.com, *Sweden GDP growth Annual*, 2012, <<http://www.trading-economics.com/sweden/gdp-growth-annual>> [2013.05.28].

³¹² Tradingeconomics.com, *Sweden inflation rate*, 2012, <<http://www.tradingeconomics.com/sweden/inflation-cpi>> [žiūrėta 2013.05.28].

³¹³ Trading Economics.com, *Finland inflation rate*, 2012.

ši tašką, ekonominė situacija toliau gerėjo ir per metus šalis pasiekė iki tol buvusį vidurkį. Tos pačios tendencijos atsispindi ir stebint infliacijos rodiklio kitimą: nuo 2000 m. Šalies infliacijos rodiklio vidurkis, skaičiuojamas nuo 1961 m., yra 5.19%. Visą laiką Suomijoje, išskyrus vieną 2004 metų ketvirtį laikėsi infliacija – tai atsispindi nuoseklių ekonomikos augimą. Situacija keitėsi tik krizės metais, kai infliacijai staiga kritus, šalyje įsivyravo defliacija: krito kainos, nuvertėjo pinigai – buvo pasiektas žemiausias infliacijos rodiklis nuo 1961 m. –1.54%.³¹⁴ Pasiekusi žemiausią tašką, šalis atsitiesė. Taigi, Suomijoje šiuo metu stengiamasi išlaikyti nuosaikų vidutinį infliacijos lygį ir BVP augimą.

Palyginus abi šalis galime pastebėti, jog jos ilgojo laikotarpio ekonominio augimo rodiklių atžvilgiu nesiskiria. Tiek abiejų šalių BVP augimas, tiek nuo pastarojo priklausantys jų infliacijos lygiai metai iš metų Suomijoje ir Švedijoje išlieka pastovūs ir kinta tik tarptautinių ekonominių krizių akivaizdoje. Amplitudės, kuriose varijuoja rodikliai šalyse skiriasi nežymiai.

4.3.3. Nedarbas

Kitas svarbus veiksnys, taip pat susijęs su infliacija – nedarbas. Dėl literatūros apžvalgoje įvardytų priežasčių, svarbu palyginti, ar Švedijoje ir Suomijoje stipriai skiriasi nedarbo lygis – tai, savo ruožtu, gali turėti įtakos savižudybių lygio skirtumams.

Suomijoje nedarbo rodiklis parodo aktyviai darbo ieškančių žmonių procentą santykyje su visa darbo jėga šalyje. Lyginant su kovo mėnesio duomenimis, fiksavusiais 9% nedarbo lygį, rodiklis Suomijoje šių metų balandžio mėnesį sumažėjo iki 8.8%. Istorškai, nuo 1959 m. iki 2013 m., nedarbo rodiklio vidurkis Suomijoje – 6.17%. Pats dydis varijuoja nuo didžiausio – 19.9 proc. 1994 m. kovą, iki žemiausio 1961 m. rugsėjį – 0.7 proc.³¹⁵ Nagrinėjant pastarojo dešimtmečio duomenis, išryškėja nedarbo lygio kitimas. Nuo 2003 m. iki 2008 m. nedarbas tendencingai mažėjo,³¹⁶ o krizės metais

³¹⁴ <<http://www.tradingeconomics.com/finland/inflation-cpi>> [žiūrėta 2013.05.28].

³¹⁵ Tradingeconomics.com, *Finland unemployment rate*, 2012, <<http://www.tradingeconomics.com/finland/unemployment-rate>> [žiūrėta 2013.05.28].

³¹⁶ Ten pat.

atsiradęs aukštas nedarbo lygis, šiuo metu kintant ekonominiams ciklams, tendencingai kinta ir krenta.

Švedijoje situacija šiuo atžvilgiu labai panaši. Nedarbo lygis nuo 2013 m. kovo 8.8% nukrito iki 8.7 % balandžio mėnesį. Istoriskai nedarbingumo lygis šioje valstybėje stebimas nuo 1980 m., jo vidurkis – 5.73 proc. Aukščiausias išmatuotas procentas buvo pasiektas 1997 m. – 10.5%, žemiausias – 1.3% – 1989 m.³¹⁷ Nedarbo lygis Švedijoje, kaip ir Suomijoje, apibrėžiamas kaip bedarbių skaičiaus ir darbo jėgos santykis. Pastarąjį dešimtmetį, nuo 2003–2008 m. nedarbo lygis nebuvo aukštas ir kito nedaug, aukščiausias užfiksuotas įvertis 2005 m. siekė virš 8%. O nuo 2008 m. nedarbo lygis staigiai kilo ir padidėjo kone du kartus. Nuo 2010 m. atitinkamai ekonominiams ciklams, nedarbo lygis palengva mažėjo, tačiau kol kas negrįžo į prieškrizinę savo būseną.

Lyginant Suomijos ir Švedijos nedarbo duomenis, galime daryti išvadą, jog situacija šalyse iš esmės yra identiška tiek egzistuojančių nedarbo lygių, tiek jų kaitos atžvilgiais.

4.3.4. Pajamų nelygybė

Nagrinėjant Švedijos ir Suomijos ekonomines situacijas ir mąstant apie jų poveikį savižudybių lygiui, svarbiu veiksniu galėtų būti *pajamų nelygybė*. Tai kintamasis, kuris nurodo ar didelė skirtis yra tarp mažiausias ir didžiausias pajamas uždirbančių žmonių. Didesni pajamų nelygybės įverčiai gali sudaryti sąlygas didesniai žmonių nepasitenkinimui dėl netinkamo išteklių perskirstymo bei atskleisti visuomenės socialinės integracijos problemas, galinčias lemti aukštesnį savižudybių lygį.

Abejose šalyse, remiantis Žmogaus socialinės raidos 2009 m. ataskaita, ši skirtis, palyginus ją su viso likusio pasaulio situacija, nėra didelė. Dydis skaičiuojamas kaip pajamų santykis tarp 10% mažiausias ir 10% didžiausias pajamas gaunančių šalies gyventojų. Švedijoje jis yra lygus 6.2, o Suomijoje 5.6 – tad matome, jog skirtumas nėra didelis. Palyginimui įdomu tai, jog tarkime JAV šis santykis siekia 15.9.

³¹⁷ Tradingeconomics.com, *Sweden unemployment rate*, 2012, <<http://www.trading-economics.com/sweden/unemployment-rate>> [žiūrėta 2013.05.28].

Santykį skaičiuojant nuo 20% didžiausias ir 20% mažiausias pajamas gaunančių visuomenės narių, skirtumas tarp valstybių taip pat išlieka nedidelis. Suomija – 3.8, o Švedija – 4.0.³¹⁸

Galime daryti išvadą, jog skirtis tarp turtingiausių ir mažiausias pajamas gaunančių šiose Skandinavijos šalyse gyvenančių žmonių nėra didelė. Taigi, besiskiriančio savižudybių lygio Švedijoje ir Suomijoje negalime sieti su ekonominiu pajamų nelygybės kintamuoju.

Trumpai apibendrinant nagrinėtus Suomijos bei Švedijos makroekonominis rodiklius (BVP/žmogui, ekonominio augimo tempą ir infliaciją, nedarbą bei pajamų nelygybę), galime teigti, jog esminių skirtumų tarp šių valstybių ekonominėje dimensijoje rasti nepavyko. Taigi, galime išsakytus pastebėjimus sieti su išvada, teigiančia, jog šie makroekonominio lygmens kintamieji neturi įtakos šalyse egzistuojančiam skirtingam savižudybių lygiui.

4.4. Kultūrinis aiškinimas: Imitacijos teorija

Remiantis imitacijos teorija, toliau aptarsime dvi empirinių duomenų grupes. Pirmoji jų įtrauks švedų ir suomių tautosakos kūrinius, savyje talpinančius su savižudybe susijusius tautinius naratyvus, antroji – aptars mastą, kuriuo Švedijoje ir Suomijoje viešojoje erdvėje diskutuojama apie savižudybės fenomeną.

4.4.1. Tautiniai naratyvai

„Poetinė Eda“ ir „Kalevala“

Šiame skyriuje bandysime įrodyti į G. Tarde'o imitacijos teoriją atsiremiančią antrąją hipotezę, teigiančią, kad suomių tautiniai naratyvai pateisina savižudišką elgesį ir taip nulemia savižudybių lygio skirtumus Suomijoje ir Švedijoje. Lyginsime du tautinius pasakojimus: X-ąjį mūsų eros amžių menančią senųjų skandinavų mitologinę ir epinę giesmę „Poetinė Eda“ bei epinę XIX a. poemą „Kalevala“, laikomą svarbiausiu nacionaliniu Suomijos

³¹⁸ Human development report 2009 <http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf> [žiūrėta 2013.05.30].

paveldu. Aiškinsimės, ar šie kūriniai ir juose glūdintis savižudybės motyvas galėjo turėti įtakos dviejų lyginamų šalių kultūriniam, socialiniam diskursui bei ar tai galėjo paskatinti savižudybių rodiklių skirtumus. Šiame skyriuje remsimės sociologų S. Pridmore, J. Ahmadi bei Z. Abd Majeed atliktu tyrimu, nagrinėjančiu šiuos du kūrinius.³¹⁹

„Poetinė Eda“ – nežinomo autoriaus užrašytas vienas iškiliausių ir savo apimtimi didžiausių ikirikriščioniškos Skandinavijos mitologinių kūrinių. Jame randame visą būrį legendų ir mitų apie senovės didvyrius ir dievus, visatos sukūrimą ir sunaikinimą. Nors Suomija taip pat yra dažnai priskiriama prie Skandinavijos šalių regiono, šis kūrinys rėmėsi senųjų skandinaviškųjų žemių (išimtinai Švedijos, Norvegijos, Danijos bei Islandijos) istorija. Tuo tarpu „Kalevala“ – epinė poema, parengta pagal tautinį suomių folklorą, apimanti suomių tautos istorijos įvykius nuo senųjų laikų iki X amžiaus.

Savižudybės motyvas

„Poetinė Eda“. Kūrinyje yra tik vienas savižudybės epizodas – tai Brinhildros, greičiausiai pavadintos istorinės gotų princesės iš Austrazijos karalystės Brunhildos (543 – 613) vardu, istorija. Šios moters, turinčios antgamtinių galių, nusižudymas – atsakas į nepalankių įvykių seką, tragiškai susiklosčiusias aplinkybes ir mylimojo Sigurdo išdavystę. Savižudybę Brinhildra atliko padurdama save po to, kai iš solidarumo nusižudė visi moters pagalbininkai ir kompanionai.

„Kalevala“. Šioje epinėje poemoje aptinkami net trys savižudybės atvejai – gražiosios Joukahaineno sesers Aino, tragiškojo veikėjo Kullervo bei jo benamės sesers mirtys.³²⁰ Aino (kuri sutiko galą išokusi į jūrą laikydama didžiulį akmenį), priverstinai atiduotos pagrindiniam veikėjui Vainemonui į žmonas, bei Kullervo sesers, kurios vardas kūrinyje nenurodytas, pasitraukimas iš gyvenimo yra motyvuojamas pabėgimu nuo nepakenčiamų gyvenimo sąlygų. Kallervo gyvenimas yra dažnai tapatinamas su suomių tautos tragiška istorija, todėl apie šį veikėją reikėtų papasakoti plačiau.

³¹⁹ S. Pridmore, Ahmadi J., Majeed Z.A., Suicide in Old Norse and Finnish folk stories, *Australas Psychiatry*, 19(4), 2011 321–324 .

³²⁰ Ten pat, 323.

Veikėjas Kullervo buvo Kalevala šeimos palikuonis, kurio siužetinė gyvenimo istorija ir prasideda, ir baigiasi tragiškai. Dar prieš gimstant Kullervui, dėdė Untamo, keršydamas dėl konflikto su jo tėvu, nužudo visą Kalevala gentį, palikdamas nėščią veikėjo motiną visiškai vieną. Kūdikiui gimus, dėdė Kullervo gyvenimą paverčia nepakenčiamu ir vergišku. Išsilaisvinęs Kullervo sutinka benamę moterį, kuri galiausiai pasirodo esanti jo sesuo. Sužinojusi apie Kullervo prakeiksmą sesuo nusižudo. Dėl visko įpykęs Kullervo bando atsikeršyti Untamui, tačiau taip tik prisišaukia savo suburtos šeimos mirtį. Giesmėje „Kullerwoinen Pergalė ir Mirtis“ aprašoma dar viena nimfos apgavystė bei, galiausiai, Kullervo savižudybė toje pačioje vietoje, kurioje nusižudė jo sesė.³²¹

Taigi, pagrindinių šių pasakojimų veikėjų savižudybės – atsakas į užklusius sunkumus ir beviltiškai susiklosčiusias aplinkybes.

Kūrinių atgarsiai ir įtaka visuomenėje

„Poetinė Eda“. Kūrinys, išvertas į daugelį pasaulio kalbų, yra reikšmingas skandinavų literatūroje bei formuoja skandinavų tautų nacionalinį identitetą. Valkiriją Brinhildrą, kaip veikėją, galima matyti tiek garsių tapytojų Gaston Bussiere (1897) bei Arthur Rackham (1910) darbuose, tiek šiuolaikinėje kultūroje – TV serialuose bei kompiuteriniuose žaidimuose („World of Warcraft“, „Age of Empires“). Brinhildra bei jos savižudybės motyvas yra gerai žinomas švedų kultūroje.³²²

„Kalevala“. Suomų kultūroje „Kalevalos“ epas užima ypatingą vietą. Anot suomių profesoriaus Urpo Vento, galima kelti klausimą, ar Suomija kaip tautiškai sąmoninga nacionalinė valstybė išvis egzistuočiau be Eliaso Lönnroto sudaryto epo.³²³

Vasario 28-oji – nacionalinė „Kalevalos“ diena Suomijoje. Šis epas dėstomas visose Suomijos vidurinėse mokyklose, pagal epą sukurta per 350 muzikinių kompozicijų. „Kalevala“ ilgainiui įgalino tautinę rezistenciją prieš carinės Rusijos priespaudą. Gražioji Aino yra vaizduojama suomių dailėje,

³²¹ Ten pat, 323.

³²² Ten pat, 322.

³²³ Urpo Vento, The Role of the Kalevala in Finnish Culture and Politics, *Nordic Journal of African Studies* 1(2): 82–93, 1992, Helsinki, 83–86.

populiariojoje literatūroje. Šios veikėjos vardą XIX a. išgarsino aktyvūs nacionaliniai politiniai judėjimai, siekę populiarinti suomiškus vardus šalyje. Ilgainiui Aino tapo populiariausiu moterišku vardu Suomijoje. Ne ką mažiau žinomas Kullervo personažas, įkvėpęs dailininkus, kompozitorius, suomių rašytojus ir dramaturgus.³²⁴

Remiantis imitacijos teorijos argumentais galima daryti išvadą, jog Suomijos nacionalinis epas „Kalevala“, turintis daugiau suicidinių motyvų bei esantis svarbesnis suomių tautinei valstybei nei „Poetinė Eda“ švedams, galimai daro didesnę įtaką suomių požiūriui į savižudybes, verčia juos tapatinantis su kūrinio veikėjais ar epinės poemos naratyvu apskritai. Savižudiškas elgesys suomiams yra gerai žinomas ir įsisąmonintas atsakas į gyvenimo sunkumus.

4.4.2. Savižudybių viešinimas

Žiniasklaida ir savižudybių viešinimas

Kitas kultūrinio aiškinimo kintamasis atsiremia į Davido P. Phillipso tirtą Verterio efektą – žiniasklaidoje viešinamų savižudybių įtaką savižudybių lygio pakilimui. Viešumoje plačiai nuskambėjęs savižudybės veiksmas visuomenei gali sukelti familiarumo, artumo jausmus, norą tapatintis su nusizūdžiusiuoju, galiausiai – savižudybės įsisąmoninimą kaip galimą atsakymą į gyvenime užklupusius sunkumus.³²⁵ Dalis empirinių tyrimų įrodė, jog turinio formavimo aspektai turi įtakos imitaciniam efektui.³²⁶ Pasak Steveno Stacko, pramogų verslo atstovų bei įžymybių savižudybės gali turėti įtakos padidėjusiam savižudybių skaičiui (įtaka gali būti 50 proc. didesnė nei po nežymių individų savižudybių).³²⁷

Suicidinių elgesį tiriantys mokslininkai tarp savižudybes skatinančių veiksmų nurodo žiniasklaidos imitacinį poveikį (sensacingai, romantiškai, smulkmeniškai pateikiant savižudybes) asmenims, atsidūrusiems sudėtin-

³²⁴ Ten pat.

³²⁵ Deimantas Jastramskis, „Savavališkos mirties paskatos žiniasklaidoje“, <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-02-13-deimantas-jastramskis-savavališkos-mirties-paskatos-ziniasklaidoje/76946>>, Vilnius, 2012 [žiūrėta 2013-05-28].

³²⁶ Phillips, 347.

³²⁷ Stack, *Media impacts*, 957.

gose gyvenimo situacijose. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, atlikta daugiau kaip 50 tyrimų, kuriuose daromos išvados apie savižudybių pateikimo žiniasklaidoje poveikį imitaciniam žmonių elgesiui – didžiausia žiniasklaidos įtaka gali būti daroma jautrios psichikos, pažeidžiamiems žmonėms bei vaikams ir paaugliams.³²⁸

Žiniasklaidos ribojimo strategijos ir jų įgyvendinimas

Švedijoje bei Suomijoje kartu su Nacionalinėmis savižudybių prevencijos strategijomis (*National Suicide Prevention Strategies*) buvo atliktos žiniasklaidos pateikiamos informacijos apie savižudybes apribojimo reformos, įvedusios daugiau mažiau panašias draudžiamąsias priemones, nukreiptas prieš galimus imitacijos, tapatinimosi efektus abejose šalyse.³²⁹ Ši strategija apėmė daugelį socialinių bei kultūrinių savižudybių prevencijos aspektų, bet šiame skyriuje bus žvelgiama į žiniasklaidos įtaką.

Šalyse, siekiant sumažinti imitacijos efekto galimybes, buvo vykdomi žiniasklaidos informacijos apribojimai atsižvelgiant į šiuos dalykus: 1) žiniasklaidoje aprašomų savižudybių pozityvus ar negatyvus nušvietimas; 2) modelio (pavyzdžio) ir stebėtojo santykis; 3) visuomenės ir jai teikiamos informacijos santykis. Pirmiausia, pozityvus apibrėžimas reiškia tai, kad savižudybė pateikiama kaip sensacija, itin svarbi naujiena bei yra racionalizuojama, ieškomos jos priežastys (darbo netektis, depresija, alkoholizmas). Toks informacijos pateikimas savižudybę parodo kaip išeitį. Tuo tarpu negatyvusis požiūris pabrėžia aukos fizinius nukentėjimus, išryškinamas skausmo motyvas, pabrėžiamas neigiamas savižudybės poveikis bei ieškomos savižudybės alternatyvos. Antra, suicidinės istorijos įtaka gali būti sąlygota modelio ir stebėtojo identifikacija.³³⁰ Skirtingą identifikaciją lemia vertikalumo principas – žmonės bus labiau linkę imituoti „aukštesnįjį“, daugiau pasiekusįjį (pvz., įžymybę) nei eilinį žmogų. Galiausiai, žiniasklaidos imitacijos efektą

³²⁸ WHO, Preventing Suicide, A Resource for Media Professionals, Document Production Services, Switzerland, 2008.

³²⁹ WHO, National Suicide prevention strategies, *International suicide rates*, 2009.

³³⁰ AT, Cheng, Hawton K, Chen TH, Yen AM, Chen CY, Chen LC, Teng PR. The influence of media coverage of a celebrity suicide on subsequent suicide attempts, *Clyn Psichiatriy* 68(6) Taiwan, 2007, 862–6.

sąlygoja visuomenės būdas priimti informaciją – impulsyvumas, jautrumas, imlumas ar abejingumas.

Kaip minėta, Suomija buvo pirmoji Europos šalis, kurioje XX a. 9 deš. buvo įvykdyta savižudybių prevencijos strategija, kuri restruktūrizavo suicidinių įvykių pateikimą viešojoje erdvėje. Galima pakartoti tai, ką minėjome literatūros apžvalgoje – programa Suomijoje sumažino savižudybių lygį trumpuoju ir ilguoju laikotarpiu. Nepaisant to, jis išliko aukštesnis nei Švedijos.

Švedijoje Nacionalinė savižudybių prevencijos taryba (*National Council for Suicide Prevention*) pradėjo savo darbą 1993 metais bei pateikė aiškius Švedijos žiniasklaidos teikiamos informacijos apribojimus. Strategija 1993–1995 metais buvo vykdoma kelių sveikatos apsaugos institucijų bei Švedijos Nacionalinio Savižudybių centro.³³¹ Įvedus šią programą, fiksuojamas savižudybių rodiklių smukimas, trumpuoju bei ilguoju laikotarpiu.

Lygindami Nacionalinių savižudybių prevencijos srategijų rezultatus abejose šalyse esminių skirtumų nepastebėjome, taigi, pastarieji net ir netiesiogiai negali paaiškinti žiniasklaidos viešinamų savižudybių atvejų įtakos skirtingiems šalių savižudybių lygiams.

IŠVADOS

Apibendrinant nepriklausomų kintamųjų tyrimą, galime teigti, jog abi teoriniame pagrinde keltos hipotezės pasitvirtinimo. Tai įrodo nuosekliai atlikta trijų savižudybės temai aktualių dimensijų analizė. Jos išvadas pateikiame toliau:

1. *Pastebimi ryškūs skirtumai tarp Švedijos ir Suomijos modernizacijos raidos*: Švedijoje industrializacija vyko jau nuo XIX a. antros pusės ir tai paspartino šalies vystymąsi ir urbanizacijos, industrializacijos procesus. Tuo tarpu sparčiai vykęs urbanizacijos procesas Suomijoje ir kur kas vėliau prasidėjusi industrializacija lėmė žymiai intensyviau vykusią migraciją šalies viduje, kuri neigiamai veikė suomių dvasinę būklę ir silpnino bendruomeninius ryšius. Tai, remiantis tyrime naudojamu teoriniu pagrindu, turėtų svariai prisidėti prie aukštesnio savižudybių lygio Suomijoje.

³³¹ Ten pat, 82.

Skirtumas tarp šalių ryškus ir alkoholio vartojimo lygmenyje: Suomijoje alkoholio suvartojimo rodikliai yra kur kas didesni nei Švedijoje, o tai, remiantis aptartu *durkheimišku* Thoro Norstromo modeliu, gali turėti įtakos socialinės integracijos lygiui (ir tuo pačiu savižudybės lygiui) šioje šalyje. Kalbant apie šeimos situaciją, abejose šalyse vyrauja didelis skyrybų mastas, taip pat tyrime nustatyta, jog abi šalys yra panašios pagal aukštą sekuliarizacijos ir švietimo sistemos lygį.

2. Suomijos bei Švedijos makroekonominiai rodikliai (BVP vienam gyventojui, ekonominio augimo tempai ir infliacija, nedarbo lygis bei pajamų nelygybė) iš esmės nesiskiria, todėl galime teigti, jog svarbių skirtumų, atitinkamai galinčių lemti savižudybių lygio skirtumus, šių valstybių ekonominėje dimensijoje nėra.
3. Remiantis imitacijos teorijos argumentais galime daryti išvadą, jog *Suomijos nacionalinis epas „Kalevala“, turintis daugiau suicidinių motyvų bei esantis svarbesnis suomių tautinei valstybei nei „Poetinė Eda“ švedams*, galimai daro didesnę įtaką suomių požiūriui į savižudybes, verčia juos tapatinantis su kūrinio veikėjais ar epinės poemos naratyvu apskritai. Be to, tyrimas atskleidė, jog esminių skirtumų žiniasklaidos reguliavime savižudybių viešinimo klausimų tarp Švedijos ir Suomijos nėra.

Taigi įrodėme, jog skirtingą savižudybių lygį tirtose valstybėse lemia dvi dimensijos: kultūrinė (imitacijos teorijos kintamasis) ir socialinės integracijos (modernizacijos bei alkoholio vartojimo lygio kintamieji).

Taip pat atlikę tyrimą teigiame, kad jo rezultatai yra aktualūs ir Lietuvai, o abi pagrindinės mūsų keltos hipotezės galėtų pasitvirtinti ir mūsų šalies atveju. Pavyzdžiui, norint atsakyti į klausimą, kodėl skiriasi Lietuvos ir kitų Baltijos šalių savižudybių lygiai, verta pažvelgti į istorinius mūsų šalies modernizacijos procesus. Profesoriaus Zenono Norkaus teigimu, XIX amžiuje Lietuva buvo ženkliai ekonomiškai atsilikusi nuo Latvijos ir Estijos.³³² Ryga, Talinas, Liepoja, Narva buvo svarbūs carinės Rusijos imperijos pramonės centrai, iki jų buvo nutiestos geležinkelio linijos. Lietuva, tuo tarpu, išliko

³³² Norkus, p. 598–601.

„agrarinė periferija“, o miestų raida nebuvo sparti. Prieš I-ąją pasaulinį karą iš mūsų šalies į Rygą emigruodavo lietuviai darbininkai. Šis atotrūkis išliko net ir tarpukariu. Lietuvos industrializacija prasidėjo tik sovietiniu laikotarpiu, ir per ganėtinai trumpą laiką Lietuva pagal daugelį rodiklių susilygino su Baltijos šalių kaimynėmis. Taigi, staigi modernizacija XX-ojo a. antrojoje pusėje lietuvius atplėšė nuo agrarinės visuomenės sanklodos, senųjų bendruomeninių ryšių irimas reiškė įsigalėjusią dezintegraciją. Galima manyti, kad šie procesai mus palietė skaudžiau nei estus ar latvius, ir tai galėjo nulemti aukštesnį savižudybių lygį.

Kalbėdami apie antrąją mūsų tyrimo hipotezę ir jos aktualumą Lietuvai, galime paminėti Gintaro Beresnevičiaus, Dariaus Barono ir kai kurių kitų Lietuvos intelektualų įžvalgas apie tai, kad Lietuvoje savižudybė iki tautinio mito lygmens pakylėta visų pirma pasakojimais apie Pilėnus ir jos gynėją Margirį, persismeigusį kalaviju. Ne ką mažesnis įspaudas tautos sąmonėje – Romo Kalantos susideginimas. Įdomu, ką apie šiuos naratyvus pasakytų G. Tarde'as. Bet kuriuo atveju, tai dar vienas panašumas tarp į savižudišką elgesį linkusių lietuvių ir suomių tautų.

Vėlyvojo sovietmečio lietuvių literatūra tikriausiai geriausiai gali apibendrinti dviejų savižudybės fenomeno priežasčių jungtį. Romualdas Granauskas aprašė tai, ką šiame darbe mes vadiname modernizacija – agrarinės visuomenės nykimą, urbanizacijos bei industrializacijos procesus, skaudžiai palietusius archajišką kaimo kultūrą. Rašytojo apysaka „Gyvenimas po klevu“ veikia dvejopai: plėtodamas pagrindinės veikėjos Monikos Kairienės charakterį, Granauskas analizuoja „grubių“ pokario kaimo gyvenimo pokyčių sukeltą psichosocialinį stresą, o tuo pačiu vaizdžiai iš naujo perkuria tragišką tautinį naratyvą ir konstruoja naują pagrindą savižudybės imitacijai:

„Ji dar galėjo atšokti į šalį, pabėgti į šoną, dar būtų suspėjusi tai padaryti, bet niekur nebėgo, nes negalėjo palikti negyvenusi savo trobos, savo paskutinės pastogės, į kurią parpdamas artėjo tas žvėris, tas tamsiai mėlynas pabaissa, tie didžiuliai juodi tekiniai. Ji griebė kastuvą, pati puolė artyn, tvojo per geležinius nasrus, bet jis vis tiek artėjo, ir jai teko trauktis. Ji traukėsi atatupsta, ėjo atbula, iš visų jėgų daužydama

jį kastuvu, vis taikydama į žibintus, į stiklines jo akis: gal apaks, gal sustos, nieko nebematydamas? Bet jis vis tiek artėjo, o ji atsirėmė nugara į trobos sieną ir, atkėlusi kastuvą, paskutinį kartą, iš paskutinių jėgų, dar norėjo trenkti jam per galvą... Ji nepajuto skausmo, tiktai išgirdo, kad trakstelėjo kažkas krūtinėj.“

ROMUALDAS GRANAUSKAS, *Gyvenimas po klevu*, 1988

DR. LIUTAURŲ GUDŽINSKO KOMENTARAS:

Perskaitęs šį rašto darbą, ant jo titulinio puslapio užrašiau daugmaž taip: „Puikiai sulošta partija!“. Tai buvo tokia replika į šviežią tų metų PoDi filmuką („Žilvino nuotyčiai TSPMI“, rež. J. Stakišaitis, 2013; galima rasti Internetė). Pagrindinis jo herojus (ir vienas šio rašto darbo autorių) susiduria su įvairiais sunkumais rašydamas Šiuolaikinių politinių teorijų darbą. Visas šis procesas pavaizduojamas kaip įtempta šachmatų partija tarp herojaus ir jo tingiojo antrininko. Kaip baigėsi ši kova, neišduosiu. Tačiau galiu patvirtinti, kad Lyginamosios politikos kursui Radvilės Gečaitės, Eglės Nanevičiūtės, Ievos Petraškevičiūtės, Simono Algirdo Spurgos ir Žilvino Švedkausko pateiktas tyrimas, aiškinantis, kodėl savižudybių lygis Suomijoje yra kur kas didesnis nei Švedijoje, yra išties puikus. Darbas pasižymi tvirtu teoriniu pagrindu, gausia literatūra ir įvairiapusių problemos ištyrimu. Tačiau šis tekstas turi dar šį tą daugiau. Tai intriga ir netikėta pabaiga – kaip ir turi būti gerai suloštoje partijoje! Viską perskaitę, sužinosite ne tik kokie ekonominiai veiksniai gali padėti atsakyti į pagrindinį tyrimo klausimą, bet ir tai, kuo čia dėta garsioji Kalevala. O galiausiai tekstas baigiamas R. Granausku ir jo apysaka „Gyvenimas po klevu“ atskleidžiant, kaip tyrimo įžvalgos gali padėti geriau suvokti aktualų Lietuvos atvejį.

LIETUVOS TAPATYBĖS METMENYS

V. LANDSBERGIO LIETUVOS PROJEKTE

(Lietuvos ir Europos tapatybės klausimai)

JUSTINAS LINGEVIČIUS

ĮVADAS

Kas yra kiekvieno iš mūsų gentinė, etninė, tautinė ir nacionalinė tapatybė?³³³ Kiek skirtingų tapatybių galima formuluoti? Ir turbūt kiekviena jų gali būti skaidoma į daugybę įvairių požiūrių, kas yra tapatybė, kas ją konstruoja, kokiais šaltiniais remiantis ji gali būti analizuojama. Todėl aprėpti plačią ir sudėtingą temą siekiant generalizuoti ar pateikti visaapimančią paaiškinimą yra nelengva, galbūt ir neįmanoma. Tapatybės tyrinėjimų prasmė, rodos, atsiranda siekyje dėmesį koncentruoti mikrolygmenyje – atsakymų ieškoti intelektualų, visuomenės veikėjų ar politikų tekstuose, nagrinėjančiuose ir analizuojančiuose tautos ar valstybės identifikacijas. Kad toks galvojimas nėra klaidingas, pagrindžia A. D. Smith, teigdamas, kad daug skirtingų menininkų, intelektualų yra įtraukti į tautos formavimo procesą. Taigi negali būti vienos tautos ir jos praeities versijos, kaip negali būti ir homogeniškos nacionalinės bendruomenės. Skirtingos klasės, kastos, konfesijos, regionai ar etninės grupės gali palaikyti įvairias versijas ir tarpusavyje konkuruojančius tautos naratyvus³³⁴.

Todėl pasinaudojant galimybe nesiekti apibendrinančio paaiškinimo, o kalbėti apie tapatybę mikrolygmenyje, šio darbo dėmesio centre – V. Landsbergio knyga „Kokia ji galėtų būti. Lietuvos projektas“. Kodėl tiek ši asmenybė,

³³³ Romualdas Grigas, „Lietuvių tapatybė ir jų perspektyva praeities ir dabarties sąsaugoje“, *istorijoszurnalas.lt*, http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=155&Itemid=59 [žiūrėta 2013 06 04].

³³⁴ Anthony D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism. A Cultural Approach*, London and New York: Routledge, 2009, 33.

tiesk pasirinkta knyga gali būti vertinga tapatybių tyrimo kontekste? Neabejotinai Vytautą Landsbergį galima laikyti antrosios Lietuvos respublikos atkūrimo patriarchu, kuris iki šiol dalyvauja viešajame diskurse ir kalbėjime apie Lietuvą. V. Landsbergio bibliografijoje randama įvairaus tipo knygų: prisiminimų apie valstybės atkūrimą, Sąjūdį, dokumentų ar susirašinėjimų su pasaulio lyderiais rinkinių. Nemažą dalį V. Landsbergio veikloje užima įvairios monografijos ir tekstai, susiję su M. K. Čiurlionio kūrybos nagrinėjimu. Kodėl pasirenkama būtent minėta knyga, o ne siekiama panagrinėti platesnio V. Landsbergio galvojimo apie lietuviškąją tapatybę?

Intriguoja 2012 m. pasirodžiusios knygos pavadinimas „Kokia ji galėtų būti. Lietuvos projektas“. Įdomu, kad ji pasirodo ne, sakykime, 1990 m., o tik 2012 m. Įvairiomis dar sovietmečiu darytomis nuotraukomis gausiai iliustruota knyga, sudaryta iš skirtingų esė, poezijos kūrinių ar trumpų ištraukų iš kitų tekstų, daugiau yra paties autoriaus kūrybinė refleksija nei plati idėjinė ateities koncepcija ar politinė studija. Tuomet, kodėl apskritai svarbu nagrinėti šią knygą? Ar jos pavadinimas gali būti laikomas pakankamu pagrindu žiūrėti į knygą kaip į rimtą ir įtakingą Lietuvos politinės vizijos refleksiją, nors ir pateiktą meniniu žanru? Autoriaus nuomone, ši knyga matoma kaip tam tikras V. Landsbergio požiūrio ir apskritai supratimo, kas yra Lietuva, kokia jos tapatybė, apibendrinimas. Jau minėta pasirinkta forma neprieštarauja nei paties V. Landsbergio asmenybei, nei apskritai jo bibliografijos pobūdžiui (mokslinėms monografijoms vis dėlto daugiau priskiriamos muzikologinės studijos; įvairūs leidiniai, susiję su Lietuva, sunkiai priskirtini akademiniam žanrui).

Tyrimo tikslas: fiksuoti knygoje „Kokia ji galėtų būti. Lietuvos projektas“ išryškėjančius Lietuvos tapatybės metmenis.

Darbo struktūra: Pirmoje dalyje – teoriniame pagrinde – apžvelgiama pagrindinės A. D. Smith pateikiamos etnosimbolizmo ir tautos išteklių prielaidos, kaip pagrindiniai teoriniai bruožai, leidžiantys nagrinėti pasirinktą knygą. Antroje dalyje dėmesys bus skiriamas V. Landsbergio knygos nagrinėjimui ir Lietuvos tapatybės suvokimui, jos ryšiui su teorinėmis prielaidomis bei galimomis sąsajomis ar prieštaravimais kituose Lietuvos tapatybės klausimus liečiančiuose tekstuose.

1. TEORINIS PAGRINDAS

Šioje dalyje apžvelgiama A. D. Smith pateikiama etnosimbolizmo samprata. Etnosimbolizmas, nors ir nesiekiant detaliai išnagrinėti pačios koncepcijos kaip teorinės nacionalizmo krypties ar lyginti su kitomis (nuolatinumu, modernumu, pirmapradiškumu), yra itin tinkamas pagrindas, leidžiantis sisteminti ir analizuoti V. Landsbergio knygoje fiksuojamus Lietuvos tapatybės aspektus. Verta priminti, kad šiame darbe pagrindinis dėmesys yra skiriamas tapatybei. A. D. Smith kalba ne tiek apie ją, kiek apie tautą (naciją), kaip ji formuojasi. Todėl gali atrodyti, kad teorinė dalis, paremta vien tautos aiškinimo modeliu, ne visai susišaukia su tapatybės paieškomis. Tačiau panagrinėjus šių sąvokų apibrėžimus, lengva įrodyti jų tarpusavio ryšį.

Pirmiausiai galima pasiremti paprastu, bet esmę talpiaai nusakančiu tapatybės paaiškinimu: turėti tapatybę reiškia žinoti, kas tu esi ir į ką esi panašus. Tai reiškia galėti save identifikuoti su kažkuo, į ką jautiesi panašus ir su kuo daliniesi panašiu požiūriu į pasaulį³³⁵. Panašų, tik kiek akademiškesnį apibrėžimą pateikia Etnologijos ir antropologijos enciklopedija: „tapatybė (identitetas³³⁶) – tai žmonių išskirtinumas, kitoniškumas ir panašumas į kitus. Žmogus, nusakydamas savo tapatybę, išskiria save iš kitų ir kartu apibrėžia savo bruožus, kurie jį sieja su grupe, bendruomene, tauta ar institucija“³³⁷. Taigi per panašumo arba skirtumo su kitais suradimą galima suvokti save. Tačiau kas yra tas turinys, leidžiantis kalbėti apie panašumą? Į šį klausimą leidžia atsakyti A. D. Smith pateikiamas tautos apibrėžimas: tauta – tai save apibrėžianti žmonių bendruomenė, kurios nariai palaiko tuos pačius simbolius, mitus, tradicijas, vertybes ir yra susiję su ta pačia istorine teritorija – tėvyne, kurioje ir skleidžia savitą viešąją kultūrą ir laikosi tų pačių papročių bei įstatymų³³⁸.

³³⁵ Tapatybės ir identiteto sąvokos šiame darbe laikomos ir vartojamos kaip sinonimai.

³³⁶ Vassela Misheva, „European Origins and Identities“, Blasko A. (ed.), *Political Transformation and Changing Identities in Central and Eastern Europe*, Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2008, 35.

³³⁷ Lietuvos tapatybė. Etnologijos ir antropologijos enciklopedija, *identitetas.mch.mii.lt*, <http://identitetas.mch.mii.lt/> [žiūrėta 2013 06 04].

³³⁸ Anthony D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism. A Cultural Approach*, London and New York: Routledge, 2009, 29.

Būtent A. D. Smith bando parodyti, kad tautos kilmė siejama ne su, pavyzdžiui, industrializacija, kaip teigtų modernistai, o su etninėmis grupėmis (angl. *ethnies*), kurias nuo kitų skiria įvairūs simboliai: papročiai, kalbinės formos, šventos vietos, mitai, istorinė atmintis, vertybės³³⁹, t.y. kultūriniai elementai. Anot A. D. Smith, šie veiksniai yra esminiai tapatumo analizei, nes jie 1) formuoja socialines struktūras ir kultūrą, 2) kiekvienai bendruomenei suteikia skirtumą (narys – pašalinis) nuo kitų bendruomenių, 3) bendros vertybės, atmintis, ritualai ir tradicijos, veikiantys per sentimentus ir emocijas, leidžia užtikrinti tęstinumą³⁴⁰. Taigi tautos, jos kilmės, formavimosi, bendrumo ir tęstinumo analizė yra neatsiejama nuo tapatybės nagrinėjimo.

Siekiant kuo tiksliau apibrėžti V. Landsbergio „Lietuvos projekte“ pateikiamą tapatybės matymą, verta atkreipti dėmesį ir į A. D. Smith išskiriamus simbolinius tautos išteklius: protėvių mitai, išrinktųjų mitai, žemės šventumas ir auksiniai tautos amžiai³⁴¹. Protėvių mitas susijęs su tautos kilmės, genealoginiais mitais (pavyzdžiui, J. Basanavičiaus konstruojama kilmės teorija, kad „lietuviai drauge su latviais ir prūsais iki šiol neasimiliuoti trakų palikuonys“³⁴²). Jų funkcija – kolektyvinės bendruomenės ugdymas, saugumo, tęstinumo ir garbės jausmų perdavimas tautos ateities kartoms. Tokie mitai sujungia tautos istoriją su jos likimu ir yra ypač reikšmingi monoteistinėse tautose³⁴³. Išrinktųjų mitas kalba apie tautos unikalumą, jos misiją (reikia išskirti misionieriškus – Dievo duota užduotis ir įsipareigojančius – tarp Dievo ir tautos)³⁴⁴. Šiuo atveju galima pasitelkti O. Milašiaus idėją, kad Lietuva civilizacine prasme gali tapti Šiaurės Atėnais ir taip Europą prikelti iš „Vakarų saulėlydžio“. Žemės šventumo mitai kalba apie šventųjų, pranašų išminčių buvimą ir veikimą žemėje. Taip pat jiems gali būti priskiriamas herojų sutaurinimas, ypač svarbi įvairių paminklų, kitų

³³⁹ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, London and New York: Routledge, 1998, 191.

³⁴⁰ Smith, 2009, 25.

³⁴¹ Smith, 2009, 91.

³⁴² Nerija Putinaitė *Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai, 2004, 33.

³⁴³ Smith, 2009, 92.

³⁴⁴ Smith, 2009, 91–100.

simbolių raiška siekiant juos įprasminti³⁴⁵. Paskutinis iš minėtų keturių simbolinių tautos išteklių yra auksinių amžių mitas. Jis labiausiai susijęs su istorija, joje išryškinamomis pergalėmis ar nesėkmėmis. Gali būti suprantamas kaip tautos pasididžiavimo išteklis, dažnai įprasminamas dainomis, meno kūriniais³⁴⁶. Pavyzdžiai – Žalgirio mūšio, kaip esminės pergalės, arba Pilėnų tragedijos mitų reikšmės Lietuvoje. Svarbu paminėti, kad A. D. Smith šių mitų nelaiko statiškais, vienodais ir tinkančiais visoms kartoms. Anot jo, simboliai, kurie sudaro mitų turinį, keičiasi ir transformuojasi³⁴⁷. Kaip matysime toliau, V. Landsbergiui Lietuvos auksiniai amžiai ne tiek LDK, o Sąjūdžio metai. Taigi šiam darbui pagrindiniais etnosimbolizmo elementais išskiriami kultūriniai veiksniai – kalba, papročiai, tradicijos, simboliai ir kt., taip pat atsižvelgiama į tautos ištekliais vadinamus mitus, kurie gali padėti pagrįsti ir praplėsti kultūrinių veiksnių paieškas ir analizę.

2. LIETUVOS TAPATYBĖ PAGAL V. LANDSBERGĮ

V. Landsbergis daug dėmesio skiria būtent A. D. Smith minėtiems kultūriniais veiksniams – papročiams, kalbai, kultūrai, gamtai, religijai, žmonių tarpusavio santykiams. Svarbu paminėti gana akivaizdų pasirinkto šaltinio ribotumą – dar įvade užsiminta, kad knygoje skleidžiasi pamąstymai, nevertintini argumentacijos pagrįstumo ar nuoseklios koncepcijos kūrimo prasme. Todėl apskritai su autoriumi polemizuoti sudėtinga. Kita vertus, V. Landsbergio knygos idėjas galima priskirti prie savotiškos kategorijos ir tendencijos, kad „lietuviškosios tapatybės šaltinis yra veikiau poetinis nei politinis“³⁴⁸ – tai ryškėja ne tik iš knygos formos, bet ir turinio. Atrodytų, kad tapatybės tema skleidžiama metafizinėje erdvėje, kuri realiai nėra susijusi su jokių konkrečiu laiku ar politine situacija (nors vietomis lietuvių savasties mintis skleidžiama per Sąjūdžio arba Sausio 13-osios įvykių kontekstą).

.....
³⁴⁵ Smith, 2009, 91–100

³⁴⁶ Smith, 2009, 91–100.

³⁴⁷ Smith, 2009, 91–100.

³⁴⁸ Putnaitė, 11.

Epizodiškai pasirodo ir svarstymai apie Europą ir Europos Sąjungą (jas tarsi suniveliuoja į vieną), tačiau nepereinama prie platesnio kalbėjimo apie Europos tapatybę ar Lietuvos vietą joje. Užbėgant į priekį, didžiausia grėsmė tapatumui V. Landsbergis laiko šiuolaikinį žmonių gyvenimo būdą, kuris nesiejamas (bent jau tiesiogiai neįvardijama) su kitos kultūros perėmimu, o svarstomas žmogaus prigimties „išsigimimo“ fone. Taigi šiame darbe, nesileidžiant į polemiką, galima tik fiksuoti ir pabrėžti ryškiausias matomas tendencijas – kur dedami lietuviškos tapatybės akcentai.

2.1. Simboliai ir papročiai kaip pamatas tapatybei

Vieninteliai nacionaliniai simboliai, kuriuos pamini V. Landsbergis, yra vėliava ir himnas („Lietuva turi gražų spalvinių simbolių vėliavą ir gražiausią pasaulyje himną“³⁴⁹). Visi kiti akcentuojami Lietuvos tapatybės simboliai yra susiję su kaimu ir gamta. Gamtos aprašymas itin poetiškas: akcentuojami slėniai, lankos, ežerai, upės, miškai, net besikeičiantys metų laikai. Kalbėjimo apie miškus kontekste išskiriami „šventi ąžuolai“. Jų įvaizdis gali būti laikomas archetipiniu lietuviškos tapatybės apibrėžime: „keistu būdu užsiliko ir laukuose tebeauga vieniši, bet išdidūs, aną dvasios civilizaciją primenantys ąžuolai... Šiandien įvairiausiomis progomis ir įvairiose vietose tebesodinami ąžuolai, jų giraitės“³⁵⁰. Toks požiūris į gamtą atskleidžia pagonybės temos aktualumą. Teigiama, kad „lietuviai paskutiniai Europoje gamtos garbintojai, į saulę, girią, paukščius, Dievą ir jūrą kreipdavosi meiliais deminutyvais“³⁵¹. Lietuvių, kaip paskutinių pagonių Europoje, akcentavimas suponuoja tapatybės unikalumą, kuris reiškiasi per išlikusį ir tebesitęsiantį pagoniškus papročius išsaugojusio lietuvio santykį su gamta. Tačiau V. Landsbergis pagoniškų tapatybės elementų nepastato prieš jokią neigiamą, naikinančią jėgą, o tik panaudoja juos gamtos vaidmens lietuvių sąmonėje išgryninimui.

³⁴⁹ Vytautas Landsbergis, *Kokia ji galėtų būti: Lietuvos projektas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, 11.

³⁵⁰ Romualdas Grigas, „Lietuvių tapatybė ir jų perspektyva praeities ir dabarties sąsaugoje“, *istorijoszurnalas.lt*, http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=155&Itemid=59 [žiūrėta 2013 06 04]

³⁵¹ Landsbergis, 2012, 104.

Kitas svarbus simbolis – liaudies dainos (iki galo lieka neaišku, kiek jas galima atskirti nuo minėto pagoniško santykio su gamta): „bet mes tebedainuojam ir dainuosim apie bernelį ir mergelę, apie močiutę, motinėlę ir tėvužėlį sengalvėlį“³⁵². Pavyzdžiui, J. Trinkūnas teigia, kad „daina yra dvasinės raiškos forma, dainuojama apie Saulę močiutę, ąžuolą, liepą, šeimą, tai yra amžinos vertybės, kurios nesusijusios su istorine epocha, visada buvo tėvas motina, visada buvo saulė, žemė, marios, bet jose yra labai nedaug krikščionybės“³⁵³. Taigi paralelės tarp J. Trinkūno požiūrio į liaudies dainas ir V. Landsbergio atrodo pakankamai akivaizdžios (ypač kreipiant dėmesį į pasirenkamus įvaizdžius). Dėl to galima daryti prielaidą, kad V. Landsbergis ir liaudies dainas priskiria minėtam su ąžuolais ir gamta tebekalbančiam lietuviui. Toks vaizdinys tarsi suponuoja mąstymą apie tapatybės „autentiką“ – jokios civilizacijos nepaliestą, gryną savęs apibrėžimą, kur gamta ir liaudies dainos yra tam tikra organiška simbiozė, įkūnijanti „tikrą“ lietuviškumą.

Abstrakcija konkretinama – akivaizdus dėmesys ir palankumas agrarinei kultūrai. Atrodytų, ironišką G. Beresnevičiaus teiginį, kad „Lietuva – tai žemdirbių kraštas, ir jei didžioji dalis gyventojų pereis į žemdirbystę, visiškai ramiai ir su atsargomis išsimaitinsim, išlaikysim mokyklas ir kariuomenę, ir kunigus, vaistininkus“³⁵⁴, apibendrina V. Landsbergio tezė, kad „esame žemdirbių tauta“³⁵⁵. Tai parodo kuriamą vaizdinį – lietuviškoji tapatybė skleidžiasi per archetipinį kaimo žmogų, dainuojantį liaudies dainas, mylintį gamtą ir sąjaujantį tebesaugojantį mintis, kad ąžuolus reikia gerbti ir jiems melstis. Žemdirbio kultūra tik sustiprina įspūdį, kad V. Landsbergis nesiekia lietuvių tapatinti su jokia civilizacija, ieškoti tautinio pamato, o kalba apie etnosui būdingą grynumą ir autentiškumą. Atrodytų, kad toks teiginys nėra visai pagrįstas – aktualus kalbos vaidmuo („ji tokia graži nuotaka, lietuvių

³⁵² Landsbergis, 2012, 14.

³⁵³ Krivis J. Trinkūnas „dievai Lietuvą saugo tik tada, kai lietuvis į juos atsigręžia“, *delfi.lt*, 2012 <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/krivis-jtrinkunas-dievai-lietuv-saugo-tik-tada-kai-lietuvis-i-juos-atsigrezia.d?id=59564359#ixzz2VHu7HSDz> [žiūrėta 2013 06 05].

³⁵⁴ Gintaras Beresnevičius, „Mažas švelnus kibucas didelis Lietuvai“, *Šiaurės Atėnai*, nr. 638, 2003.

³⁵⁵ Landsbergis, 2012, 23.

kalba³⁵⁶). O kaip teigė B. Kuzmickas „literatūrinės kalbos susidarymas buvo laikomas vienu svarbiausių tautos formavimosi veiksnių“³⁵⁷. Tačiau V. Landsbergis nesiekia kalbos sieti su nacionaline kultūra, o vėlgi redukuoja ją į tarmes: „tarmės galingos. Net šiurpas pagaugais nueina, kaip tat senovėj buvo, kai medžiai mokėję kalbėti“³⁵⁸. Taigi net kalbos vaidmuo paliekamas kaimo pasaulėvokoje. Personifikacija ir tai, kad medžiai kalba, vėl verčia matyti jau aptartą pagonybę, žemdirbystę, autentišku santykiu su gamta paremtą tapatybę.

Kiek netikėta, kad V. Landsbergis, būdamas, visų pirma, intelektualas ir menininkas, taip stipriai koncentruojasi į agrarinę kultūrą ir jos tradicijas, o nekreipia dėmesio į nacionalinę, aukštąją kultūrą, ją netgi laiko žalinga: „kultūra yra didžiausias tautos kūrinys – kalba ir visa kita – taip pat gyvenimo būdas, pasaulio suvokimas. Ta visuma yra kultūra, o knygos, menas, tikėjimai, keiksmas, papročių grožybės ir bjaurastys – čia tos gyvos arba išsigimstančios kultūros apraiškos. Lietuvos kultūra ypatinga, kitos tokios nėra, kaip ir Lietuvos antros nėra“³⁵⁹. Dar kartą galima fiksuoti tautos išskirtinumo momentą: V. Landsbergis jį, nors ir ne tiesiogiai, bando akcentuoti per pagonybės ir kaimo kultūros santykį, kaip priešpriešą aukštajai kultūrai. Tokia tendencija primena sovietmečiu egzistavusius lietuviškosios tapatybės konstravimo kelius, kai atmetama aukštoji kultūra, o gręžiamasi į kaimą.

Iš kitos pusės, atrodytų, kad V. Landsbergio mintis susišaukia su B. Kuzmicko kalbėjimu apie liaudį, kaip pagrindinį tautinės tapatybės išsaugojimo elementą („liaudyje išsilaikė pagrindinės etninio tapatumo duotybės. <...> valstiečiai, kaip ir praeityje, kalbėjo gimtąja kalba, dainavo savo melodingas dainas...“³⁶⁰). Vis dėlto B. Kuzmickas kaimo žmones akcentavo dėl identifikotų (Lenkijos, Rusijos, Vokietijos) grėsmių tapatumui konkrečiame – VXIII–XIX a. – istorijos laikotarpyje. V. Landsbergis, priešingai, nekalba apie

³⁵⁶ Landsbergis, 2012, 32.

³⁵⁷ Bronislavas Kuzmickas, „Laikas ir interpretacijos“, *Tautos tapatumo savimonė*, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2009, 59.

³⁵⁸ Landsbergis, 2012, 42.

³⁵⁹ Landsbergis, 2012, 120.

³⁶⁰ Kuzmickas, 57–58.

konkretų laiką, netyrinėja istorijos, nekonstruoja labai akivaizdžių grėsmių ar svetimos civilizacijos ekspansijos ir žalos tapatybei galimybės, dėl ko liaudis būtų matoma kaip identiteto išsaugojimo pagrindas. Todėl sunku apibendrinti, kodėl kaimo pasaulėžiūra ir joje užsilikę senieji papročiai yra tokie esminiai lietuvių tapatybei, kodėl jie negali derėti su nacionaline aukštąja kultūra. Galima tik kelti prielaidą, kad jam labai svarbu pabrėžti, užčiuopti pirmines lietuviškos tapatybės šaknis: agrarinė kultūra ir kaimo žmogaus pasaulėvoka tampa tapatybės autentiškumo pagrindu.

2.2. Tapatybės mitologija

Ieškant A. D. Smith išskirtų keturių mitų tipų, matoma, kad protėvių mitas nėra ryškus. Kalbėdamas apie Baltijos jūrą (jai skiriamas pakankamai didelis dėmesys), V. Landsbergis kalba apie gentis: „senosios rytinių pakrančių gentys davė jūrai Baltijos vardą <...>. Aisčiai tapo baltais. Baltams ji – Baltija, taip ir pasaulyje. Baltai įrašė savo adresą. Tačiau Baltijos jūra <...> aisčių protėvių vartotą vardą. Jis buvo Jūra³⁶¹. Tik iš konteksto galima daryti prielaidą, kad aisčiai ir baltai laikomi Lietuvos pirmtakais, turėjusiais ypatingą santykį su jūra. Genčių, kaip lietuvių protėvių, traktavimas yra pakankamai banalus, nekuriama nieko panašaus į trakiškos ar iberiškos kilmės mitus. Kodėl apskritai V. Landsbergiui jūra yra svarbi ir ar ją galima priskirti tautiniams simboliams, atsakyti sunku, nes aiškesnio vaidmens lietuvių tapatybei jūra tarsi ir neturi, žymiai aktualesnė ankstesnėje dalyje aptarta žemdirbio tradicija.

Kitas, kiek daugiau apibrėžtas, mitas – herojai ir jų vaidmuo. Jis gana tipiškas įvairiems Lietuvos tapatybę nagrinėjantiems tekstams („senas lietuvių valstybingumas... Jį ugdė jau tokie istorijos išgarsinti vyrai, kaip Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas, ilga Jogailaičių Dinastija ir gausybė Lietuvos didikų“³⁶²). Didžiausias dėmesys skiriamas kunigaikščiams, jų įtakai bei veiklai Europoje: „lietuvių bei rusėnų karalius Gediminas siūlė Europai taiką, tikybą toleranciją, verslo ir prekybos laisvę, valstybių atvirumą ir

³⁶¹ Landsbergis, 2012, 31.

³⁶² Kazimieras Pakštas, „Lietuviško dinamizmo gairės“, in K. Pakštas, *Kultūra, Civilizacija, Geopolitika*, Pasviręs pasaulis, 2003, 80.

saugius laisvųjų kelių. <...> Europos Sąjunga būtų galėjus rasti 650 metų anksčiau³⁶³, „ei, kur čia Mėlynieji vandenys, prie kurių Algirdas, Gedimino sūnus, visiems laikams atrėmė totorių ekspansiją, kad jo žemės liktų anuomet Lietuvai, o dabar – Ukrainai, – ar <...> užkoptume į pačią piliavietę, kur nūnai pagerbti ilsisi Lietuvos didieji valdovai Radvilos“³⁶⁴.

Lietuvos didybės įvaizdis kuriamas per jos valdovus, kurie vaizduojami kaip itin pažangūs to meto politikai, netgi Europos visuomenės veikėjai. Įdomiai atrodo teiginiai, kad „Europos Sąjunga būtų galėjusi rasti 650 metų anksčiau“ – V. Landsbergis tarsi užkoduoja idėją apie Lietuvos svarbą Europoje, jos pažangumą. Teiginys, kad „Roma ir Bizantija ėmė artėti viena į kitą Lietuvos žemėse; <...> ir ši taika, anų laikų ekumenizmas, buvo Lietuvos vyrų sumanymas“³⁶⁵, apskritai išplečia Lietuvos vaidmenį iki dviejų civilizacijų vienytojos, taiką kuriančios valstybės įvaizdžio. Toks mitas atrodo visiškai priešingas anksčiau aptartoms tapatybės tendencijoms: pagonybė, žemdirbystė, autentiškas ir jokios civilizacijos neliečiamas buvimas su pasauliu keičiamas į atviros ir pažangios valstybės idėją, kuri skleidžiasi per įtakingus valdovus bei aktyvų dalyvavimą Europos gyvenime ir netgi besiformuojančias tilto tarp dviejų skirtingų civilizacijų idėjas (vėlgi Rytų ir Vakarų jungtis Lietuvos tapatybės formavime yra pasikartojanti ir atliepanti bene labiausiai išplėtotą S. Šalkauskio sintezės koncepciją: „lietuvių tauta privalo savo politikoje ir civilizacijoje išlaikyti pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų“³⁶⁶ <...> būtinai turi susintetinti nepanašius dviejų besivaržančių kultūrų pradus“³⁶⁷). Su herojų ir jų svarbos mitu randasi kalbėjimas apie valstybę, nacionalinę tapatybę. Bet kaip suderinti išnagrinėtus skirtingus dėmenis ir ar apskritai įmanoma ieškoti bendro vardiklio?

Dar daugiau painiavos sukelia tai, kad reikšminga linija tampa krikščionybės idėjos ir jų sąsajos su Lietuva. Kaip paaiškės, V. Landsbergis daugelį savo teiginių apie lietuvius grindžia krikščionišku požiūriu ir vertybėmis:

³⁶³ Landsbergis, 2012, 11.

³⁶⁴ Landsbergis, 2012, 16.

³⁶⁵ Landsbergis, 2012, 17.

³⁶⁶ Stasys Šalkauskis, *Raštai*, IV tomas, Mintis, 1995, 170.

³⁶⁷ Stasys Šalkauskis, *Raštai*, IV tomas, Mintis, 1995, 172.

„Lietuva yra Dievo ir istorijos dovana mums“³⁶⁸. Pavyzdžiui, kalbėjimas apie Dievą skleidžiasi per jau konkretų Lietuvos atgimimo kontekstą: „<...> Bažnyčia – tai ne pastatas, į kurį susirenkama, bet žmonės, kurie susirenka, Bendrija, kuri susirenka. <...> ne Sporto rūmai, ne Vingis arba Kauno santaka, ne pats greitkelis nuo Vilniaus iki Talino, bet žmonės, kurie ten atėjo pakilia dvasia, buvo šventovė, Bažnyčia“. Atrodo, kad atgimimo, Lietuvos nepriklausomybės atgavimo sakralizavimas, remiantis A. D. Smith mitų kategorijomis, kuria išrinktosios tautos įvaizdį. Galimybė turėti valstybę, egzistuoti tautai yra Dievo suteikta malonė, kuri kartu žymi ne tik išskirtinumo mitą, bet ir misijos projekciją („jeigu Apvaizda leido anuomet stebuklą, tai gal turėjo didesnę tikslą?“³⁶⁹), kurią reikia išpildyti: „daugelis dalykų yra daroma formaliai, stokojant aiškesnės kultūrinės ideologijos, kuri skatintų įsisąmoninti, kad esame lietuviai, kad čia mums Dievo ir istorijos duota mūsų gimtinė“³⁷⁰. Taigi V. Landsbergis būtent per krikščioniškuosius ženklus ir jų sąsają su Lietuva kūrimą, formuoja išrinktąją tautą, jos unikalumą ir kažin kokią misiją.

Palyginus pagonybės, kaip autentiškos tapatybės, akcentavimą ir krikščioniškųjų vertybių išryškinimą per naujausią istoriją, V. Landsbergio „Lietuvos projekte“ matomas Lietuvos tapatybei būdingas ir tendencingas paradoksas, besiformuojantis per komplikuoatą pagonybės ir krikščionybės santykį. R. Grigas teigia, kad, viena vertus, „krikščionybė buvo veiksnys, formuojąs tautinę sąmonę ir tautiškumą <...> veikė lietuviško tautinio charakterio formavimąsi, jo papročius“³⁷¹. Iš kitos pusės, reikia prisiminti neseniai Lietuvoje iškilmingai žymėtą Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį, kurio mitas būtent siejamas

³⁶⁸ Landsbergis, 2012, 11.

³⁶⁹ Eglė Samoškaitė, „Sąjūdžio įkūrimo iškilnėse V. Landsbergis išvardino baisiausias grėsmes“, *delfi.lt*, 2013, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sajudzio-ikurimo-iskilmese-v-landsbergis-isvardino-baisiausias-gresmes.d?id=61527192#ixzz2VZ-KYQjlb> [žiūrėta 2013 06 07].

³⁷⁰ Vytautas Rubavičius, „Einame išnykimo link“, *bernardinai.lt*, 2012, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-11-07-vytautas-rubavicius-einame-isnykimo-link/90401> [žiūrėta 2013 06 07].

³⁷¹ Vytautas Vardys, „Krikščionybė ir tauta po 600 metų“, *aidai.us*, 1998, http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=8168 [žiūrėta 2013 06 04].

su katalikų misionieriaus nužudymu: Lietuva tūkstantmetį ėmė skaičiuoti nuo prieštaringo ir kontraversiško įvykio, kuris labiau išreiškia „laukinę“, pagonišką dvasią, negu „taikų“, konsoliduojantį dialogą su Europa³⁷². Taigi ir krikščionybės, ir pagonybės įtaka, atrodytų, gali būti laikoma vienodai reikšminga lietuvių tautos ir jos tapatybės formavimuisi.

Tą parodo ir V. Landsbergis, verčiantis kelti klausimą, ar neatsiranda dvi gana skirtingos (ir ar suderinamos) tapatybės: su žemdirbyste, liaudies kultūra siejama, pagoniškus elementus propaguojanti tauta ir išrinktoji, Dievo palaimintoji tauta, kurianti valstybę ir grindžiama krikščioniškomis vertybėmis (2008 m. skaitytoje paskaitoje apie Lietuvos tapatybę V. Landsbergis savo dvilypį mąstymą tik patvirtino: „čia manęs klausė, kur yra tapatybės atramos, sakiau – senasis kaimas, senoji dorovė, atgimimo ir pasipriešinimo laikotarpiai“³⁷³). Būtų sudėtinga įrodyti teiginį, kad V. Landsbergis kuria dvi – tautinę ir nacionalinę – tapatybes, nors jo išvardinti keturi tapatybės atramos taškai yra grindžiami skirtingomis idėjomis, atskiriant kaimą ir senąją dorovę nuo atgimimo ir pasipriešinimo. Galbūt dvi atskiros tapatybės ir nėra kuriamos, bet matomos aiškios kryptys: viena koncentruojama ties tapatybės šaknų paieškomis, o kita – ties santykio su atkurta valstybe akcentavimu (daugelyje vietų atsirandantis V. Landsbergio kalbėjimas, kad „mūsų gyvenimas turi būti pagrįstas meile. Taip ir mes, jei meilės neturėsime, būsime niekas“³⁷⁴ parodo, kokią svarbią vietą užima santykis ir jo plėtojimas su šiandienos Lietuva).

2.3. Kito identifikacija Lietuvos tapatybės

Ar V. Landsbergio „Lietuvos projekte“ egzistuoja grėsmių identifikavimas, kuris dažnai būdingas tapatybės formulavimui (daugiausia tarptautinių santykių teorijų kontekste teigiama, kad valstybės saviidentifikacijai ir aps-

³⁷² Rita Repšienė, „Šventoji ideoteka, tautiniai naratyvai ir pasirinkimo laisvė“, *Kultūros barai*, 2010 (12), 9.

³⁷³ „lrytas.lt paskaita: 6. prof. V. Landsbergis: „Kartais mes turime tautą, kartais gali tuo suabejoti“, *lrytas.lt*, 2008, <http://ekovizija.lrytas.lt/-1223476538122227358-lrytas-lt-paskaita-6-prof-v-landsbergis-kartais-mes-turime-taut%C4%85-kartais-gali-tuo-suabejoti-garso-%C4%AFra%C5%A1as-video-nuotraukos.htm> [žiūrėta 2013 06 06].

³⁷⁴ Landsbergis, 2012, 110.

kritai jos egzistavimui būtinas grėsmės suvokimas³⁷⁵)? „Lietuvos projekte“ skleidžiasi neigiamas požiūris į Europą: „Europa nusipaisė besivaikydama pinigų. Pasivadino gerovės valstybėmis, kuriose nė nedirbdamas, nors darbų afrikiečiams yra, būsi pašertas“³⁷⁶. Negatyvumas nesireiškia per geopolitinį ar kitokį priešingumą Lietuvai. Netgi neakcentuojama kitos civilizacijos įtakos grėsmė. Tik ryškėja nusivylimas dėl vertybinio aspekto: „šiandien vertinamosios vertybės dažniausiai yra materialinės, o ne moralinės. Todėl jei norime išsaugoti savo tikrąją europietiškąją tapatybę, mūsų griūvančių vertybių situacija turi būti iš pagrindų keičiama“³⁷⁷. Galbūt todėl, kad nusiviliama egzistuojančiu gyvenimo būdu ir vertybinės sistemos situacija, kyla noras gręžtis į agrarinę kultūrą ir ieškoti autentiškumo kaip atsvaros? Bet pasakymas „norime išsaugoti savo tikrąją europietiškąją tapatybę“ vėlgi kelia naujus klausimus, ar Lietuva yra laikoma integralia Europos dalimi? Ar projekcija į agrarinę kultūrą ir pagoniškus archetipus neprieštarauja buvimui Europoje? Ką apskritai galima laikyti ta tikrąja europietiška tapatybe?

Knygoje nepateikiamas joks aiškesnis Europos tapatybės suvokimas, tik teigiama, kad „vienintelis jos (Europos – J. L.) šansas – pakeisti gyvenimo filosofiją“³⁷⁸. Pastebimas Lietuvos kontekstui būdingas Europos apmąstymas – „Lietuva Europoje aptinka vertybinį nevienalytiškumą ir aiškios tapatybės stoką“³⁷⁹. V. Landsbergis nesiima aiškinti ar detalizuoti, kurių vertybių krizė ir europinės tapatybės problemos jam atrodo pavojingiausios. Visgi problema turbūt kyla ne todėl, kad matomas tapatybės trūkumas Europoje, bet pačioje Lietuvoje Europos identitetas yra mažai apčiuopiamas ir neaiškus³⁸⁰. Atsakymas, kokia yra europietiška tapatybė arba kaip ji suprantama Lietuvoje, neaptinkamas ir V. Landsbergio knygoje. Todėl tik galima konstatuoti, kad

³⁷⁵ Campbell D. *Writing Security. United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.

³⁷⁶ Landsbergis, 2012.

³⁷⁷ Landsbergis, 2012, 77.

³⁷⁸ Landsbergis, 2012, 91.

³⁷⁹ Landsbergis, 2012, 231.

³⁸⁰ Darius Staliūnas *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, 14.

Europa išlieka savotišku Kitu, ne tiek dėl aiškios grėsmės, kiek turbūt dėl to, kad nors tarp Europos ir Lietuvos matomas sąlyginis ryšys, V. Landsbergio knygoje taip ir nesurandama, kas yra Lietuva Europoje ir atvirkščiai.

Pavojumi lietuviškumui ir Lietuvos valstybei V. Landsbergis laiko ne išorinę jėgą ar kitą valstybę. Kiek pamokslaudamas jis smerkia šiuolaikinį lietuvių gyvenimo būdą, kaip esminę griaunamąją jėgą: „kur šiandien tikroji Lietuva? Nejau ten, kur jos gyventojai geria ir žudosi, nekenčia kits kito, pavyduliauja ir smurtauja, o dar kai kurie ramiai apgaudinėja ir engia vargšus ar tiesiog besikreipiančius į pasipūtusios valdžios įstaigas?“³⁸¹ G. Beresnevičius netinkamą gyvenimo būdą ir jo įtaką tapatybei bando sieti su poreikio būti imperialistais nepatenkinimu: „prasta mūsų psichologinė būklė ir stresai: visa tai plaukia iš apgailėtino fakto, kad imperija prarasta“³⁸². O V. Landsbergis šiandien vykstančius procesus linkęs priešinti Sąjūdžiui, kaip dar vienam ir jam svarbiausiam lietuvių tapatybės aukso amžiui: „vertybių skalėje nematome, kad viešpatautų Sąjūdžio laikais skelbtos vertybės. Yra daug prastesnės – karjerizmo, korupcijos ir su tuo susijusios „naudos“ vertybės“³⁸³. Bet abiejų autorių idėja panaši – šiuolaikinis gyvenimo būdas yra ydingas lyginant su įsivaizduojamu tautos aukso amžiumi. V. Landsbergio fiksuojamą vertybių eroziją priskirti vesternizacijos daromai žalai ir taip įrodinėti Europos, kaip lietuviškos tapatybės griovėjos, temą būtų sudėtinga ir iki galo nepagrįsta. Pavojus ir grėsmė yra atitolimas nuo Lietuvos aukso amžių ir tapatybės autentikos, kurie, kaip siekiamybė, priešinami griaunančiai dabarčiai. Vadinasi, grėsme lietuvių tapatybei šiandien yra patys lietuviai, kurie nesivadovauja tinkama pasaulėžiūra. Tačiau lieka neaišku, kuri yra ta tikroji – ar situaciją išgelbėtų grėžimasis į kaimo kultūrą, pagoniškas tradicijas, ar meilės ir brolybės stiprinimas (krikščioniškos vertybės) referuojant į Sąjūdžio vienybę.

³⁸¹ Landsbergis, 2012, 134.

³⁸² Gintaras Beresnevičius, *Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys: Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: VU leidykla, 2003, 13.

³⁸³ Landsbergis, 2012, 93.

IŠVADOS

V. Landsbergis formuluoja kultūrinę Lietuvos idėją, nesistengdamas kalbėti apie politinius procesus ar plačiau aptarti, kodėl vienas ar kitas tapatybės bruožas yra toks svarbus ir reikalingas. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad tapatybės koncepcija yra labai mišri, tam tikri aspektai – pavyzdžiui, pagonybės ir krikščionybės – vaidmuo ir jų svarba tarpusavyje nedera ir, jeigu nepaneigia viena kitos, tai bent jau nepadeda mąstyti bendros galimos vizijos. Teigta, kad kalbėti apie dviejų – tautinės ir nacionalinės – tapatybių formavimą neverta. Iš viso mitų ir simbolių katilo galima tik mėginti nurodyti dvi kryptis, kurios, labai pasistengus, gali būti susiejamos bendru vardikliu.

A. D. Smith teorijoje akcentuojami simboliai puikiai leidžia identifikuoti V. Landsbergio kuriamą koncepciją – pagoniški papročiai, agrarinė kultūra, kalba, tarmės ir santykis su gamta, taip pat, nors ir neryškus, tautos kildinimas iš baltų genčių laikytini bandymu užčiuopti lietuvių tapatybės šaknis, jos autentiškumą. Iki galo lieka neaišku, kodėl tai taip svarbu: ar tai yra priemonė išsaugoti (jeigu apsaugoti – tai nuo ko?), ar tik bandymas identifikuoti tapatybės kilmę. Vis dėlto kaimo kultūra su visais apimančiais elementais ir simboliais (šiek tiek susisiejanti su G. Beresnevičiaus minimais barbarais) V. Landsbergiui yra vienas esminių lietuvių tapatybės atramos taškų. Kaip minėta, nacionaliniais simboliais išlieka tik vėliava ir himnas, o bet kokia galima aukštoji kultūra vertinama neigiamai.

Kita kryptis – krikščionybės vaidmuo lietuvių tapatybės apibrėžimui. Dievo suteikta misija ir galimybė egzistuoti tautai bei valstybei siejama su Lietuvos atgimimu ir lemtingais valstybės atkūrimo įvykiais (apskritai lietuvių unikalumas ir ypatingumas yra nuolatos knygoje aptinkama potekstė). Tačiau įvykiai V. Landsbergiui yra tik kontekstas kalbėti apie bendrą to meto dvasią ir brolybę, kurios jam yra esminiai poliai, paverčiantys atgimimo laikus aukso amžiumi ir Dievo suteikta dovana. Taigi nacionalinės tapatybės čia tik tiek, kiek paminimi konkretūs įvykiai ir valstybės sąvoka. Lietuva V. Landsbergiui išlieka metafizinė kategorija, grindžiama žmonių santykiais ir jų gyvenimo būdu. Todėl egzistuojant neigiamam nusiteikimui dabarties atžvilgiu, visa kas buvo praeityje, susilieja į bendrą teisingų ir tinkamų vertybių pagrindą. Atrodo, kad valstybė ir tauta

gali pilnavertiškai gyvuoti tik tuomet, kai sugrįš prie autentikos, kuri, kai kuriais atvejais yra pagonybė ar agrarinė kultūra, kitais – Sąjūdis.

V. Landsbergiui žiūrėjimas makro lygiu nėra būdingas. Nors ir kalba apie tapatybę, Sąjūdžio brolybę, kaimo kultūrą, galų gale, Europą, susidaro įspūdis, jog jis savo galvojimą redukuoja iki vieno žmogaus, per kurio pasaulio suvokimą ir jo transformacijas – nuo meldimosi ažuolams ir dainų, buvimo atviroje ir civilizuotoje valstybėje viduramžiais iki Sąjūdžio mitingų – bando suprasti ir apčiuopti, kas yra tauta ir kaip ji turi gyventi, kad išliktų. Turbūt akivaizdžiausias jo atsakymas, atrodytų, visiškai nesusijęs (beje, puikiai paliečiantis A. D. Smith teorijos elementą, kad visi simboliai ir mitai sueina į sentimentų ir emocijų erdvę tapatybės tęstinumui) yra krikščioniška meilė. Ir nuo jos (ne)egzistavimo ir bendražmogiško santykio priklausys Lietuvos projektas.

Siekiant akademiškesnio apibendrinimo, galima teigti, kad V. Landsbergio knygoje „Kokia ji galėtų būti: Lietuvos projektas“ susipina keletas tapatybės formų. V. Landsbergio galvoje identifikuojamos sovietinės tapatybės konstravimui būdingos liekanos: dėmesys kreipiamas į kaimą, liaudį ir jų gyvenimą, eliminuojant nacionalinės kultūros ir politiškumo vaidmenį. Tačiau kartu su kalbėjimu apie atgimimą, atsiranda ir kitokia tapatybė, susijusi su nepriklausomybe. Minėtas redukavimas į asmenį parodo buvimo tautoje paieškas, aukso amžių mitai konstruoja tautos savasties, išskirtinumo identifikavimą. Kartu V. Landsbergiui būdinga ir po-moderni tapatybė: užuot identifikavęs labai aiškas kitų tautų ar civilizacijų grėsmes, pagrindiniu pavojumi jis laiko besikeičiančią žmonių gyvenseną bei pasaulio suvokimą, kuris turėtų grįžti prie autentikos. Vadinasi, pasirinktame šaltinyje galima surasti bent trijų tapatybių sankirtas, kurios vienu metu sąveikauja ir persidengia, tačiau atskleidžia skirtingus ir bendrą galimą junginį ardančius dėmenis, neleidžiančius pateikti aiškaus lietuviškos tapatybės vaizdinio.

DOC. DR. NERIJOS PUTINAITĖS KOMENTARAS:

Originali Vytauto Landsbergio tautos tapatybės rekonstrukcija pasitelkus etno-simbolinę tapatybės prieigą. Darbe atrandama, kad kurdamas krikščioniškųjų ženklų sąsajas su Lietuva, Landsbergis formuoja idėją apie išrinktąją unikalią tautą, turinčią savitą misiją.

FINANSŲ KRIZĖ EURO ZONOJE: PINIGŲ SĄJUNGOS FINANSŲ KRIZĖS YPATYBĖS (Tarptautinė ekonomika)

VAIDA GINEIKYTĖ

IVADAS

Finansinės krizės toli gražu nėra retas reiškinys pasaulyje. Visgi, kiekviena jų – vis kitokia. Šis terminas susijęs su įvairiomis situacijomis, kurios nulemia staigų finansinių institucijų ar turto vertės kritimą, neretai vedantį į paniką ir gilią recesiją. Štai Europos Ekonominės ir pinigų sąjungos krizė jau kelerius metus išlieka didžiausiu Europos Sąjungos vadovų galvos skausmu. Ji ne tik išbalansavo ilgai ir kruopščiai kurtą sistemą, pavertė Europos valstybes priklausomas nuo trečiųjų šalių tvarkantis su vyriausybių skolomis, bet ir suteikė pagrindą kvestionuoti pačios pinigų sąjungos galimybes, sėkmę, ar net reikalingumą. Į euro zoną persimetusi finansų krizė užsuko nesėkmių vartinę, palietusią kone kiekvieną didžiulio ekonominio aparato dantrą.

Euro sukūrimas formaliai užbaigė Europos Ekonominės ir pinigų sąjungos kūrimą ir tapo kol kas vėliausiu žingsniu plačiame politiška motyvuotos ekonominės integracijos kontekste. Tai atrodo visiškai deramas ir logiškas sprendimas: turėti daug valiutų yra varginantis ir brangus dalykas, ypač jau glaudžiai ekonomiškai integruotoje erdvėje. Reikia žinoti daug kainų, kurios keičiasi kone kiekvieną minutę kaitaliojantis valiutos kursui, o iš nepastovumo kylanti rizika apsunkina gėrybių ir kapitalo srautus tarp valstybių.³⁸⁴ Dėl to vienos valiutos įvedimas turėjo daugybę privalumų. Tačiau tuomet, nepaisant kai kurių akademikų perspėjimų, šviežios euro zonos valstybės neįsivaizdavo, kiek gali kainuoti toks susisaistymas, slankaus valiutos kurso viena kitos atžvilgiu ir savarankiškos pinigų politikos atsisakymas.

³⁸⁴ Paul De Grauwe, *Economics of Monetary Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 65.

Nors krizė išsiplieskė, tiesiogine to žodžio prasme, už jūrų marių nuo Europos Sąjungos, pastaroji vis dar neišbrenda iš krizės sukeltos suirutės. Vidinės euro zonos aplinkybės – fiskalinis nedisciplinuotumas, nestabilūs viešieji finansai bei konkurencingumo trūkumas periferijos valstybėse buvo ta ugnis, į kurią šliūkštelėta pasaulinės finansų krizės žibalo. Tai parodė, jog ši pinigų sąjunga buvo kone tiksinti laiko bomba. Šios kompleksiškos krizės sprendimui reikia didžiulės politinės valios taikyti skausmingas priemones su rimtais paskirstymo efektais. Nenuostabu, jog ekonominė krizė palaipsniui peraugo ir į politinę krizę: krito keletas nacionalinių vyriausybių, įsitempė santykiai tarp Europos lyderių ir institucijų. Ši suirutė, be abejonės, leidžia ir verčia kelti klausimą, koks yra pinigų sąjungos *per se* vaidmuo finansinių krizių kontekste: kaip tai veikia krizės eigą bei sprendimo galimybes?

Šiame darbe Europos Ekonominė ir pinigų sąjunga pasitelkiama kaip tam tikras monetarinės sąjungos etalonas: nors ir netobula, ko gero, labiausiai pažengusi tokio tipo suverenių valstybių sąjunga pasaulyje. Būtent nagrinėjant šios netobulos monetarinės sąjungos – euro zonos – krizės pavyzdį, bus siekiama išskirti finansinių krizių monetarinėse sąjungose ypatumus, atsižvelgiant į finansinių krizių teorijas ir jų pritaikomumą monetarinei sąjungai. Darbas padalintas į keletą dalių: visų pirma, bus trumpai apžvelgta finansinių krizių teorija ir apibendrinimų paieškos. Toliau bus pereita prie monetarinių sąjungų specifikos aptarimo. Svarbiausioje dalyje, derinant šias teorijas, bus bandoma apžvelgti prieškrizinę situaciją ir krizę euro zonoje, itin didelį dėmesį skiriant euro zonos krizės kompleksiskumui, mėginant išskirti problemas, kurias finansų krizė gali sukelti tik monetarinėse sąjungose. Galų gale, bus aptarti pagrindiniai gelbėjimo iš euro krizės variantai.

1. FINANSINIŲ KRIZIŲ ANATOMIJA

„Visos laimingos šeimos panašios viena į kitą, kiekviena nelaiminga šeima yra nelaiminga savaip“³⁸⁵. Taip pat ir su finansinėmis krizėmis, – yra linkę teigti ekonomistai, cituodami šią Levo Tolstojaus kūrinio įžangą. Finansinės

³⁸⁵ Levas Tolstojus, *Ana Karenina*. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 5.

krizės nėra retas reiškinys – iš esmės, jų pasitaikė kiekvienos valstybės rinkos ekonomikos istorijoje.³⁸⁶ Ir nors iš tiesų visos paskutiniaisiais dešimtmečiais įvairias šalis krėtusios finansinės krizės pasižymėjo skirtinga eiga ir elementais, o jų „sutalpinti“ į vienus rėmus nėra įmanoma, įvairūs autoriai vis stengėsi atrasti pasikartojančius veiksnius ir modelius. Iš tiesų, stebint finansų krizes istoriniame kontekste, galima atrasti tam tikrų dėsningumų. Bene visos jos apima bankų skolas, didelius einamosios sąskaitos svyravimus, kredito suvaržymą, ir žymų produkcijos smukimą. Taigi, pasigilinus, galima išskirti tiek jų raidos, tiek kilmės, tiek padarinių bendrų bruožų. Visų pirma, svarbu atkreipti dėmesį į finansų krizės mastą: ji įtraukia didžiulę bankų sistemos dalį. Antra, krizės susijusios su masiniais indėlių iš bankų atitraukimais – tokiais dideliais, kad bankai nesugeba to įvykdyti. Trečia, krizės yra staigūs ir nenuspėjami įvykiai, visgi, pasižymi sistemiškumu³⁸⁷, kuris apima ir dramatiškus svyravimus einamojoje sąskaitoje, realųjį nuvertėjimą, realios gamybos sumažėjimą ir recesiją. Būtent tai leidžia kalbėti apie apibendrinimus bei krizių teorijų kūrimą.

Žinoma, itin svarbus yra klausimas, nuo ko visa tai prasideda. Finansinės krizės, pirmiausia, yra tarptautinio skolinimosi pasekmė, kaip ir euro zonos krizės atveju, tad ir kalbama bus apie „skolintojus“ ir „besiskolinančiuosius“. Apskritai, bene labiausiai patikimas artėjančios krizės indikatorius – kreditų teikimo mastas. Tai – tarsi kanarėlė kasyklose.³⁸⁸ Thomas A. Pugel išskyrė penkias pagrindines jėgas, vedančias prie krizinių situacijų ir apibrėžė penkis galimus su šiomis jėgomis ir skirtingomis skolos formomis susijusius scenarijus, kurie galų gale susiveda į tris minėtus epizodus. Visų pirma, tai per didelio skolinimosi ir skolinimo bangos, kylančios dėl ekspansinio pobūdžio vyriausybės politikos besiskolinančioje šalyje. Jos nulemia tai, jog vyriausybė skolinasi tam, kad finansuotų augantį biudžeto deficitą, be to, neretai pati suteikia paskolas ir privačiojo sektoriaus besiskolinantiems, kad būtų finansuojamas augantis einamosios sąskaitos deficitas. Taip užsuka-

³⁸⁶ Gary B. Gorton, *Misunderstanding Financial Crises: Why We Don't See Them Coming*. Oxford: Oxford University Press, 2012, 29.

³⁸⁷ Ten pat, 33.

³⁸⁸ Ten pat, 60.

mas skolinimosi ratas, o kai valstybė susivokia, kad jos skola jau per didelė, įsipareigojimai nustojami vykdyti; skolinančioji pusė siekia atgauti savąją dalį kuo greičiau. Deja, viską grąžinti greitai nėra įmanoma, tad kyla krizė.³⁸⁹ Kitas galimas scenarijus – išoriniai šokai tarptautinėje erdvėje. Jei po to, kai jie sukrečia valstybės ekonomiką, matyti, jog sąlygos valstybėje reikšmingai pasikeitė, užsienio investuotojai reaguoja stengdamiesi kuo greičiau išparduoti investicijas, kol jų vertė nesmuko dar labiau. Toks staigus finansinių srutų pasikeitimas baigiasi krize, jei besiskolinantieji neprisitaiko laiku.³⁹⁰ Trečiasis galimas krizės „sukėlėjas“ – valiutos kurso rizika. Finansų krizių istorijoje pasitaikė atvejų, kai finansinės institucijos skolindavosi užsienio valiuta su žema palūkanų norma, iškeisdavo ją į vietinę, ir skolindavo pačioje „besiskolinančioje“ šalyje didesne palūkanų norma. Tai buvo itin pelninga, bet tik tol, kol vietinės valiutos kursas buvo stabilus, ir ją buvo galima išleisti atgal į kitą valiutą tuo pačiu kursu, taip apmokant užsienio skolas. Tačiau, kai besiskolinantieji pajunta valiutos nuvertėjimo grėsmę, jie ima parduoti vietinę valiutą siekdami neprarasti savo pozicijų, o tai sukelia spaudimą vyriausybei ginti fiksuotą valiutos kursą. Jei vyriausybei nepavyksta to padaryti, besiskolinantieji patiria nuostolius, kurie apsunkina užsienio skolų aptarnavimą. Tai paskatina užsienio skolintojus sumažinti skolinimo apimtis bei siekti kuo greitesnio skolos susigrąžinimo, o tai ir vedą į finansinę krizę.³⁹¹ Dar viena skolos forma, padedanti suprasti finansinių krizių kilmę – tai trumpojo laikotarpio skolos ir jų nepastovumas. Ši skolinimosi forma besiskolinančiajai valstybei rizikinga todėl, kad tarptautiniai skolintojai, remdamiesi nuomone apie besiskolinančios valstybės perspektyvas, gali staiga pradėti reikalauti skolos grąžinimo, ir, jei besiskolinančioji šalis nesugeba greitai rasti būdo tai įvykdyti, prasideda finansų krizė.³⁹² Šie keturi skirtingi scenarijai gali paaiškinti, kodėl krizė kyla konkrečioje šalyje. Visgi, šiame prekybiniais santykiais apipintame pasaulyje kilusios krizės izoliuoti vienos valstybės viduje

³⁸⁹ Thomas A. Pugel, *International Economics*. New York: McGraw-Hill/Irwin, 2007, p. 500–501.

³⁹⁰ Ten pat, 501.

³⁹¹ Ten pat, 501–502.

³⁹² Ten pat, 504.

nebeįmanoma. Taigi, paskutinioji amerikiečių ekonomisto išskirta krizes sukelianti jėga – tai globalus krizės „užkratas“. Jis gali plisti dėl, pavyzdžiui, pernelyg audringos užsienio lyderių reakcijos, ne laiku pasireiškusio bandos instinkto, nuogastavimų dėl informacijos asimetrijos, ypač į šalis, turinčias panašių problemų.³⁹³ Kaip matysime, euro zonos krizės atveju galima atrasti beveik visų minėtų scenarijų elementų.

Kas vyksta, kai dėl bent vieno iš šių veiksnių įsiplieskia finansų krizė? Lawrence H. Summers, apibendrindamas ryškiausias praėjusiojo amžiaus devintojo dešimtmečio krizes, išskyrė tris plačius elementus, aiškiai matomus kiekvienos jų eigoje, ir suteikiančius galimybių finansinių krizių kilmės bei eigos generalizavimui. Taigi, visų pirma, po didelio kapitalo antplūdžio, investuotojai, tiek vidaus ekonomikoje, tiek užsienyje, nusprendžia sumažinti savo aktyvų atsargas paveiktoje šalyje.³⁹⁴ Tą padaryti juos paskatina daugybė veiksnių, apimančių ir jau minėtus penkis krizių sukėlėjus: nuogastavimas dėl valiutos kurso režimo, didelio fiskalinio deficito ar stiprėjančių finansų sektoriaus silpnųjų, kylančių iš nepakankamos bankų kapitalizacijos ir priežiūros, ir kita. Antra, šiems procesams vykstant kurį laiką, investuotojai palaipsniui ima stebėti nebe šalies situaciją, o kitų investuotojų elgseną. Įsivaldžius tokiai logikai, panikos mentalitetui, investitorių atsitraukimų iš šalies mastas vis auga. Trečia, kapitalo atitraukimas bei su tuo susiję stiprus valiutos kurso svyravimas ir sumažėjęs kapitalo prieinamumas sukelia finansinių rinkų atsaką. Valiutos kurso smukimas sumažina realiąsias pajamas ir išlaidas. Iš to kylantys negatyvūs lūkesčiai dėl krentančio valiutos kurso dar padidina spaudimą kapitalo atitraukimui, o šalies viduje padidėjusi užsienio valiutos pasyvų vertė ir sumažėjusi tikimybė, jog šalies vidaus besiskolinantieji sugebės įgyvendinti įsipareigojimus, toliau blogina „pasiligojusios“ finansų sistemos situaciją, dar labiau mažina skolinimąsi, taip pakirsdami pačios sistemos pagrindus.³⁹⁵

³⁹³ Ten pat, 504–505.

³⁹⁴ Lawrence H. Summers, “International Financial Crises: Causes, Prevention, and Cures”. *The American Economic Review*, Vol. 90, No. 2, Papers and Proceedings of the One Hundred Twelfth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 2000), pp. 1–16.

³⁹⁵ Ten pat.

Ką tokiu atveju daryti valstybių vyriausybėms? Tai smarkiai priklauso nuo valstybių ir krizės specifikos. Dažniausiai – tai gelbėjimo paketai arba skolos restruktūrizavimas pratęsiant skolos grąžinimo terminus ar tiesiog „nurašant“ skolą. Visgi, konkretūs euro zonos – išskirtinai nelaimingos šeimos – gelbėjimosi variantai bus aptarti nagrinėjant šios krizės ypatumus.

2. PINIGŲ SĄJUNGA

Valiuta, kaip žinia, nėra vien tik pinigai – ši sąvoka turi itin gilių politinių konotacijų; be visa kita, valiuta yra smarkiai susijusi su stiprios ir didelės valstybės, įsikišimais į valiutos rinką reguliuojančios ekonomiką, idėja. Idėja, kurios nuo 1999 metų jau atsisakė 18 Europos Sąjungos valstybių. Monetarinės sąjungos įkūrimas Europoje, tuo metu jau įgyvendinusioje bendros rinkos pakopą, buvo kontraversiškai vertinamas žingsnis link tolesnės ekonominės Europos integracijos. Tai – unikalus eksperimentas: pirmą kartą išsivysčiusios valstybės nusprendė savanoriškai atsisakyti nacionalinės pinigų valdžios ir perduoti dalį nacionalinio suvereniteto viršvalstybinėms institucijoms.

Monetarinės sąjungos konceptą iš esmės galima apibūdinti trimis pagrindiniais bruožais: (1) vienos šalies (A) valiutos vieneto vertė turi fiksuotą santykį su kitos šalies (B) ar šalių valiutos vieneto verte; (2) šis fiksuotas santykis yra įtvirtintas teise (pavyzdžiui, suverenių valstybių sutartimi); ir (3) šalys, esančios monetarinėje sąjungoje yra vienos monetarinės politikos, vykdomos vieno centrinio banko, subjektai.³⁹⁶ Negalima pinigų sąjungos įsivaizduoti ir vien kaip šalių susitarimo išlaikyti pastovius valiutų kursus viena kitos atžvilgiu. Esant fiksuotam valiutos kursui šalyje (A), gali prireikti didelio centrinio banko įsikišimo: supirkti ar išparduoti didelius valiutos kiekius tam, kad būtų išlaikytas stabilus valiutos kursas kitos šalies (B) valiutos atžvilgiu, jei pastarosios paklausa ar pasiūla smarkiai kinta pirmosios atžvilgiu.³⁹⁷ Taigi, fiksuoto valiutos kurso režimo savybė yra ta, kad jo atveju atskiri nacionaliniai

³⁹⁶ Malcolm Levitt, Christopher Lord, *The Political Economy of Monetary Union*. London: Macmillan Press Ltd, 2000, p. 11.

³⁹⁷ Pugel, 385.

centriniai bankai išlieka egzistuoti, kartu su savo aukso bei užsienio valiutos rezervais, kuriuos įsipareigoja panaudoti įsikišdami į valiutų rinką, kad išlaikytų stabilius fiksuotus valiutų kursus. Tuo tarpu monetarinėje sąjungoje *bendras* centrinis bankas turi monetarinės politikos, dažniausiai vykdomos per trumpojo laikotarpio palūkanų normos reguliavimą, monopolį ir telkia dėmesį į bendrą visos sąjungos pinigų pasiūlą; nacionaliniai bankai prarandą teisę spręsti dėl vidaus pinigų politikos ir tampa tik bendro centrinio banko agentais. Iš to seka, kad jeigu B šalies valiuta bus iškeista į A šalies valiutą, bendra šių šalių, esančių monetarinėje sąjungoje, pinigų paklausa išliks nepakitusi. Šalių nacionaliniai centriniai bankai tokiu atveju išliks abejingi, bendra pinigų pasiūla iš esmės neperskirstyta, ir neįvyks pokyčiai jų aukso bei užsienio valiutų rezervuose.³⁹⁸ Viena valiuta reiškia vieną monetarinę politiką, taigi, ir vienodą palūkanų normą, vienodą valiutos kursą su išoriniu pasauliu, kurio individualios valstybės nebegali koreguoti.

Be abejonės, monetarinės sąjungos turi savų privalumų ir trūkumų. Valstybėms susijungus į monetarinę sąjungą, yra sumažinami sandorių kaštai ir valiutos kursų rizika bei užtikrinamas didesnis skaidrumas. Vis dėlto, jei sąjunga neišpildo optimalios valiutos erdvės kriterijų, išryškėja pinigų sąjungos trūkumai, kurie, visų pirma, ir kyla iš prarastos nepriklausomos monetarinės politikos – galimybės kontroliuoti pinigų srautus ekonomikoje nustatant palūkanų normą ir valiutos kursą. Probleminių scenarijų gali būti ne vienas: paklausos poslinkiai šalyse, sukeliantys asimetrinius paklausos šokus, infliaciją vienoje, ir nedarbą kitoje valstybėje bei biudžeto deficitą; skirtumai šalių nedarbo bei infliacijos suvaldymo politikoje, darbo rinkose, teisinėse sistemose, bendrojo vidaus produkto augimo tempuose, ekonomikos svyravimuose bei fiskalinėse sistemose, kurie nulemia, jog ne visos šalys gaus vienodai naudos iš bendros pinigų politikos.³⁹⁹

2.1. Optimali valiutos erdvė ir asimetriniai šokai

Pasitelkiant minėtą optimalios valiutos erdvės teoriją yra bandomas vystyti vienas iš krizės Europos monetarinėje sąjungoje aiškinimų, dėl to šiam kon-

³⁹⁸ Levitt, Lord, 12.

³⁹⁹ Grabner.

ceptui verta skirti daugiau dėmesio. Ši teorija, kurią 1961 metais paskelbė Robert Mundell⁴⁰⁰, kalba apie optimalias charakteristikas regiono, kuriame planuojama susieti valstybių valiutas ar įkurti naują bendrą valiutą, kurios veikimo erdvės neapriboja valstybių sienos. Teorija apima keletą pagrindinių kriterijų, kurie, viena vertus, nusako aplinkybes, kuriomis monetarinė sąjunga bus naudinga sąjungai priklausančioms valstybėms, ir, kita vertus, apibūdina mechanizmus, leidžiančius dorotis su asimetriniais šokais, kurie ir tampa didžiausia grėsme monetarinės sąjungos funkcionavimo sėkmei.

Prisitaikymo prie asimetrinių šokų problemos euro erdvėje nebuvo kažkas netikėto. Tam, kad monetarinė sąjunga „atsipirktų“, reikia, kad ją sudarytų atviros ekonomikos valstybės, užsiimančios diversifikuota tarpusavio prekyba. Šiuos kriterijus Europos pinigų sąjunga gana gerai išpildo.⁴⁰¹ Tačiau kalbant apie priemones, padedančias įveikti asimetrinius šokus, situacija kiek kitokia. Optimalioje valiutos erdvėje turi būti darbo jėgos bei kapitalo mobilumas, įskaitant galimybę keliauti, kultūrinių barjerų nebuvimą ir institucinę sąrangą: tai padėtų tvarkytis su šokais, kadangi žmonės galėtų judėti iš regionų su mažai darbo vietų ten, kur trūksta darbo jėgos. Antra, reikia kainų bei atlyginimų lankstumo regione tam, kad pasiūlos ir paklausos jėgos automatiškai perskirstytų pinigus ir gėrybes ten, kur jų reikia. Trečia, reikalinga rizikos išskaidymo sistema, perskirstanti pinigus į tuos sektorius regiono viduje, kuriems stinga pirmųjų kriterijų išpildymo, ir padedanti dorotis su asimetriniais šokais. Galų gale, dalyvaujančių valstybių verslo ciklai turi būti panašūs, leidžiantys centriniam bankui taikyti augimo arba infliacijos sulaikymo politiką visai sąjungai; tuo atveju, jei sąjungos valstybių verslo ciklai skirtųsi, pastaroji pasidalintų į laimėtojus ir pralaimėtojus.⁴⁰² Regionui neatitinkant šių reikalavimų, jungimasis į monetarinę sąjungą gali tapti labai brangiai atsieisiančiu sprendimu: šalys ekonominėje sąjungoje

⁴⁰⁰ Robert A. Mundell, "A Theory of Optimum Currency Areas". *The American Economic Review*, Vol. 51, No. 4, September 1961.

⁴⁰¹ Richard Baldwin, Charles Wyplosz, *The Economics of European Integration*. Maidenhead: McGraw-Hill Education, 2006, p. 367.

⁴⁰² Jeffrey A. Frankel and Andrew K. Rose, "The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria". *The Economic Journal*, Vol. 108, no. 449 (July 1998): 1009–1025.

nebėgali vykdyti autonomiškos monetarinės politikos, jų valiutų kursas nebėgali prisitaikyti prie naujų ekonominių aplinkybių (pačių valiutų nebėra), o monetarinės sąjungos regionui nesant optimalios valiutos erdve tai reiškia, jog nebėra politinių įrankių doris su asimetriniais šokais. Tai atidaro galimybę vienam sąjungos regionui vargti su didžiule bedarbyste ir nuosmikiu, kai, tuo tarpu, kitame vyraus stipri ekonomika.

3. EURO ZONA KRIZĖS IŠVAKARĖSE

Šių, optimalios valiutos erdvės, kriterijų vykdymo ES pinigų sąjungoje krizės išvakarėse stigo: skirtingos sąjungos šalys pasižymėjo nepakankamu darbo rinkų lankstumu („lipniu“ darbo užmokesčiu), o laisvam darbo jėgos judėjimui kliudė kultūriniai ir kalbos barjerai. Visos valstybių pastangos atitikti Maastrichto kriterijus neatkreipė dėmesio ir tik užglaisė struktūrinius ir institucinius skirtumus, kurie vėl išryškėjo prisijungus prie sąjungos ir atvedė prie asimetrinių šokų, o Stabilumo ir augimo paktas buvo sėkmingai apeinamas.⁴⁰³

Kai vadinamosios periferijos valstybės (įskaitant, be abejonės, labiausiai krizės paveiktas Graikiją, Airiją, Portugaliją ir Ispaniją) pasirengė prisijungti prie euro zonos, skirtumai tarp jų ir senųjų euro zonos valstybių obligacijų pajamingumo kone dramatiškai sumažėjo, supanašėjo su palūkanų norma, kurią mokėjo stipresnės euro zonos centro ekonomikos.⁴⁰⁴ Tuo tarpu Europos centrinio banko politika atspindėjo vidutines ekonomines sąlygas euro zonoje, o ne nacionalinėse ekonomikose, sustiprindama ekonomikų, esančių „žemiau vidurkio“ ir „aukščiau vidurkio“, nuokrypio dinamiką.⁴⁰⁵ Valstybėms, kurios pagal ekonomikos augimo ir infliacijos tempus įgijo mažesnius

⁴⁰³ Zsolt Darvas, the Euro Crisis: Ten Roots, but Fewer Solutions. *Bruegel Policy Contribution*, Issue 2012/17, October 2012.

⁴⁰⁴ Rebecca M. Nelson, Paul Belkin, Derek E. Mix, Martin A. Weiss, “The Eurozone Crisis: Overview and Issues for Congress”. *Congressional Research Service*, September 26, 2012, p. 4.

⁴⁰⁵ Fritz W. Scharpf, “Monetary Union, Fiscal Crisis and the Preemption of Democracy”. MPIfG Discussion Paper 11/11 Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, Köln, July 2011, p. 12.

įverčius nei bendras sąjungos vidurkis, suvienodintos ECB palūkanų normos buvo per aukštos, tad ir taip menka ekonominė veikla buvo dar labiau suvaržyta. Tuo tarpu šalims, kurių infliacija buvo aukštesnė nei sąjungos vidurkis, ECB pinigų politika buvo per „laisva“; esant žemai nominaliai palūkanų normai, reali palūkanų norma tapo itin žema ar net neigiama. Neatitinkant optimalios valiutos regiono kriterijų, tai sukėlė asimetrinius impulsus: žemų ekonominio augimo tempų Vokietijoje per aukštos palūkanų normos dar pagilino ir prailgino recesiją (kuri buvo įveikta taikant darbo užmokesčio suvaržymus ir pasiūlos pusės reformas), kai, tuo tarpu, Graikijoje, Airijoje, Portugalijoje ir Ispanijoje labai žemos palūkanų normos įplieskė kreditu paremtą ekonomikos augimą, nedarbo mažėjimą, o kartu ir darbo jėgos brangimą, kuris sumažino eksporto konkurencingumą. To pasekme tapo einamosios sąskaitos deficitai, kuriuos papildė augančios kapitalo įplaukos iš pertekliaus ekonomikos šalių investuotojų,⁴⁰⁶ o visa tai lėmė augančias išorės skolas. Tiek viešasis, tiek privatusis sektoriai šiose periferijos valstybėse išnaudojo prieigą prie pigaus kredito, tačiau kapitalo srautai ne visad buvo panaudojami produktyvioms investicijoms, pūtėsi nekilnojamojo turto burbulai ir ekonomika negalėjo sugeneruoti pakankamai resursų skolų apmokėjimui.⁴⁰⁷ Be to, žema palūkanų norma skatino finansines spekuliacijas, kurios taip pat prisidėjo prie artėjančios krizės.⁴⁰⁸

Taigi, štai tokią neraminančią situaciją krizės išvakarėse euro zonoje sukėlė pats valstybių dalyvavimas optimalios valiutos regiono kriterijų neatitinkančioje monetarinėje sąjungoje, be visa ko, turinčioje daugybę institucinių trūkumų⁴⁰⁹. Bandymai atsakyti į klausimą, ar euro zona būtų susitvarkiusi su šiais disbalansais ar ne, tapo akademikų reikalu, o realybėje suveikė išoriniai veiksniai.

⁴⁰⁶ Scharpf, 24.

⁴⁰⁷ Nelson, et al, 4.

⁴⁰⁸ Mark Baimbridge, Brian Burkitt And Philip B. Whyman, “The Eurozone as a Flawed Currency Area”. *The Political Quarterly*, Vol. 83, No. 1, January–March 2012.

⁴⁰⁹ Luka Brkić, Kristijan Kotarski, “Managing Crisis in the Eurozone”. *Politička misao*, Vol. 47, No. 5, 2010, pp. 7–26.

4. KRIZĖ PRASIDEDA

Euro zonos krizė buvo sukelta tiek bendrų iššūkių, mestų euro zonai, tiek faktorių, būdingų atskiroms šalims. Tiesioginis Amerikoje įsiplieskusios krizės padarinys euro zonai pasireiškė, visų pirma, toms šalims, kurių bankai investavo į „pavojingus“ Amerikos vertybinius popierius. Šių šalių biudžeto deficitai, dėl pastangų gelbėti sistemai svarbius viešojo ar privačiojo sektoriaus bankus, pasiekė neregėtas žemumas. Po to sekė kone dramatiškas kredito apribojimas prekes ir paslaugas gaminantiems ekonomikos sektoriams, kadangi bankai turėjo „nurašyti“ nesaugius, „toksiškus“ aktyvus iš savo balansų, kai, tuo tarpu, abipusis nepasitikėjimas lėmė skolinimo tarp bankų sustojimą. Taigi, ekonomika ėmė smukti, augo nedarbas, visų pirma, tose šalyse, kurios buvo tiesiogiai paveiktos bankų krizės, o šie padariniai greitas persidavė į kitas artimas ekonomikas. Vyriausybės susidūrė su dvigubomis problemomis: sumažėjo pajamos, gaunamos iš mokesčių, kai tuo pat metu išaugo išlaidos dėl nedarbo ir pastangų išsaugoti esamas darbo vietas. Be abejonės, šalys, kurių ekonominė veikla labiausiai priklausė nuo pigaus skolinimosi ir didžiulių kapitalo įplaukų, buvo paveiktos labiausiai, augimo tempai ėmė katastrofiškai kristi. Apie tai, kas nutiko vėliau, jau galime kalbėti iš L.H. Summers teorijos perspektyvos: tiek tarptautinės finansų agentūros, tiek investuotojai sunerimo dėl valiutos rizikos bei krizės paveiktų šalių viešojo sektoriaus įsiskolinimo šalyse, kur einamosios sąskaitos deficitas rodė ekonomikos silpnumą, galėjusį atsiliepti vyriausybių gebėjimui vykdyti finansinius įsipareigojimus.⁴¹⁰ Prie to smarkiai prisidėjo ir tarptautinės finansinės reitingavimo agentūros, kurios, iš pradžių praleidusios pro pirštus visus galimos krizės signalus, prasidėjus neramumams per stipriai sureagavo, taip dar suintensyvindamos krizę.⁴¹¹ Po to sekė žymus obligacijų kainų smukimas, ir skolintis skolų padengimui tapo itin sudėtinga.

Vadinasi, nors euro zonos skolų krizė nėra tiesioginė pasaulinės finansų skolų krizės, įsiplieskusios JAV, ir jos sukeltos pasaulinės recesijos tiesioginis

⁴¹⁰ Scharpf, 25.

⁴¹¹ Paul De Grauwe, “Crisis in the eurozone and how to deal with it”. *CEPS Policy Briefs*, No. 204, February 2010.

padarinys, visgi šie įvykiai padidino įtampą joje ir išryškino struktūrines euro zonos problemas, transformuodami deficito šalių ekonominį pažeidžiamumą į sistemingą krizę. Pasaulinės krizės sukelta mažėjanti pasaulinė paklausa privertė centrinių bankų mažinti palūkanų normas ir didinti likvidumą, o vyriausybės, taikydamos tradicines iš garsiojo britų ekonomisto J.M. Keynes teorijos kylančias priemones, bandė skatinti ekonomikas didindamos išlaidas ir biudžeto deficitus, kai pajamos tik mažėjo, o papildomą galvos skausmą viešojo sektoriaus finansams kėlė ir kai kurių šalių bankų mokumo problemos bei jų sprendimas.⁴¹² Dėl šių veiksnių jau 2009 metais keturiose euro zonos periferijos valstybėse – Portugalijoje, Airijoje, Graikijoje ir Ispanijoje – biudžeto deficitas viršijo 10 nuošimčių bendrojo vidaus produkto. Euro zonoje ėmė laipsniškai formuotis disbalansai dėl pigių kreditų bei netolygaus konkurencingumo. Visgi, esminius struktūrinius euro zonos trūkumus labiausiai išryškino chroniškos Graikijos ekonomikos problemos. 2009 metų pabaigoje investuotojai ėmė abejoti, ar Graikija sugebės grąžinti savo skolą, ir ar kitos euro zonos valstybės sutiks vienu ar kitu būdu perimti dalį jos, taip gelbėdamos šią šalį. Ekonominė situacija Graikijoje vis prastėjo: metinis bendrasis vidaus produktas traukėsi, o kartu prastėjo ir rinkos nuomonė apie šios valstybės skolos, kuri vienintelė šioje šalyje augo, grąžinimo perspektyvas. Ir nors skolos lygis nebuvo katastrofiškas, besitraukianti ekonomika bei vyriausybės negebėjimas ir nenoras greitai tvarkytis su biudžeto deficitu, inicijuoti kone gyvybiškai reikalingas reformas, parodė, jog Graikija nesugebės šios skolos grąžinti.⁴¹³ Netrukus krizė ėmė plisti ir į kitas šalis.

5. ASIMETRINIS ŠOKAS IR TRIGUBA KRIZĖ

Taigi, susipažinus su situacija, laikas išsprausti ir pamatyti ją per teorinius rėmus. Vienas būdų galvoti apie euro zonos krizę – kaip apie įvykusį esminį

⁴¹² Nerijus Mačiulis, „Euro zonos skolų krizė“. <https://www.manofinansai.lt/lt/aktualijos/279/euro-zonos-skolu-krize-klausimai-ir-atsakymai> [Žiūrėta 2013 05 09].

⁴¹³ Swedbank, „The Euro Area Crisis: 99 Q & A“, p. 9. PDF failas iš http://www.swedbank.lt/lt/previews/get/2953/1332849576_The_Euro_Area_Crises_99_Q&A.pdf. [Žiūrėta 2013 05 09].

asimetrinį šoką, kuris sukrėtė skirtingas ekonomikas, priklausančias Europos pinigų sąjungai.⁴¹⁴ Kadangi mechanizmai, kurie pagal optimalios valiutos erdvės teoriją būtų padėję dorotis su asimetriniu šoku, buvo silpni, o Europos centrinis bankas pats neturėjo pakankamai įrankių su tuo dorotis, iškilo grėsmės net ilgalaikiam euro zonos išlikimui. Apskritai, netgi paskutinis svertas – fiskalinės išlaidos – kovoti su recesija buvo atimtas dėl didžiulio valstybių įsiskolinimo. Visgi, šis asimetrinis šokas nebuvo tiesiog eilinis ekonomikos augimo tempų susvyravimas – įvyko sudėtinga, kompleksiška ir daugelį ekonomikos sričių paveikusi krizė, kurios poveikis neprilygo jokiems ankstesniems euro zonai mestiams iššūkiams.

Ankstesniame pasakojime apie krizės įsiplieskimą išryškėja trejopas krizės pobūdis: vyksta bankų krizė – bankai neturi pakankamai apyvartinių lėšų, jiems trūksta likvidumo; vyksta ekonominio augimo krizė – vyrauja ne tik žemas bendras augimo lygis euro zonoje, bet ir netolygus jo pasiskirstymas; galų gale, tai valstybių skolų krizė, nes jos nebepajėgia tvarkytis su milžiniškomis valstybės skolomis. Visos šios trys problemos persipina, dar pagilindamos viena kitą.⁴¹⁵ Būtent šios „trigubos“ krizės mesti iššūkiai atskleidė problemas, kylančias iš priklausymo monetarinei sąjungai, neturintčiai pakankamai politinių ir ekonominių institucijų dorotis su įvairiais asimetriniais šokais.⁴¹⁶ Toliau apžvelgiamas kiekvienas iš trijų krizės aspektų ir priklausymo Europos monetarinei sąjungai įtaka dorojantis su jais.

5.1. Bankų krizė

Iš pradžių – trumpai apie bankų krizes. Bankų krizę euro zonoje, kuri, kaip jau minėta, buvo „importuota“ iš JAV, T.A. Pugel teorijos rėmuose galime laikyti pasaulinio krizės užkrato pasekme. Jei bankai praranda pinigus dėl paskolų ar investicijų (kaip Europos bankai buvo investavę į „toksiškus“ JAV

⁴¹⁴ Miroslav N. Jovanovic, *International Handbook on the Economics of Integration, Volume II*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2011, p. 360.

⁴¹⁵ Jay C. Shambaugh, „The Euro's Three Crises“. Brookings Papers on Economic Activity Spring 2012.

⁴¹⁶ Ten pat, 2.

vertybinius popierius), jie gali tapti nemokūs – lieka skolingi indėlininkams ir kreditoriams daugiau, nei jų aktyvai yra verti. Dėl netobulos informacijos šie indėlininkai ir kreditoriai gali sunerimti dėl banko mokumo ima atsiimti savo indėlius, ir, jei tai vyksta masiškai, bankai susiduria su likvidumo problemomis. Taigi, bankams iškyla dviguba problema: ir dėl mokumo, ir dėl likvidumo, o šie veiksniai persipina.

Didelės ir globalaus pobūdžio euro zonos bankų sistemos geras funkcionavimas buvo itin svarbus nuo jos finansavimo, palyginti, smarkiai priklausiusiems Europos įmonėms. Tuo tarpu, nepaisant globalios bankų veiklos ir laisvo kapitalo judėjimo ta pačia valiuta euro zonoje, bankų priežiūra buvo palikta kaip nacionalinių valstybių prerogatyva. Teoriškai, likvidumo priežiūra yra centrinio banko veikla nes tik jis gali akimirksniu sukurti tiek likvidumo, kiek reikia, tad euro zonoje šis vaidmuo turėjo būti paskirtas Europos centriniam bankui. Vis dėlto, pastarasis neturi įstatymu įtvirtintos atsakomybės skolinti kraštutiniais atvejais (ang. *lender of last resort*).⁴¹⁷ Taigi, čia susiduriama ne tik su struktūriniais, bei ir instituciniais Europos pinigų sąjungos trūkumais, dar pasunkinusiais krizės eigą euro zonoje.

Kaip imtasi spręsti bankų problemas? Kalbant apie tai verta sugrįžti prie asimetrinių šokų teorijos. Reikia turėti omenyje, jog dvi šalių grupės, esančios monetarinėje sąjungoje – centras ir periferija – dalijasi ta pačia valiuta, o jų pinigų politika yra valdoma Europos centrinio banko. Periferija yra sukrečiama krizės – sąjungoje įvyksta asimetrinis šokas, į kurį centrinis bankas turi reaguoti, jei jis pakankamai didelio masto ar sklinda į kaimynines ekonomikas. Situaciją bandyta tvarkyti mažinant palūkanų normą ir didinant likvidumą, kad būtų kompensuojama potenciali pinigų bazės griūtis.⁴¹⁸ Vis dėlto, kadangi šokas įvyko tik periferijoje, tačiau ne centre, pinigų politika negali būti optimali nė vienai šalių grupei. Problemiškose valstybėse krizė vis vien gilėjo, o krizės mažiau paveiktos šalys atsidūrė blogesnėje situacijoje.⁴¹⁹ Be abejonės, gelbėti bankų valstybės puolė ir nacionalinės politikos priemo-

417 Ten pat, 6.

418 Ten pat, 7.

419 Pritaikytas Baldwin ir Wyplosz teorinis aiškinimas, p. 355.

nėmis (beje, itin menkai koordinuotas), tačiau suverenių valstybių finansinės pagalbos bankams kaštai rimtai paveikė jų galimybės apmokėti savo skolas ir prisidėjo prie abipusės bankų ir vyriausybės sektorių destabilizacijos.

5.2. Valstybės skolos krizė

Kas nutinka, kai suverenios valstybės stipriai įsiskolina? Tą euro zonos krizės atveju gali puikiai paaiškinti minėtos finansinių krizių teorijos. Pirmia, investuotojai sunerimsta dėl valstybės galimybių apmokėti skolą su palūkanomis ateityje generuojant biudžeto perteklius. Dėl to jie ima reikalauti didesnių palūkanų kaip kompensacijos dėl valstybės nemokumo rizikos. Žinoma, tai savaime padidina nemokumo riziką. Galų gale, jie apskritai nustoja skolinti.⁴²⁰

Būtent valstybių skolų krizė euro zonoje ir tapo didžiausia neganda, perėjusia keletą fazių, kai keleto euro zonos vyriausybių obligacijų pajamingumas šoktelėjo iki nematyto lygmens. Vėlgi, kalbant T.A. Pugelio teorijos terminais, prie valstybės skolos krizės didele dalimi prisidėjo dėl besaikio valstybių, visų pirma, Graikijos, skolinimosi siekiant užglaistyti vis augančius biudžeto deficitus. Tuo metu, kai 2008 metų pabaigoje pasaulinė finansų krizė smogė Graikijai, jos skola jau sudarė 99% bendrojo vidaus produkto.⁴²¹

Nors valstybių skolų krizė dar padidino įtampą bankų sektoriuje ir numušė pasitikėjimą visais bendros rinkos dalyviais, pati dabartinės krizės esmė slypi nepasitikėjime vyriausybėmis bei jų gebėjimu grąžinti didžiules skolas.⁴²² Šis nepasitikėjimas iš dalies kyla iš minėto fakto apie monetarines sąjungas – atskiros Europos monetarinės sąjungos šalys neturi teisės į savarankišką pinigų politiką, kuri galėtų padėti dorotis su įsiskolinimu. Be to, kaip jau minėta, krizės pradžioje nebuvo jokių institucijų, kurios būtų padėję šalims, turinčioms likvidumo problemų. Tuo tarpu, nors skolinimosi kaštai

⁴²⁰ Marco Pogany, "Fiscal crisis, contagion, and the future of euro", 15 May 2010, VOX.EU <http://www.voxeu.org/article/understanding-eurozone-crisis> [Žiūrėta 2013 05 18].

⁴²¹ George Alogoskoufis, "Greece's Sovereign Debt Crisis: Retrospect and Prospect". GreeSE Paper No. 54, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, January 2012, p. 18.

⁴²² Swedbank, p. 9.

auga ir šalyse už euro zonos ribų, pastarosios turi galimybę kontroliuoti savo pinigų politiką ir, kraštutiniais atvejais, galimybę spausdinti pinigus ir infliacijos būdu pašalinti skirtumą. Dėl to periferijos šalims, tokioms kaip Graikija, vienintelė išeitis buvo turtingesnių sąjungos centro valstybių, tokių, kaip Vokietija, pasiryžimas atrasti ekonominių resursų bei politinės valios jas gelbėti.⁴²³

O gelbėti Graikiją iš skolos liūno euro zonai buvo itin svarbu dėl keleto priežasčių. Svarbiausia, leidus Graikijai nustoti vykdyti finansinius įsipareigojimus, kiltų grėsmė po visą euro zoną pasklisti „užkratui“, paveikiančiam visos euro zonos vyriausybių obligacijų rinką.⁴²⁴ O šis vėl pagilintų tiek bankų, tiek ekonomikos augimo krizę. Taigi, jau Graikijos krizei prasidėjus investuotojai ėmė nerimauti dėl kitų euro zonos šalių, turinčių dideles skolas: Portugalijos, Ispanijos ir Italijos.⁴²⁵ Be abejonės, nuogąstavimus pagilino ir faktas, jog šios valstybės yra glaudžiai ekonomiškai susijusios bei dalijasi bendra valiuta su krizės smarkiai paveikta Graikija, o kuo daugiau bloko šalių kovoja su krize, tuo didesni jų gelbėjimo(si) kaštai. Taigi, tai dar vienas pavyzdys, kaip vienos „pasiligojusios“ monetarinės sąjungos ekonomikos problemos ilgainiui gali tapti vis didesnės euro zonos dalies problemomis.

5.3. Ekonomikos augimo krizė

Būtent kalbant apie euro zonos ekonominio augimo krizę, kuri kompleksiškai sąveikauja su bankų ir valstybės skolos krize, geriausiai išryškėja asimetrinio šoko efektas. Ekonomikos augimo stagnacija įsuko euro zoną į tam tikrą užburtą krizės ratą. Augimas būtinas šalims su skolos našta, nes tai kone vienintelis kelias vėl tapti mokiomis. Net nepaisant to, kas yra padaryta, kad būtų patenkinta euro zonos pietinių valstybių likvidumo ir finansavimo poreikiai, net jei bankų sistema bus išgelbėta, be augimo periferijos šalyse, euro zonos krizė negali baigtis. Kodėl?

⁴²³ Erik Jones, “The Euro and the Financial Crisis”. *Survival*, vol. 51 no. 2, April-May 2009, pp. 41–54.

⁴²⁴ Paul De Grauwe, “Crisis in the eurozone and how to deal with it”, p. 2.

⁴²⁵ Pagano.

Struktūriškai Europos pinigų sąjunga pasižymėjo skirtingais produktyvumo lygiais, kurie labiausiai krizės paveiktose šalyse, tokiose kaip Graikija ir Portugalija, buvo dvigubai žemesni nei sąjungos vidurkis. Žymūs disbalansai buvo ryškūs ir valstybių konkurencingume, o pigūs išorės kreditai, didinę valstybių skolas, tik pagilino šiuos skirtumus tarp euro zonos Šiaurės ir Pietų valstybių.⁴²⁶ Be abejonės, vien tai jau pagrindžia teiginį, jog šis regionas nebuvo optimali valiutos erdvė, šalys buvo per daug skirtingos dalintis viena valiuta ir monetarine politika. Dar blogiau buvo tai, kad būtent pietuose griežti įstatymai gynė darbuotojų teises, dėl to algos kilti ėmė net greičiau už produktyvumą, kas lėmė, kad šios šalys tapo nekonkurencingos ne tik išorėje, bet ir pačioje euro zonoje, ėmė ar labiau augti einamosios sąskaitos deficitai.

Tiesa, 2009 metais euro zona, atrodė, ėmė kilti iš krizės, pasitikėjimas ja tiek tarp vartotojų ir verslo ėmė kilti, euro zonos rodiklių vidurkis maskavo kylančias problemas dėl augimo pasiskirstymo. Pietinės valstybės liko užstrigusios ties labai menku verslo ir vartotojų pasitikėjimo lygmeniu, nulemtu, iš esmės, nedarbo lygio šiose šalyse,⁴²⁷ o jau 2011 metais pasitikėjimas krito visa sąjunga. Iš krizės neišsikapanojančios valstybės tapo balastu, tempiančiu žemyn visas euro zonos šalis. Dėl blogos situacijos pietuose, euro zona auga itin lėtai. Išryškėja du augimo krizės, tapusios esminiu stabdžiu kovoti su bankų ir valstybės skolos problemomis, aspektai: apkritai visa euro zona auga per lėtai, kad sumažėtų nedarbas ir būtų įmanoma apmokėti skolas, be to, augimo pasiskirstymas euro zonoje yra nesubalansuotas, būtent labiausiai įsiskolinusios ekonomikos auga lėčiausiai.

5.3.1. Einamosios sąskaitos deficitų problema euro zonoje

Kapstymąsi iš krizės apsunkina tai, jog periferijos valstybėms nepavyksta skatinti eksportu paremto ekonomikos augimo, išlieka dideli prekybos, kartu ir visos einamosios sąskaitos, deficitai. Einamosios sąskaitos nesubalansavimas monetarinėje sąjungoje sukuria problemas, kurios skiriasi

⁴²⁶ Swedbank, 10.

⁴²⁷ Shambaugh, 10.

nuo tų, kurias gali patirti autonomiškos ekonomikos. Pastarosios, turinčios einamosios sąskaitos deficitą, taip pat gali susidurti su likvidumo problemomis, jei užsienio investuotojai staiga nustoja skolinti, arba vidaus gyventojai staiga atitraukia kapitalą. Jos turi dvi išeitis: sumažinti prekybos deficitą per valiutos devalvaciją arba pakelti palūkanų normas, kaip atsaką į perkaistančią ekonomiką. Tačiau euro zonoje – monetarinėje sąjungoje – į problemas klimpstančios individualios valstybės negalėjo nei devalvuoti valiutos, nei pakelti palūkanų normos.⁴²⁸

Euro zonos Pietų ekonomikoms, kad paskatintų eksportu paremtą ekonomikos augimą, reikia, kad jų produktų santykinės kainos nukristų palyginus su kitų prekių ir paslaugų euro zonoje ir pasaulyje kainomis. Neturinčioms autonominės monetarinės ekonomikos, ir negalinčioms valiutos devalvacija atgauti konkurencingumo šalis, lieka žymiai mažiau kelių. Periferijos valstybių pagrindinės eksporto rinkos yra euro zonos viduje. Euro kursas svyruoja priklausomai nuo visos monetarinės sąjungos ekonomikos. Tik jei visos euro zonos valstybės kentėtų nuo per menko konkurencingumo pasaulinėse rinkose, būtų galima tikėtis euro nuvertėjimo – euro kursą lemia visos monetarinės sąjungos konkurencingumas pasaulyje. Taigi, asimetriškas konkurencingumo trūkumas euro zonos viduje reiškia, kad tos valstybės išliks pervertintos.⁴²⁹ Taip užkertamas kelias eksporto, o kartu ir visos ekonomikos augimui.

Taigi, visi šie trys euro zonos krizės aspektai yra labai glaudžiai susiję tarpusavyje, skatinantys vienas kitą. Jei asimetrinio šoko paveiktos valstybės, turinčios didelę valstybės skolą, neapmokės savo skolų, bankų sistema taps nemoki. Tuo tarpu, griežtos ekonomikos priemonės, skirtos kovoti su valstybių ekonominėmis negandomis stabdo ekonomikos augimą, o be šio, krizės pakirstose valstybėse valstybių skolų krizė yra pasmerkta tęstis. Galų gale, besitęsiančios bankų problemos gali nuvartyti vyriausybes, kurios kovoja su krize slegiamos bankų gelbėjimo naštos, į bankrotą, o sustabdytas kredito teikimas vėlgi varžo ekonomikos augimą.⁴³⁰ Atsiduriama užburtame krizės

428 Nelson, et al, 4.

429 Shambaugh, 12.

430 Ten pat, 3.

rate (priedas Nr. 1), išeičių iš kurio skaičius itin sumažėja būtent dėl valstybių priklausymo netobulai pinigų sąjungai.

6. IŠEITYS?

Iš euro zonos, nesančios optimalia valiutos erdve, buvo atimta daugelis galimybių dorotis su krize. Didžiausia problema tapo tai, kad valstybėms įstojus į pinigų sąjungą, ribos, kurios galėjo ir turėjo sulaukyti šias problemas vienos valstybės viduje, buvo ištrintos, ir įrankiai, leidę spręsti problemas valstybių lygmenyje, buvo atimti. Tuo tarpu priemonės spręsti problemas virš-nacionaliniu lygmeniu, bent jau konkrečiu atveju, nebuvo pakankamai išvystytos ar tiesiog panaudotos. Tai reiškia, jog šoko paveiktos šalys yra paliktos kone ekstremalioje situacijoje, o kitos atsistoja į akistatą su krizės sklidimo perspektyva, nes neturi galimybių izoliuotis.⁴³¹ Atskiri euro zonos regionai, paveikti ir nepaveikti krizės, atsidūrė tarsi Siamo dvynių situacijoje: su skirtingais tikslais, polėkiais bei perspektyvomis, tačiau įkalinti viename ligotame kūne.

Įvairūs ekspertai pateikė galybę pasiūlymų, kaip spręsti krizinę situaciją, tačiau apsvarsčius realias galimybes ir trejopo krizės pobūdžio dinamiką, iš esmės telieka trys iš jų. Pirmasis iš jų – griežtų ekonominių taupymo priemonių tolesnis taikymas. Nors ir kilo kalbos dėl savanoriško Graikijos skolos nurašymo⁴³², neplanuojama šitaip gelbėti visų įsiskolinusių euro zonos valstybių, tad taupymas atrodo neišvengiamas. Vis dėlto, čia vėl susiduriama su nagrinėtu trejopu krizės pobūdžiu ir šių trijų aspektų susietumu: nors griežtos taupymo priemonės padėtų dorotis su valstybės skola, jos gali dar prislopinti ekonomikos augimą visą euro zoną nustumti į dar gilesnę recesiją, savaime dar apsunkindamos skolos gražinimą. Gali būti, jog ilginiui tai vis tiek ves į skolų nurašymą, tačiau kaštai bus dar didesni.⁴³³

⁴³¹ Shambaugh, 2.

⁴³² Patrick Donahue, "Merkel Signals Debt Write-Off Possible as Buyback Begins". Bloomberg, <http://www.bloomberg.com/news/2012-12-02/merkel-softens-on-write-off-as-greece-prepares-buyback.html>. [Žiūrėta 2013 05 20].

⁴³³ Menzie D. Chinn, Jeffry A. Frieden, "The Eurozone in crisis: Origins and prospects". *La Follette Policy Report* 21(2), 2012, p. 125.

Kitas variantas – lėšų perskirstymas iš sąjungos centro valstybių periferijos šalims, tiesiogiai restruktūrizuojant Pietų šalių skolas Šiaurės šalių kreditorių kaina. Tokie transferai būtų vykdomi padidinant finansinės pagalbos fondus, finansuojamus pertekliaus ekonomikos šalių ir labiau sumažinant skolos našlą per skolos nurašymus. Tai paskatintų greitesnę ekonomikos atsigavimą,⁴³⁴ tačiau tai reikalautų ir rimtų reformų periferijos valstybėse, gali iškilti „zuikiavimo“ (ang. *free rider*) problema periferijai pajutus, kad jos našlą perėmė kitos valstybės.

Trečioji ir labiausiai kontraversiška išeitis – Ekonominės ir pinigų sąjungos iširimas ir pilnas arba dalinis euro zonos išformavimas. Galbūt tai galėtų pasirodyti kaip „pigisnis“ gelbėjimosi variantas nei du ankstesnieji, su šiuo keliu susijęs didelis neužtikrintumas. Žinoma, tai būtų milžiniškas žingsnis atgal Europos integracijoje. Ir, nors sąjungos iširimas leistų atskiroms valstybėms pritaikyti valiutų kursus greitesniam augimui, kilęs chaosas dėl kone kosminių sumų eurais vertų kontraktų gali žymiai atsverti šiuos privalumus,⁴³⁵ o ekonomiškai silpnoms valstybėms efektai gali būti visiškai žlugdantys: ekspertų skaičiavimais, per pirmuosius metus šios prarastų maždaug pusę savo BVP, o ilgalaikio poveikio žalą suvokti apskritai sudėtinga.⁴³⁶ Taigi, panacėjos, net ir labai brangios, tačiau be stipraus pašalinio poveikio, šioje situacijoje atrasti neįmanoma.

IŠVADOS

Grįžtant prie alegorijos su L. Tolstojaus kūrinium, euro zona tapo iškirtinai nelaiminga šeima krizės siaubiamoje valstybių bendruomenėje. Nors teigiami poslinkiai jau matyti (pavyzdžiui, neseniai Graikija pora metų anksčiau nei manytą sugebėjo pati pasiskolinti privataus kapitalo rinkose), euro zonos krizė vis dar nėra pasibaigusi. Šiuo darbu siekta parodyti, kaip finansinės krizės veikia monetarinėse sąjungose ir kaip priklausymas pastarosioms apri-

434 Ten pat.

435 Ten pat.

436 Darvas.

boja individualių valstybių galimybes izoliuotis bei dorotis su užklupusiomis finansinėmis negandomis, tai iliustruojant euro zonos pavyzdžiu. Euro zona buvo pasirinkta kaip tam tikras monetarinės sąjungos etalonas, nors ir labai netobulas, nesantis optimalia valiutos erdve, bet labiausiai pažengęs mūsų laikais kaip pinigų sąjunga be politinės sąjungos.

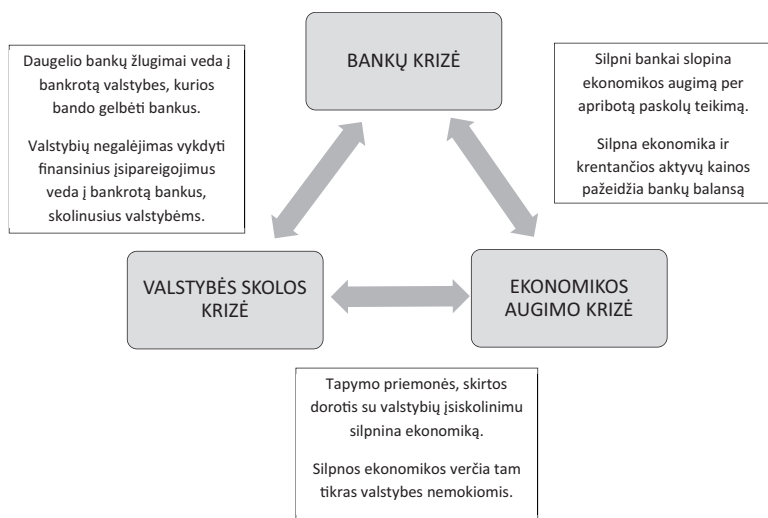
Dėl darbo apimties, nebuvo gilinamasi į konkrečių valstybių rodiklius bei jų kaitą, nebuvo itin plačiai aptariamasi gelbėjimosi priemonės ir jų poveikis, taip pat nesiplėsta apie euro zonos institucinės sąrangos, tapusios integralia krizės dalimi, trūkumus, vis dažniau linksniuojamus įvairių akademikų bei analitikų; bei siūlymus kaip juos spręsti, kurie, tiesa, labiau kalbėjo apie tai, kas padėtų išvengti krizių ateityje, o ne gelbėtų šioje.

Šiuo darbu siekta pademonstruoti krizės įvairalypiškumą ir sunkumą, su kuriais susiduria euro zonos valstybės dėl narystės monetarinėje sąjungoje. Valstybės, susijungdamos į pinigų sąjungą, atsisakė savarankiškos pinigų politikos: prarado teisę reguliuoti valiutos kursą bei palūkanų normą – tai buvo perleista Europos centriniam bankui. Be to, ribos, kurios turėjo sulaikyti krizę jos apimtos valstybės viduje, buvo ištrintos. Kadangi ši monetarinė sąjunga neatitiko optimalios valiutos erdvės kriterijų, ji buvo pasmerkta likti kamuojama asimetrinių šokų. Būtent kaip į vieną jų darbe buvo bandyta pažvelgti į euro zonos krizę.

JAV įsiplieskusi finansinė krizė persimetė į perkaistančių ekonomikų euro zonos valstybes, dar paskatindama augančius biudžeto deficitus, gilindama valstybių skolas bei lėtindama ekonomikos augimą. Krizė čia įgijo trejų pobūdį: vyksta bankų krizė – bankai neturi pakankamai apyvartinių lėšų, jiems trūksta likvidumo; vyksta ekonominio augimo krizė – vyrauja ne tik žemas bendras augimo lygis euro zonoje, bet ir netolygus jo pasiskirstymas; galų gale, valstybės nebepajėgia tvarkytis su milžiniškomis valstybės skolomis. Visi šie veiksniai įsuko nagrinėjamą pinigų sąjungą į tam tikrą užburtą ratą, kurio kiekvienas veiksnys skatina kitus, o išeičių skaičius itin apribotas. Bendra Europos centrinio banko politika negali būti optimali krizės labiau ir mažiau paveiktoms šalims, itin lėto augimo ekonomikos negali skatinti eksportu varomo augimo dėl per menko konkurencingumo ir atimtos galimybės devaluoti savo valiutą, o prie viso to prisideda krizės užkrato

sklidimo į artimas ekonomikas baimė, kadangi pinigų sąjungos valstybės prarado galimybę izoliuotis.

Šios situacijos sprendimui, regis, nėra optimalios opcijos. Tęsiant taikyti griežtas taupymo priemones, bus suvaržytas ekonomikos augimas, būtinas tvarkytis su valstybių skolomis. Tiesioginiai lėšų pervedimai iš Šiaurės šalių Pietų šalims ir skolos restruktūrizacija būtų, nors ir efektyvesnis, itin nepopuliarus, teisingumo stokojantis sprendimas. Galų gale euro zonos iširimasis ar problemiškesnių valstybių atsitraukimas iš jos turėtų neįtikėtinus kaštus ir pakirstų tikėjimą Europos integraciją apskritai.

PRIEDAS NR. 1. Trejopas euro zonos krizės pobūdis. Pagal Jay C. Shambaugh, "The Euro's Three Crises" (2012)

PROF. JONO ČIČINSKO KOMENTARAS:

Šiuo darbu turime bandymą susisteminti labai sudėtingą reiškinių, ties kuriuo neuilsta plūktis daugelis Europos ir pasaulio ekonomistų. Autorė išdėsto finansinės krizės euro zonoje genezę, priežastis ir specifiką labai nuosekliai, daugiausia dėmesio skirdama teoriniams (kokybiniams) argumentams. Jos sėkmę garantavo autentiškas interesas tam, ką ji darė. Turint tokį teorinį įdirbį tolesnis interesas sudėtingiausiems ekonominio pasaulio reiškiniams ir procesams garantuojamas, lygiai kaip ir vis geresnis jų perpratimas bei džiaugsmas tai suvokiant.

Kartais gali atrodyti, kad tekstas ne tiek paaiškina, kiek sukelia dvejetas ar paskatina daugiau klausimų, nei skaitytojas turėjo iki atvertęs šį darbą. Taip atsitinka su kiekviena gilesne analitine studija, prasibraunančia į problemos turinį.

ASMENS REIKŠMĖ VALSTYBEI: JUOZO BRAZAIČIO SVARSTYMAI APIE TAUTĄ IR KŪRYBĄ (Lietuvos politinės minties istorija)

ZIGMANTAS DEVIŽIS

ĮVADAS

Galima sakyti, kad suformuluotame temos pavadinime yra klaida. Neva implikuojama, jog valstybė yra pirminė ir dominuojanti asmens atžvilgiu. Reikia pabrėžti, kad veikiau darbo tikslas bus apversti tokį teiginį aukštybų kojomis. Svari asmens reikšmė valstybei labiau tiktų kalbant konkrečiai apie pačio prof. Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio (1903–1974) vaidmenį Lietuvos politinės minties (bei praktikos) istorijos žemėlapyje, kuriame jis užima didžiulę ir nepelnytai užmirštą dalį.

J. Brazaitis labai universali asmenybė – tai rodo platus jo veiklų spektras tiek praktinėje, tiek idėjinėje plotmėse. Galbūt šis universalumas ir yra pagrindinė aplinkybė, trikdanči nuoseklų šio autoriaus darbų tyrinėjimą, todėl studijų apie jį nėra daug. Nėra akademinų instrumentų, leidžiančių tinkamai įvertinti asmenybių vaidmenį politikoje, ypač ilguoju laikotarpiu. Neužtenka skaityti tik tekstus, būtina atsižvelgti į autoriaus visuomeninę veiklą, tuometinį kontekstą.

Taigi, tik integravus įvairius kūrybinius barus į vieningą visumą galima atsekti pagrindines gijas, bevilnijančias žmogaus gyvenimo veikloje. Viena tokių gijų, kuri bus plėtojama šiame darbe, yra asmens laisvės siekis. Šiam siekiui turi tarnauti valstybinė struktūra, kurios atskiros sritys pajungtos asmens vystymuisi. „Tautinę valstybę kuria laisvos asmenybės“⁴³⁷ – rašė Brazaitis.

Būtent, pastarajame sakinyje galima sutalpinti visą J. Brazaičio politinę pasaulėžiūrą, kuriai suprasti būtina išskleisti ir detaliau paaiškinti asmens,

⁴³⁷ Bloznelis Mindaugas, „Juozas Brazaitis – tobulesnės demokratijos kūrėjas“. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 26, Vilnius, 2005, p. 9.

tautos ir valstybes sąvokas. Idant išlaikyti nuoseklumą, reiktų pradėti nuo žmogaus sampratos.

APIE ŽMOGAUS SAMPRATĄ

1936 metais Naujojoje Romuvoje ateitininkai paskelbė deklaraciją „Į organizacijos valstybės kūrybą“⁴³⁸. Tai kolektyvinis kūrinys, prie kurio nemažai prisidėjo ir J. Brazaitis. Ši deklaracija svarstė kaip reiktų reformuoti tuometinę autoritetinę valstybę. Vienas iš pagrindinių atspirties taškų buvo prof. Stasio Šalkauskio 1921 metais Kaune Pirmajame Lietuvių Katalikų Kongrese skaityta paskaita „Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda“⁴³⁹. Kitas, korporatyvizmo elementas, buvo paimtas iš Pijaus XI enciklikos „Quadragesimo anno“. Kaip matyti, visa deklaracija yra persmelkta krikščioniškosios politinės minties, tad žmogaus samprata taipogi atspindi krikščionišką tradiciją.

Žmogaus dualumas, jo skyrimas į individą ir į asmenį, yra pamatinė tolesnių Brazaičio (ir bendrai ateitininkų) svarstymų apie politiką prielaida. Nors žmogus yra vieningas darinys, vis gi individas priklauso gamtos, o asmuo – dvasinei sričiai. Todėl valstybė formuodama konkrečias politikas turi atsižvelgti į šį žmogaus dualumą. Organizacijos valstybės sankloda yra individas-valstybė-asmuo: individas yra palenktas valstybei, kuri kuria sąlygas skleisti unikalios žmogaus asmenybės.

Kadangi, unikali asmens realizacija vyksta per kūrybos aktą, tad neveltui Brazaitis itin didelę reikšmę teikė kultūrai. Daugiausia tai akcentavo jau būdamas išeivijoje, kuomet, jo manymu, intelektualinės egzilio jėgos buvo pajungtos daugiau politiniams samprotavimams, bet ne kultūriniais⁴⁴⁰. Itin buvo užleistas jaunimo kultūrinio sąmoningumo formavimas. Skvarbus strateginis mąstymas leido Brazaičiui suprasti pastarosios veiklos reikšmę ir jos nevykdymo pavojus. Jis nuogaštavo, kad nežinia kada Lietuvai pasitaikys proga vėl tapti laisva, tad visuomenėje joje jau gali būti persmelkta komunizmo

⁴³⁸ Naujoji Romuva, nr. 8, 1936.

⁴³⁹ Brazaitis J. „Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje“. Aidai, 1971.

⁴⁴⁰ Brazaitis J. „Budėjimas naktį“. Aidai, 1945, nr. 2 (45).

dialektikos, jos autentiškos kūrybinės galios palaužtos, todėl, jo manymu, ypačiai svarbu neužleisti kultūrinės edukacijos ir puoselėjimo išeivijoje.

Kultūrinių reikalų skatinimas nebuvo tik deklaratyvus pobūdžio, Brazaitis pats buvo kūrėjas, literatūros mokslų profesorius. Nors galima teigti, jog jis puoselėjo tradicijos tąsas (pats parašė monografijas apie Vaižgantą ir Maironį), tačiau aklo sekimo autoritetais neabsoliutino.

1951 metais dar niekam nežinomiems Jonui Mekui su broliu ir pora bičiulių išleidus prozos rinkinį⁴⁴¹, daugelis „tradicinio mąstymo“ kritikų nepalankiai vertino pastarąją kūrybą, tačiau Brazaitis savo trumpoje recenzijoje⁴⁴² išvelgė pozityvių elementų ir ragino neskubėti teisti. Svarbiausia jam buvo ne tai, ar kūrėjas seka kieno tai pėdomis, bet ar kūryba yra autentiška ir nesumeluota. Kaip liūdną pavyzdį, jis pateikia jo taip gerbiamo Vinco Mykolaičio Putino priverstinį „eilėraščių apie Tadžikistaną, kuris yra „išprievartautų“ eilių pavyzdys“⁴⁴³. Kūryba turi būti dvasios dalis, tai laisvos asmenybės išraiška.

APIE TAUTOS CHARAKTERĮ

Organiška valstybės samprata implikuoja tautą kaip natūralų, prigimtinių darinį (skirtingai nei valstybė, kuri yra tautos dirbtinai įsteigta). Kadangi, tautą sudaro kuriančios asmenybės, jos sukuria unikalią kultūrą skirtingą nuo kitų tautų. Tokias skirtis lemia geografiniai, socialiniai ir istoriniai veiksniai⁴⁴⁴. Įdomu kaip Brazaitis apibendrindamas žymiausių tuometinių Lietuvos filosofų pasvarstymus, konstruoja tautos charakterio apibūdinimą.

Bendriausia tautų tipologija pradedama nuo būdingiausio prado priskyrimo, o pastarieji yra trys: jausminis, protinis ir valinis. Lietuviai gi nėra ryškiai išreikšti. Jiems būdinga pusiausvyra tarp šių elementų, jie linkę į „sveiką protą“, vengiantys kraštutinumų. Mūsų tautai būdingas jausmingu-

⁴⁴¹ Mekas et al. „Antroji proza“. Gabija, New York, 1951.

⁴⁴² Brazaitis J. „A. Landsbergis – A. ir J. Mekai – L. Lėtas: Antroji PROZA“, Aidai, 1952, nr. 5.

⁴⁴³ Brazaitis J. „Ar lietuvis menininkas turi liktis ištikimas“, Aidai, 1960.

⁴⁴⁴ Brazaitis J. „Lietuvių charakterio vertybės“. Aidai, 1961.

mas, bet jis intravertiškas, išreiškiamas per pasyvumą, tai poetinis jausmas, ne visuomeninis. Lietuviai labiau linkę ieškoti harmonijos nei kontrasto⁴⁴⁵.

Keistoka, bet pastarieji samprotavimai apie tautos charakterį pastebimi tiek Čiurlionio kūryboje, tiek, tarkim, jau minėto Jono Meko veikloje. Čiurlionio spalvinė dermė nekontrastuojanti, bet švelniai banguojanti, harmonizuojanti, išlaikanti vienovę, ritmai ten susišaukia su liaudies sutartinių monotoniškumu. Kalbant apie Meką – jo kamera yra poetiška, nesuinteresuota kažko keisti, bet tik stebinti aplinką per vidinę autoriaus prizmę, kaip ir daugelis deskriptyvaus pobūdžio lietuvių poezijos. New York'e Jurgio Mačiūno sukurtas meno judėjimas Fluxus puikiai iliustruoja dar vieną Brazaičio pastebėjimą, jog lietuviams svarbiau idėja nei forma⁴⁴⁶.

Pastarosios paralelės, nors ir yra subjektyvaus pobūdžio, rodo, kad Brazaitis gerai suvokė tautos ir kūrybos ryšio svarbą valstybės gyvavimui. Jei išseks kūrybinės galios, tauta nuskurs, o be tautos nebus ir valstybės, nes tai išvestinis tautos kūrinys. Savo ruožtu kultūra yra tautos išlikimo garantas, ji saugo tautos archetipus ir charakterio bruožus, bet kartu laiko tėkmėje sugeba juos performuoti, kas užtikrina tautos gyvastingumą.

Taigi, kūryba vyksta dvasinėje, t. y. asmens, sferoje, kuri yra neprieinama valstybei. Organiškos valstybės sampratoje kultūrinę autonomiją turėtų užtikrinti valstybės pažiūrų nebuvimas, arba neutralumas asmens atžvilgiu, nes asmens kūrybiškumas kyla iš jo vidaus ir neturi būti apspręstas valstybės. Būtent, toks pavojus iškilo, kai totalitarinis režimas pabandė brutaliais metodais palaužti bet kokias laisvės apraiškas. Tačiau, kadangi laisvės sfera yra prigimtinė – jos negalima atimti, todėl komunistų siekiams „pergaminti“ žmogų vien tik į individą buvo lemta subliūkti.

Lietuviai puikiai parodė savo tautos stiprybę 1941 m. sukilimo metu. Savo straipsnyje „Sukilimas ir tauta“ Brazaitis įrodė, kad sukilimas vyko „iš apačios“, tai liudija skirtingas, nesuderintas atsišaukimo lapelių tekstas ir platus socialinis kontingentas, dalyvavęs sukilime⁴⁴⁷. Dar jis, pademonstravo,

445 Ten pat.

446 Ten pat.

447 Brazaitis Juozas, „Vienų vieni“. Viltis, 1990, p. 529–541.

kad Lietuva per 20 nepriklausomybės metų sugebėjo išugdyti stiprių asmenybų – „tam tikrose situacijose visa žmogaus būtis pareikalauja padaryti tai, kas jos egzistenciją, buvimą paliudytų“⁴⁴⁸. O paliudijo sudėtos aukos. Brazaitį įkvėpė tautos priešinimasis okupantams, tad jis kryptingai veikė plėtodamas „naujos“, kurią dar reikės atkurti, Lietuvos pamatus.

APIE VALSTYBĖS VALDYMĄ

Išplėtojus pagrindines prielaidas apie žmogų, jo ryšį su tauta bei valstybe, galima kalbėti apie tinkamiausią tautos organizacijos formą. Jau buvo minėta korporacinė valstybė santvarka. Toks valstybės modelis išreikštas visose trijuose svarbiausiuose dokumentuose, kurių bendraautorius yra Juozas Brazaitis. Tai 1936 m. deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, 1943 m. straipsnių rinkinys „Į reformuotą demokratiją“ ir 1956 m. deklaracija „Į pilnutinę demokratiją“. Įdomu pažymėti, kad paskutinis dokumentas tikriausiai pavadintas siejant su Brazaičio didžiausiu autoritetu prof. Stasiu Šalkauskiu, kurį jis pats vadino „pilnutinio žmogaus idealu“⁴⁴⁹.

Taigi, minėtos deklaracijos yra tarsi tarpinis variantas, arba monetos briauna, kurios vienoje pusėje yra autoritetizmas, o kitoje liberalioji demokratija. Pastaroji kritikuotina, jog valstybė sukurta individo poreikiams tenkinti, o autoritetizmą dėl valstybės etatizmo, jo mechaniškos prigimties bei asmens laisvės ribojimo.

Valstybės politinės sistemos atžvilgiu liberalioji demokratija yra netobula dėl perdėm didelės partinės fragmentacijos. Valstybė praranda savo galutinio tikslo horizontą, paskęsta bereikalinguose ginčuose, o partijose iškyla pragmatiški demagogai. Brazaitis, nors ir buvo aktyvus politikas, tačiau politikos labai nemėgo, sakė tuo užsiimęs tik iš reikalo, nes kažkam juk reik „terliotis“⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Banionis Juozas, „Juozas Brazaitis – vienas lietuvių išeivijos ideologų“. Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis, t. 26. Vilnius, 2005, p. 6.

⁴⁴⁹ Maceinienė Tatjana, „Ne tikrovės drumzlėse, o idealo šviesoje“. Katalikų pasaulis, 2004, p. 46.

⁴⁵⁰ Ten pat, p. 76.

Norint patobulinti atstovavimą organiškoje valstybėje, arba pilnutinėje demokratijoje, tauta būtų atstovaujama sujungiant liberalųjį – politinį, ir autoritetinį – profesinį atstovavimą. Taigi, Brazaitis yra daugiau profesinio atstovavimo šalininkas⁴⁵¹, kuriame įstatymo iniciatyvos teisę turėtų kultūros, pramonės bei prekybos ir žemės ūkio rūmai. Reikia pabrėžti, kad buvo kruopščiai vengiama bet kokių fašistinių elementų: korporacijos būtų kuriamos draugijiniu principu „iš apačios“, o ne etatistiniu „iš viršaus“, įtvirtinamas ideologinis nešališkumas, skirtingų pasaulėžiūrų teisė bei reikalavimas įsteigti nešališką Aukščiausiąjį Teismą⁴⁵².

Iš esmės, tokios valstybės koncepcijos yra pasiskolinusios „suminkštintų“ Adomo Jakšto politikos aiškinimo versijos elementų. Jakštui buvo viena politikos rūšis – krikščioniška politika, visa kita yra nuokrypai nuo dorybės ir šunpolitikavimas⁴⁵³. Kaip minėta, Brazaitis irgi nemėgo to „šunpolitikavimo“, bet jis suprato pliuralistinės visuomenės susisluoksniavimą, tad sugebėjo pašalinti religines-ideologines kovas iš politikos arenos. Tačiau jo koncepcija išlaikė pagrindinį krikščioniškumą elementą, nes buvo palenkta žmogaus asmeniui, kuris turi išskleisti savo prigimtį. Iš to seka, kad valstybė nėra baigtinis kūrinys, o nuolatos laisvų asmenybių perkuriama pagal to meto reikalavimus.

IŠVADOS

Taigi, tautos gyvybingumui būtina plėtoti tautinę kultūrą, kuri yra valstybės pagrindas, o valstybė savo ruožtu saugo tautą nuo „išstipimo“. Kultūra suprantama yra asmens kūryba, jo laisvės išraiška, tačiau ji neturi prieštarauti žmogaus prigimčiai. Tokius Brazaičio teiginius patvirtina pats jo gyvenimas: jis pats žavėjosi asmenybėmis (ypač Šalkauskiu), pedagogine veikla ugdė asmenybes (nors draugai dažnai jį atkalbinėdavo nuo mokytojo darbo dėl

⁴⁵¹ Bloznelis Mindaugas, „Juozas Brazaitis – tobulesnės demokratijos kūrėjas“. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 26, Vilnius, 2005, p. 7–8.

⁴⁵² Maceinienė Tatjana, „Ne tikrovės drumzlėse, o idealo šviesoje“. Katalikų pasaulis, 2004, p. 52–53.

⁴⁵³ Jakštas Adomas, „Kas yra politika?“

laiko stokos, jis vis tiek jo nemetė), o galiausiai ir pats tapo viena didžiausių Lietuvos asmenybių.

Svarbu paminėti ir bendrąją gėrį. Apie jį nebuvo daug užsiminta, tačiau jis yra išvestinis iš išugdytos asmenybės, kuri tinkamai išskleista, vien tik ir veikia bendrojo gėrio labui. Juk per kūrybą lavinasi asmuo, o tos kūrybos vaisiai skirti bendruomenei.

Idant saugoti ir ugdyti dvasinę žmogaus pradžą, reikalinga atitinkama valstybės santvarka, kuri neprimestų valios „iš viršaus“. Tokius valstybės metmenis Brazaitis išsakė deklaracijose bei daugelyje straipsnių – valstybė suprantama kaip organiškas darinys.

Ar šiandieninėse diskusijose verta prisiminti Brazaičio politinį paveldą? Turbūt, korporatyvizmo idėja tikrai nepaseno, juk yra ir veikiančių šalių, turinčių profesinio atstovavimo elementų (pvz. Slovėnija). Priedo, pusiau juokais ir Jonas Mekas užsiminė, jog grąžintų šiandieninę visuomenę į 1935 metus, kuriuose daugelis Lietuvos žmonių gyveno „išsibarsčiusiuose kaimuose po 20 šeimų“⁴⁵⁴, tokia bendruomenė glaudžiai bendraudavo ir gebėjo išugdyti visavertį žmogų – „manau, tai idealus visuomenės modelis“⁴⁵⁵ – sakė Mekas.

DOC. DR. ALGIMANTO JANKAUSKO KOMENTARAS:

Zigmanto darbas skirtas – Juozui Brazaičiui – nepelnytai primirštai asmenybei, jo asmens laisvės svarstymams. Asmuo yra pamatas, ant kurio kuriamas tautos ir valstybės rūmas. Zigmantas subtiliai aktualizuoja ir įprasmina J. Brazaičio politinės minties palikimą.

⁴⁵⁴ „Smetonos laikus grąžinti norintis J. Mekas: Lietuvoje viskas išsigimę. Net bulviniai blynai“ < <http://www.delfi.lt/news/daily/emigrants/smetonos-laikus-grazinti-norintis-jmekas-lietuvoje-viskas-issigime-net-bulviniai-blynai.d?id=60236841#ixzz2FONSPDh6>>

⁴⁵⁵ Ten pat.

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANACHAS
2012–2013 m.

Viršelio dailininkas *Gediminas Markauskas*
Maketuotoja *Nijolė Bukantiėnė*

Už straipsnių turinį atsako autoriai

10,00 aut. l. 12,00 sp. l. Tiražas 100 egz.
Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius
Spausdino UAB „Ciklonas“
J. Jasinskio g. 15, LT-01111 Vilnius

